

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

ISSN: 2757-7767 • E-ISSN: 2757-7481 • CİLT/VOL: 3 • SAYI/ISSUE: 1 • OCAK / JANUARY: 2023

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

SDE
AKADEMİ
— D E R G İ S İ —
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume 3 • Sayı/Issue: 1 • Ocak / January 2023

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume: 3 • Sayı/Issue: 1 • Ocak / January 2023
ISSN: 2757-7767 • E- ISSN: 2757-7481

Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı (SDAV) Adına Sahibi/Owner: Sinan TAVUKCU
Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: Doç. Dr. Güray ALPAR
Tasarım/Design: Hasan GÖKMEŞE

Genel Koordinatör/General Coordinator: Alper TAN

Editör/Editor-In Chief: Doç. Dr. Güray ALPAR
Yardımcı Editör/Associate Editor: Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

Alan Editörleri/Section Editors

Ekonomi ve Maliye/Economics and Finance

Prof. Dr. Abuzer PINAR

İklim ve Çevre/Climate and Environment

Prof. Dr. Levent AYDIN

Sosyal Bilimler, Savunma ve Güvenlik/Social Sciences, Defense and Security

Doç. Dr. Güray ALPAR

Uluslararası İlişkiler-Bölgesel Çalışmalar/International Relations-Regional Studies

Dr. Gökberk DURMAZ

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU

Prof. Dr. Mehmet BİBER

Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Telefon/Phone: (0312) 473 80 45

E-posta/E-mail: makale@sdeakademidergisi.org

Genel Ağ/Web: www.sdeakademidergisi.org

YAYIN TÜRÜ/PUBLICATION TYPE

Yerel Süreli

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Ocak 2023

Baskı Hazırlık/Print Application: Karınca Ajans

Baskı Yeri/Print Address: Karınca Ajans

© Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz.
Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SDE Akademi Dergisi'nde yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Kurumsal görüşü yansıtmaz.

SDE Akademi Dergisi 4 (dört) ayda bir yayımlanır.

Hakemli bir dergidir.

İÇİNDEKİLER

Editörden vii

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Balkanların Enerji Güvenliğinde Azerbaycan
Azerbaijan in the Energy Security of the Balkans
Duhan Kalkan 1-28

Çocuğa Yönelik Simgesel Şiddet Aracılığıyla Eril Tahakkümün
Yeniden Üretimi: Masumlar Apartmanı Örneği
*Reproduction of Masculine Domination Through Symbolic Violence
Against Children: the Example of the Masumlar Apartmanı*
Elif Yazıcı 29-55

Çok Partili Hayata Geçişin Sosyolojisi
The Sociology of the Transition to Multi-Party Life
Fatma Betül Arslan Keskin 57-77

AB Geçici Koruma Yönergesi ve Türk Mevzuatında Geçici Koruma
Statüsü Sahiplerinin Çalışma Hakkının Kapsam ve Sınırları
*Scopes and Limits of Right to Work of Foreigners Under Temporary
Protection Status in Eu Temporary Protection Directive and
Turkish Legislation*
Bilge Sena Erdem 79-102

1830-1840 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Küresel
Ekonomiye Entegrasyonu
Integration of Ottoman Empire Into Global Economy Between 1830-1840
İlyas Balcı 103-130

Türk Kültürünün Bazı Unsurları Üzerine Değerlendirmeler
Evaluations on Some Elements of Turkish Culture
Özdem Altun – Rümeyza Kıvrak 131-150

Editöre Mektup/Letter to the Editor

The Sudanese Turkish Relationship
Nadir Yousif Eltayeb 151-154

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abuzer Pınar
Prof. Dr. Ahmet Özcan
Prof. Dr. Akile Gürsoy
Prof. Dr. Aparna Srivastava/**Hindistan**
Prof. Dr. Ayten Koç Aydın
Prof. Dr. Bahar Güneş
Prof. Dr. Cevat Özyurt
Prof. Dr. Erol Turan
Prof. Dr. Gülise Gökçe
Prof. Dr. Gülnisa Aynakul
Prof. Dr. Hacer Huseynova/**Azerbaycan**
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen
Prof. Dr. Haldun Soysal
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu
Prof. Dr. Hikmet Kavruk
Prof. Dr. Hülya Eşki Uğuz
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel
Prof. Dr. İlhan Aksoy
Prof. Dr. Jamoldinova Odinakhon Rasulovna/**Özbekistan**
Prof. Dr. Kürşat Öncül
Prof. Dr. Levent Aydın
Prof. Dr. Mehmet Akıncı
Prof. Dr. Mesut Hakkı Çaşın
Prof. Dr. Muharrem Çetin
Prof. Dr. Mujahid Ali Mansoori/**Pakistan**
Prof. Dr. Muntazir Mehdi/**Pakistan**
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan
Prof. Dr. Mustafa Şenel
Prof. Dr. Mykola Vaskiv/**Ukrayna**
Prof. Dr. Nail Öztaş
Prof. Dr. Nihat Yılmaz
Prof. Dr. Oktay Tanrısever
Prof. Dr. Ömer Alpaslan Aksu
Prof. Dr. Orhan Gökçe
Prof. Dr. Ramazan Yelken
Prof. Rafał Ożarowski/**Polonya**
Prof. Dr. Sarash Konyrbayeva/**Kazakistan**
Prof. Dr. Safiye Kırlar Barokas
Prof. Dr. Şevket Ökten
Prof. Dr. Sezer Akarcalı
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Prof. Dr. Tamalika Sultana/**Bangladeş**
Prof. Dr. Tefvik Erdem
Prof. Dr. Ümrhan Türkyılmaz
Prof. Dr. Yüksel Bayraktar
- Prof. Dr. Araz Gozelov/**Rusya**
Doç. Dr. Abdülkadir Öztürk
Doç. Dr. Akmaral Maldıbek/**Kazakistan**
Doç. Dr. Ali Asker
Doç. Dr. Alper Mumyakmaz
Doç. Dr. Aydın Aktay
Doç. Dr. Bartosz Józwiak/**Polonya**
Doç. Dr. Cengiz Buyar/**Kırgızistan**
Doç. Dr. Cholpon Toktosunova/**Kırgızistan**
Doç. Dr. Christos Teazis/**Yunanistan**
Doç. Dr. Demet Kardeş
Doç. Dr. Ferhat Mikailov/**Azerbaycan**
Doç. Dr. Gökhan Bozbaşı
Doç. Dr. Güray Alpar
Doç. Dr. Hakan Acet
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz
Doç. Dr. Khalid El-Awaisi/**Filistin**
Doç. Dr. Merve Karacaer Ulusoy
Doç. Dr. Mirzahan Egamberdiyev/**Kazakistan**
Doç. Dr. Nurlan Baigabilov/**Kazakistan**
Doç. Dr. Oğuzhan Göktolga
Doç. Dr. Olga Sciuchina/**Moldova**
Doç. Dr. Savaş Erdoğan
Doç. Dr. Tekin Avaner
Dr. Abdullah Erol
Dr. Adem Bölükbaşı
Dr. Ahmet Ateş
Dr. Atila Kartal
Dr. Bala Ishiyaku/**Nijerya**
Dr. Cahit Çelik
Dr. Dipanwita Pal/**Hindistan**
Dr. Efe Jennifer Aiyeoba/**ABD**
Dr. Faisal Zulhumadi/**Malezya**
Dr. Froilan Mobo/**Filipinler**
Dr. Gökberk Durmaz
Dr. Habib Awada/**Lübnan**
Dr. Kainar Kaldybay/**Kazakistan**
Dr. Keisuke Wakizaka/**Japonya**
Dr. Mariam Sulkhanişvili/**Gürcistan**
Dr. Murat Bürkan Serbest
Dr. Mustafa Onur Tetik
Dr. Mustafa Armut
Dr. Nurbol Baibakhov/**Kazakistan**
Dr. Terana Naghiyeva/**Azerbaycan**
Dr. Viola Makhzoum/**Lübnan**

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucu,

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) tarafından, yazarlarımız ve hakemlerimizin titiz çalışmaları sonucu hazırlanan, bilimsel hakemli dergimizin 7. Sayısını sizlerle paylaşmakta büyük bir onur duyuyoruz. Dergimiz bu sayıyla birlikte üçüncü yılına girmiş bulunuyor. Bundan önceki sayılarımıza gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ediyor, desteğinizin bizim için çok değerli olduğunu bilmenizi istiyoruz.

Bu sayımızda da sizlere; uluslararası ilişkiler, güvenlik, ekonomi, tarih, antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimlerini ilgilendiren alanlarda hazırlanan makaleleri sunuyor ve SDE Akademi Dergisinin özgün akademik çalışmaları düşünce dünyamıza kazandırmayı amaçlayan, bilimsel hakemli bir dergi olma hedefini tekrar vurguluyoruz.

Görüşlerinize sunduğumuz ilk makalemiz **“Balkanların Enerji Güvenliğinde Azerbaycan”** başlığını taşıyor. Dr. Duhan Kalkan tarafından hazırlanan makale, günümüz uluslararası ilişkilerinde gerilim kaynaklarından birisi olan enerjinin, uluslararası denge değişikliklerindeki rolünü ortaya koyuyor. Bu bağlamda enerjinin, başlangıçta bulunduğu bölgede ona ait olan gücün etkisini ve refahını artırdığı gözükse de enerji üzerinde egemen olmak isteyen güçlerin kontrol altına alma girişimleri nedeniyle, çatışmalara neden olabildiğini de inceleme konusu yapıyor. Bu anlamda, son dönemde enerji üzerindeki etkisi giderek artan Azerbaycan kaynaklarının da güvenlik açısından incelenmesi gerekiyor.

Dergimizdeki ikinci makale, çocuklara yönelik simgesel şiddetle ilgili ve **“Çocuğa Yönelik simgesel Şiddet Aracılığıyla Eril Tahakkümün Yeniden Üretimi: Masumlar Apartmanı Örneği”** ismini taşıyor. Yazarı akademisyen Elif Yazıcı. Bilindiği gibi günümüz dünyasında televizyon,

kültür üretme kapasitesi ile toplumsal düzeni inşa etme gücüne sahip ve bir toplumsallaşma aracı olarak bağımlılık yapıcı program türleri ile çok fazla kişiye ulaşabilmekte. Sembolik şiddet ise kavranabilen ancak çoğu zaman açıkça görünemeyen bir şiddet biçimi olarak şiddetin kibar, ancak oldukça etkili bir biçimi. Bu bağlamda, bir televizyon kanalında yayınlanan “Masumlar Apartmanı” dizisi, özellikle toplumsal olana dair gizlenmiş eril tahakkümün, çocuğa yönelik şiddetin bir türünü ortaya koyuyor. Bu çalışmada ise toplumdaki eril tahakkümün, eşitsizliklerin, hiyerarşinin, ikili ayrımlaşmanın dizi özelinde çocuğa yönelik sembolik şiddet yoluyla nasıl yeniden üretildiği, içselleştirildiği, sürdürüldüğü ve meşrulaştırıldığı ortaya konuyor ve konuya ilişkin kamuoyunun ilgisini oluşturmayı hedefliyor.

Üçüncü olarak sizlere sunduğumuz makalenin ismi “**Çok Partili Hayata Geçişin Sosyolojisi**”. Yazarı Dr. Fatma Betül Arslan Keskin. Çalışmada esas olarak siyasi parti rekabeti esasına vurgu yapılarak, Türkiye’de çok partili hayata geçişin hikayesi üzerinde durulmaktadır. Çalışmada ayrıca, Türkiye’de demokratik hayata geçiş sürecinin arkasındaki iç ve dış nedenler açıklanmaya çalışılırken, aynı zamanda dünyadaki merkez ve çevreyi oluşturan güçler arasındaki mücadeleler de ortaya konulmak suretiyle konuya derinlik getirilmesi de hedefleniyor.

Bir sonraki makale, Milletlerarası Hukuk alanında çalışmalarını sürdüren Bilge Sena Erdem tarafından kaleme alındı ve “**AB Geçici Koruma Yönergesi ve Türk Mevzuatında Geçici Koruma Statüsü Sahiplerinin Çalışma Hakkının Kapsam ve Sınırları**” başlığını taşıyor. Çalışma esas olarak, AB Geçici Koruma Yönergesi ve Türk Mevzuatında karşılaştırmalı olarak, geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma hakkının kapsam ve sınırlarını konu ediniyor. Çalışmada, Türk hukukunda geçici koruma statüsü sahibi Suriyelilerin çalışma hakkının kapsam ve sınırları, AB üyesi devletlerde geçici koruma statüsü sahibi yabancıların çalışma hakkının kapsam ve sınırlarına dair düzenlemelerle karşılaştırılıyor ve ilgili düzenlemelerin ne ölçüde kısıtlayıcı veya izin verici olduğu ortaya konuluyor. İncelemede sonucunda ise AB hukukunda ele alınan sorunun genel ve yüzeysel anlamda düzenlendiği ve geçici koruma statüsü altındakilerin çalışma koşullarına dair birçok hususu düzenleme yetkisinin üye devletlerin takdirine bırakıldığı, Türkiye’nin Suriyelilerin çalışma hakkı bakımından

ağır külfet yükleyen Şartlar getirmediği ve AB ülkelerine kıyasla kısıtlayıcı bir tutum izlemediği sonucuna varılıyor.

BeŐinci makale Araştırma Görevlisi İlyas Balcı tarafından, İngilizce olarak kaleme alınan ve Osmanlı Devleti'nin bir dönem küresel ekonomiye entegre olmasındaki i ve dış etkenleri ortaya koymayı amaçlayan **“1830-1840 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Küresel Ekonomiye Entegrasyonu”** başlıklı alıŐma. İncelemede ncelikle Osmanlı Devleti'ni küresel ekonomiye entegre olmaya iten veya buna ortam hazırlayan gelişmeler ortaya konulmaya çalışılırken, g ve dengeler analiz ediliyor ve konunun analizinde bu döneme ilişkin entelektüel çalışmalar yapan kaynaklardan istifade edildiği görülüyor.

Dergimizde yer alan son makale ise esas olarak kültürel ağırlıklı ve **“Türk Kültürünün Bazı Unsurları zerinde Değerlendirmeler”** ismini taşıyor. Makale yazarları; zdem Altun ve Rmeyra Kıvrak. Bilindiği üzere kültür, bir toplumun dil, din, gelenek görenek gibi maddi ve manevi değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve bir milleti diğer toplumlardan ayıran yaşayış ve düşünce biçimi ve bu nedenle de bir toplumun kültürel özellikleri aslında o toplumun kimliğini gösteren en önemli unsur. İncelemede, Türk Devletleri Teşkilatı'nın birer yesi olan Türk devletlerinin kadim tarihlerindeki ortak kültürel değerlerinin yeniden gün yüzüne çıkarılması ve bunların yaşatılması için yapılması gerekenler konusunda çeşitli önerilerde bulunuluyor.

Hızla deđerŐen dünya düzeninde yer edinmiş tüm topluluklara nazaran; Türk kültürünün Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yapılan kültürel iş birlikleri ile yok olmasının önüne geçilerek, Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan “birlik ve beraberlik” düşüncesinin başarıyı getireceği düşünülmektedir. Amaçlanan hedeflerin gerçekleştirilmesi durumunda ise küresel dünyada çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türk toplumlarının kaynaşmasına, kültürel değerlerinin canlandırılmasına, kitle iletişim araçları ile uluslararası platformda farklı kültürel değerlere sahip olan toplumlara tanıtılmasına imkân sağlanabilecektir.

Bilindiği üzere her sayımızda bir dost ve kardeş ülkenin tanıtılmasına ve iki ülke arasındaki kültürel, ekonomik ve diğer alanlardaki iŐbirliđine

yer veriyoruz. Bu sayımız için seçtiğimiz ülke ise Türkiye ile ilişkilerinin geçmişi yüzlerce yıl geriye uzanan kardeş “Sudan”. Türkler ve Sudanlılar arasında, geçmişi Tolunoğulları döneminden itibaren başlayan ve sonrasında devam eden ilişkiler Osmanlı Devleti içerisinde zirveye ulaşmış, Cumhuriyet döneminde ise giderek gelişmektedir. Bu anlamda, 9 Ocak 2023 tarihinde Sudan Cumhuriyetinin 67’nci Bağımsızlık Yıldönümü kutlanmıştır. Ankara’da gerçekleştirilen etkinliğe nazik davetleri için Sudan Cumhuriyeti, Ankara Büyükelçisi Sayın Nadir Yousif Eltayeb’e çok teşekkür ediyor ve kardeş Sudan Halkına kalkınma çabalarında başarılar diliyoruz.

SDE tarafından özenle seçilmiş olan ve ilgiyle okuyacağınızı tahmin ettiğimiz bu makalelerin sizlere faydalı olmasını ve sürdürülen bu mütevazı çalışmaların bilim ve düşünce dünyamıza katkı sağlamasını umut ediyoruz. Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle. Saygılarımızla.

Doç. Dr. Güray ALPAR

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

AZERBAIJAN IN THE ENERGY SECURITY OF THE BALKANS

Duhan Kalkan

Abstract

Today, one of the sources of tension in international relations is energy. In this context, a historical perspective on international relations reveals that the discovery of energy resources brought about political tensions and changes in the balance in the international system. Although it was initially believed that resource discovery would increase the power and prosperity of the states in the region where it was discovered, political disputes caused by claims over resources have led to conflicts, sometimes involving the use of military force. With the discovery of energy resources, regional dynamics have changed in favor of some actors and against others. Claims of authority over the use and allocation of energy resources are pitting countries against each other, and a new perception of security is emerging in which competition for the opportunities created by resources replaces the friend-enemy perception of the past. Although energy resources have been utilized in Azerbaijan for centuries, the systematic use of energy resources began in the 20th century. In the 20th century, Azerbaijan's oil industry entered a new phase. Since the mid-1990s, concrete steps have been taken to export Azerbaijan's energy resources to the world. In the 27 years since the signing of the "Contract of the Century" in 1994, great strides have been made in the transportation of energy resources from Azerbaijan to Europe.

Keywords: *Balkans, Energy, Azerbaijan, Energy Security, Resources.*

BALKANLARIN ENERJİ GÜVENLİĞİNDE AZERBAYCAN

Duhan Kalkan*

Öz

Günümüzde uluslararası ilişkilerdeki gerilim kaynaklarından biri de enerjidir. Bu bağlamda uluslararası ilişkilere tarihsel bir perspektiften bakıldığında enerji kaynaklarının keşfinin siyasi gerilimleri ve uluslararası sistemdeki denge değişikliklerini beraberinde getirdiği görülmektedir. Kaynak keşfinin başlangıçta keşfedildiği bölgesel devletlerin gücünü ve refahını artıracağına inanılsa da kaynakların üzerindeki hak iddialarının yol açtığı siyasi uyuşmazlıklar doğrultusunda bazen askeri gücün de kullanıldığı çatışmalar yaşanmaktadır. Enerji kaynaklarının bulunmasıyla bölgesel dinamiklerde kimi aktörlerin lehine değişimler yaşanırken, kimi aktörler içinse aleyhte gelişmeler ortaya çıkmıştır. Enerji kaynaklarının kullanımı ve tahsisi üzerindeki yetki iddiaları ülkeleri karşı karşıya getirmekte, geçmişin dost-düşman algısı, kaynakların yarattığı fırsatlar için rekabetle birleşerek yeni bir güvenlik algısı yaratmaktadır. Azerbaycan'da yüzyıllardır enerji kaynakları kullanılmasına rağmen enerji kaynaklarının sistematik kullanımı 20. yüzyıldan itibaren başlamıştır. 20. yüzyılda Azerbaycan'ın petrol endüstrisi yeni bir aşamaya girmiştir. 1990'ların ortalarından itibaren Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının dünyaya ihraç edilmesi için somut adımlar atılmıştır. 1994 yılında "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasından bu yana geçen 27 yılda, enerji kaynaklarının Azerbaycan'dan Avrupa'ya taşınmasında büyük adımlar atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Balkanlar, Enerji, Azerbaycan, Enerji Güvenliği, Kaynaklar.*

---

* Dr., Kalecik Belediye Başkanı, kalkanduhan@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5346-7016>.
Bu makaleye atıf için: Kalkan, Duhan. (2023). Balkanların Enerji Güvenliğinde Azerbaycan, SDE Akademi Dergisi, 3(1), 1-28

GİRİŞ

Enerji güvenliği, içerdiği değişkenler nedeniyle ekonomik, sosyal, politik, jeolojik, jeopolitik ve askeri açıdan çok farklı boyutları olan bir kavramdır. Küreselleşen dünya ve tüketim patlaması, enerjiyi tüm bu süreçlerin kilit oyuncusu haline getirerek, geçmişe oranla ülkelerin ekonomilerine ve ulusal güvenliklerine temelden etki eden bir gündeme dönüştürmüştür. Bu anlamda enerji ve enerji ile ilgili alanlar ulusal ve uluslararası siyasetin konusu haline gelmiştir. Diğer bölgelerle (Orta Asya, Ortadoğu, Kafkaslar vb.) karşılaştırıldığında Balkanların enerji kaynakları bakımından zengin bir bölge olmadığı görülmektedir. Bu sebeple Balkanlar, büyük ülkelerin enerji alanındaki stratejik çıkarlarının merkezinde yer almamakta, çevresinde yer almaktadır. Ancak Balkan ülkelerinin doğrudan enerji üretimi yoluyla olmasa da önemli bir enerji taşıyıcısı olduğu söylenebilmektedir.

Dünyanın en gelişmiş ekonomilerini bünyesinde barındıran ve petrol ve gaz rezervlerine erişimi çok sınırlı olan AB, ekonomik performansını ve büyümesini sürdürebilmek için farklı kaynaklardan makul ve istikrarlı fiyatlarla büyük miktarda enerji tedarikini güvence altına almak zorundadır. Ayrıca, Azerbaycan için AB ile enerji ilişkilerinin yoğunlaştırılması sadece döviz kazanmak için değil, aynı zamanda ekonomisini modernize etmek için de bir fırsattır. Temmuz 2018 başı itibariyle ortaklar SGC (Güney Gaz Koridoru) projesine 30 milyar dolardan fazla yatırım yapılmıştır. Bunlardan 17,7 milyar doları toplam maliyeti 22,7 milyar dolar olan Şah Deniz-2 projesine, 4,2 milyar doları 4,6 milyar dolar değerindeki Güney Kafkasya boru hattının genişletilmesine, 4 milyar doları TANAP projesine ve 2,9 milyar doları da TAP projesine aittir.

Azerbaycan, Türkiye gibi ABD müttefikleri ile Doğu ve Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'daki ülkelerin enerji güvenliğini sağlamak için en iyi konuma sahiptir; bu ülkelerin hepsi ya ABD/NATO müttefikidir ya da ABD'nin etki alanına girmektedir ve daha geniş bir Avrupa-Atlantik Enerji Güvenliği konseptinin bir parçasıdır. BTC petrol projesini hayata geçirecek ABD-AB enerji stratejisinin uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır ve Güney Gaz Koridoru projesi ile de bunu sürdürmektedir. Bununla

birlikte, Bakü'nün, işgal altındaki toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmek karşılığında, bir numaralı dış politika önceliği olan Dağlık Karabağ sorununu çözmek için ABD/AB'den daha fazla siyasi destek bekleyeceğini varsaymak oldukça mantıklıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı enerji güvenliğinde Azerbaycan'ın rolünün ele alınmasıdır. Bu rol Balkanlar özelinde incelenecektir.

1. Enerji Kaynakları ve Güvenliği

Enerji güvenliği kavramının literatüre 1970'lerdeki petrol krizi süreciyle girdiği görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA) göre enerji güvenliği kavramı, “enerji kaynaklarının, uygun fiyatlı ve kesintisiz olarak temin edilmesi” olarak tanımlanmaktadır (IEA, 2019). Bu doğrultuda, enerji güvenliğinin kısa ve uzun vadeli yönleri vurgulanırken, uzun vadeli enerji güvenliği, ekonomik gelişmeler ve çevresel ihtiyaçlar doğrultusunda ihtiyaç duyuldukça yapılan yatırımlarla ilgili olup; kısa vadeli enerji güvenliği, enerji altyapısındaki ani değişikliklere hızla yanıt verme yeteneğiyle ilgilidir.

Enerji güvenliği, en basit tanımıyla enerji arz ve talep güvenliğinin sağlanması olmakla birlikte, enerji güvenliğini tanımlamaya yönelik farklı yaklaşımların olduğu söylenebilir. İlgili terimin tanımındaki farklılıkların tanımlayıcı aktörün (devlet, birey ve organizasyon) ihtiyaçlarına göre tasarlandığı görülmektedir. Enerji güvenliği Avrupa Komisyonu'na göre “gelecekte gerekli enerji ihtiyacının hem ülke içi yeterli kaynaklar, hem de erişilebilir ve istikrarlı dış kaynakların talep edilmesiyle karşılanabilmesini sağlama kabiliyeti” şeklinde tanımlanmaktadır (EU Commission, 2000: 23).

Enerji güvenliği kavramı genel olarak iki açıdan değerlendirilmekte olup, birincisi enerjiye, ikincisi ise güvenliğe dikkat çekmektedir. Bu kavramın enerji tanımı, enerji kaynaklarının “ulaşılabilirliği, kabul edilebilirliği ve bulunabilirliği” parametrelerini içerir. Güvenlik odaklı tanım ise enerji üretimi, tüketimi, iletim ve dağıtımını, geliştirme, sirkülasyonu,

arama ve ticarileştirme alanlarındaki tesislerin tüm saldırılara karşı fiziksel olarak korunmasını içermektedir (Ediger, 2007). Bu kapsamda geleneksel enerji güvenliği kavramı ise, “petrol başta olmak üzere fosil yakıtlara güvenli bir biçimde ulaşabilme imkânı” olarak tanımlanmaktadır (Kruyt, Vuuren, Vries, & Groenenberg, 2009). Enerji güvenliği alanında enerji kaynaklarının sürekli, ucuz ve güvenilir bir şekilde arz edilmesi ve verimli kullanılması, tüm devletlerin ulusal güvenliğini temelden etkileyen bir faktördür ve bu nedenle enerji güvenliği hem ulusal hem de ulusal düzeyde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir (Kocaman, 2018: 154). Enerji güvenliği kavramı, yatırım eksikliğinden kaynaklanan aksamalar, iç savaşlar ve işgaller, grev ve lokavtlar, üretim, iletim ve dağıtım sistemlerinin altyapısına yönelik terör faaliyetleri, hasar gibi birçok olasılığın değerlendirilmesine bağlı bir olgudur (Çelikipala, 2014: 81).

Öte yandan enerji güvenliğinin, üretim, iletim ve dağıtım sistemlerine yönelik saldırılardan, hükümetlerin iç veya dış ilişkilerine bağlı olarak yaşanabilecek aksaklıklardan, doğal afetlere kadar pek çok faktörün birlikte değerlendirilmesini gerekli kıldığı vurgulanmaktadır (Glynn, Chiodi, & Gallach, 2016: 72). Enerji güvenliği pek çok iktisadi ve siyasi konuyu kapsayan bir şemsiye kavram olarak altyapı güvenliği, arz çeşitliliği, emniyet marjı, arz güvenliği, fiyat, yeni rezervlere erişim, savaş ve terör riskleri gibi geniş bir perspektiften değerlendirilebilmektedir (WEF, 2006: 8-9).

Enerji güvenliği kavramının üç farklı şekilde anıldığı durumlar vardır. Bunlar arz güvenliği, talep güvenliği ve transfer güvenliğidir. Bunlardan ilki olan arz güvenliği, enerji güvenliği ile aynı içeriğe sahip görünmektedir. Arz güvenliği bu bağlamda, enerji kaynağına sahip olmayan ülkenin, enerjii tüketme anına kadar geçen süreyi makul bir şekilde geçirmesi olarak nitelendirilmektedir. Talep güvenliği, enerji kaynaklarına sahip olan ve ihraç eden ülkelerin bu kaynakları en uygun pazarda en uygun fiyata satabilmeleri anlamına gelmektedir. Transfer güvenliği ise enerjinin mümkün olan en güvenilir yöntem ve ortam kullanılarak iletilmesiyle ilgilidir. Enerji hatlarının geçeceği güzergâhların istikrarlı bölgeler olması, terör vb saldırılara maruz kalmaması gibi unsurlar önemlidir. Enerji transfer ülkeleri

olarak Türkiye ve Ukrayna gibi örnekler gösterilebilir (Polat, 2019: 1131). Ancak enerji sektörü, özellikle diğer siyasi değişkenlerden bağımsız bir sektör değildir. Bu bağlamda, ülkeleri enerji politikası kararlarını sadece ekonomik kaygılarla değil, farklı değişkenleri dikkate alarak vermektedir. Örneğin, Suudi Arabistan birçok defa İran ile arasındaki siyasi çekişmeden dolayı petrol üretimini artırma yoluna gitmiş ve kendisi içinde zararlı bir seçim olsa da petrol varil fiyatlarını aşağıya çekmiştir (Amirahmadi, 1993).

Günümüz dünyasında enerji arz ve talep güvenliğini sağlamak için tedarikçi ülkeler ve tüketici ülkeler gibi her aktör, karşılıklı çıkarlarını maksimize eden uzun vadeli ticaret ve iş birliği anlaşmaları imzalamaktadır. Bu anlaşmalar kapsamında geliştirilen ilişkiler, daha çok güvenlik ve dış politika gibi diğer alanlarda işbirliği ve ittifaklarla ilgilidir. İktisat teorisyenlerinin iddia ettiği gibi, küreselleşme ile birlikte ticaret artmakta ve ülkeler arasındaki ilişkiler her geçen gün daha karmaşık hale gelmektedir. Güvenilir, yeterli ve sürdürülebilir enerji, ülkelere göre sadece ulusal güvenlik açısından değil, ekonomik büyüme açısından da dikkat çekici bir durumdur. Bu durumdan en çok etkilenen alan şüphesiz ki siyasi sektördür. Dünyanın giderek küreselleşmesi, enerji piyasalarında emtia ve kaynaklara olan ilgi ve artan ticaret hacmi ile ülkeler, bölgeler ve uluslararası şirketler enerji tüketimi ve ticaretinde birbirine bağımlı hale gelmiştir (Prontera, 2017: 43). Günümüzde enerji alanında kararları tek bir ülke alamamakta çoğunlukla üçüncü bir ülkeyi, şirketi ya da tarafı da bağlamakta ve bir ülkenin tek başına karar almasına imkân vermemektedir. Özellikle enerji piyasalarının ve rezervlerinin gerçeklerinin ortaya çıktığı son dönemde, ülkelerin kendi kendilerine bir “enerji politikası” belirlemeleri çok zordur.

2. Balkan Ülkelerinde Enerji Güvenliği

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya düzeninin bozulması, Balkanlar coğrafyasına ilişkin birçok önemli değişken yaratmış görünmektedir. Söz konusu değişkenlerin en önemlisi ise Batı Avrupa'nın Sovyet Sosyalist Devleti tehdidinden kurtulması, Balkanlar'daki etnik milliyetçi çatışmalar ve Avrupa kıtasındaki potansiyel olarak hayati enerji kaynaklarının kontro-

lü yer almaktadır. Tüm bu değişkenler bir arada değerlendirildiğinde Balkan coğrafyasının stratejik bir konumda olduğunu göstermektedir. Savaş sonrası başlayan yeni dönem, Balkanlar'a yeni bir jeopolitik yapı kazandırmıştır. (Arı & Pirinççi, 2011: 3).

Enerji sektörü, her ülke için kalkınma alanında ayrı bir öneme sahiptir. Ekonomik motorun sürekli çalışmasını sağlamak için gerekli enerjinin kesintisiz olarak sağlanması temel gerekliliklerden biridir. Ayrıca çeşitlendirilmiş enerji üretim ve tedarik politikası da ülke güvenliğinin önemli bir unsurudur. Başka bir deyişle, bir ülkenin enerji güvenliği ile ulusal güvenliği arasında güçlü bir ilişki vardır (Pamir, 2000: 61). Bunların yanı sıra Batı Balkanlar'ın ispatlanmış petrol rezervleri Uluslararası Enerji Ajansı (Energy Information Administration) tarafından yaklaşık 335 milyon varil olarak belirtilmektedir. Avrupa kıtasının petrol rezervleri 18,7 milyar varil olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Batı Balkanlar'da bulunan 335 milyon varilin 165 milyonluk kısmının Arnavutluk'ta, 92 milyonluk kısmının ise Hırvatistan'da olduğu ifade edilirken geriye kalan 77 milyonluk kısmının ise Sırbistan ve Karadağ'da bulunduğu bildirilmektedir. Bölgenin petrol üretimi ise son derece düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. 2000 yılında söz konusu bölgenin toplam doğal gaz tüketimi ise yaklaşık 5 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Bu rakamın %50'sinden fazlasının ise ithalat yoluyla karşılandığı görülmektedir. Bölgede doğal gazın büyük bir kısmının Rusya'dan ithal edildiği ifade edilmektedir. Bölgedeki Slovenya ve Makedonya dışındaki savaşların eski Yugoslavya ülkelerinin enerji altyapılarında büyük zararlara yol açmıştır (Türbedar, 2003: 217). Arnavutluk komünist dönemde dünyadan izole olmuştur. Bu nedenle Arnavutluk, enerji sektöründe diğer sektörlerde olduğu gibi yeterince gelişmemiş ve enerji üretimini çeşitlendirememiştir.

1990'ların başında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılma süreçlerine paralel olarak Balkanlar'da başlayan Batı'ya yönelik siyasi, ekonomik ve sosyal bütünleşme süreci günümüze kadar devam etmiştir. Buna paralel olarak bölge genelinde ciddi sorunlar yaşanmaktadır; işsizlik, yolsuzluk, ulusal refahın düşüklüğü. Bölge ülkelerinin ekonomileri zor dönemlerden

geçmekte ve Balkan bölgesinde günümüze kadar devam eden sorunlar göze çarpmaktadır. 60'lı ve 70'li yıllarda yapılan enerji altyapısını 1990'lara gelindiğinde de kullanmayı sürdüren Balkan ülkelerinin gelişen ekonomileri ülkelerde büyük ölçüde enerji altyapı sorunlarına yol açmıştır (IEA, 2008: 15). Balkanlarda ekonomik kalkınmada en önemli konulardan biri olan enerji konusu, buna paralel olarak ortaya çıkan düşük verimlilik, yetersiz elektrik sisteminden ötürü dikkat çekmektedir (Ülgen & Akova, 2014: 411). Yugoslav cumhuriyetlerinin enerji altyapısı ve bu altyapının bölge ülkeleri arasında yarattığı karşılıklı bağımlılık Balkanlar'da enerji alanında görünen en temel unsurdur. Bir Balkan ülkesinin enerji varlıklarının işletilmesinin başka bir ülkenin enerji altyapısına bağlı olması ve benzeri durumlar Balkan coğrafyasında gözlenen karşılıklı bağımlılığın somut örnekleri olarak görünmektedir. Bölge ülkelerinin enerji piyasasının büyük ölçüde ithal hidrokarbonlara bağımlı olması, Balkan enerji yapısının en dikkat çekici noktalarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca Rusya ile AB arasındaki gerilimlerin enerji alanını da etkilediği görülmektedir (Özdemir, 2014: 257).

Balkan ülkelerinin doğal gaz sektöründeki en büyük katılımcısı Rusya'dır. Arnavutluk dışındaki tüm Balkan ülkelerinin Rusya ile doğal gaz bağlantısı var. Enerji rezervi olmayan ülkeler ihtiyaçlarını dış pazarlardan karşılamak zorundadır. Bu anlamda Balkanların enerji sektöründeki ekonomik-politik öneminin üç ana faktörden oluştuğu söylenebilir: a. Bir enerji geçiş yolu olarak Balkanların enerji güvenliğine stratejik katkı, b. Uluslararası pazara açılmayı amaçlayan Hazar Havzası ülkeleri ile enerji pazarını çeşitlendirmek isteyen Rusya'ya pazar oluşturmak, c. Balkanların dış politikadaki rolü güç dengesini sağlamaktır. Bu nedenle, bölgesel ekonomik ve siyasi durum, küresel oyuncuların ve komşu ülkelerin enerji politikasının belirlenmesinde etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne katılımına çok fazla önem verilmiştir. Bu durumun nedeni olarak, AB ülkelerinin Hazar enerji kaynaklarının Rusya'nın kontrolünde AB üzerinde baskı oluşturmak için kullanılmasına engel olacak bir çözüm geliştirememeleri gösterilmekte-

dir. AB için her zaman bir öncelik olmuştur. Böylece Kafkas yolundan Karadeniz üzerinden Hazar kıyısına ulaşılması ve bu hat üzerinden enerji kaynaklarının kesintisiz ve kısıtlamasız olarak AB topraklarına taşınması Balkan-AB enerji jeopolitiğinin hayati bir konusu haline gelmiştir. Bu jeopolitik yapının bir sonucu olarak Balkanlar üzerinden Avrupa'ya enerji aktarılarak Rusya'nın enerji yükünü hafifletecek önemli projeler başlatılmıştır.

AB, Rusya Federasyonu ve Türkiye ile çevrili Balkanlar, jeopolitik konumu nedeniyle öne çıkan bir enerji bölgesi haline gelmiştir. Balkanların her zaman Rus dış politikası için bir ilgi odağı olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda Rusya doğal gazına olan bağımlılık ve Balkanlar'daki enerji yatırımlarında Rusya'nın ağırlığı, enerji kozunu kullanarak Balkanlar'daki nüfuzunu sürdürmek istediğini göstermektedir. AB tarafından ise enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak bir geçiş yolu olarak görülen bölge ile enerji piyasalarının entegrasyonun sağlanması amaçlanmaktadır. Bulgaristan, Hırvatistan ve Romanya Avrupa Birliği üyesiyken, diğer ülkeler Avrupa Birliği'ne aday ülke konumundadır. Dolayısıyla Balkanlar gelecekte Avrupa Birliği'ne katılacak bir enerji piyasasına sahip olacaktır. Bu bölge özelinde doğal gaz ve petrol boru hatlarında enerji sektörünün en büyük siyasi ve ekonomik mücadelesinin yaşandığı gözlenmektedir.

Rusya, bölgeyi son dönemde enerji nakil problemi yaşanan Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya alternatif bir geçiş yolu olarak değerlendirilmektedir. AB ise Balkanlar'daki konumunu Rusya'ya alternatif olarak Hazar Havzası kaynaklarını taşımak için kullanmak istemektedir. Arz güvenliği ekseninde cereyan eden bu mücadele, ülkeler arası diplomasi nedeniyle yeni boru hattı projelerini sürekli gündeme getirmektedir. Bunların yanı sıra Balkan ülkelerinin ekonomisinin ve enerji altyapısının gelişmesi ise, bu ülkelerin enerji ihtiyaçlarında hızlı bir artışa neden olmaktadır.

Balkanlar, stratejik coğrafi konumu nedeniyle Avrupa'nın enerji geçişinde önemli bir rol oynamaktadır. Balkanlar aynı zamanda bir enerji piyasasıdır. Bölgede yeni (alternatif) bir petrol/doğal gaz boru hattı inşa etmek, Rusya'nın enerji hakimiyetini kırmak anlamına gelmektedir. Herhangi bir

ülkenin dış politikasının bir parçası olarak, güvenlik politikası öncelikli bir konudur. Bu anlamda Karadeniz bölgesinde hâkim bir konum oluşturmak Rusya'nın önemli çıkarlarından biridir. Rusya'nın Balkanlar'daki hesapları post-Sovyet alanında yapılan hesaplamalardan son derece farklıdır. Rusya bugüne kadar Balkanlar'da önemli bir petrol ve doğal gaz tedarikçisi konumunda olmuştur. Hemen hemen tüm Balkan ülkeleri enerji kaynaklarını yurt dışından ithal etmektedir. Ayrıca, Rus şirketleri bölgesel enerji piyasalarına, yatırımlarına ve yeni altyapının geliştirilmesinde çalışan şirketlere önemli katkı sağlamaktadır. Öte yandan çevre sorunları ve yetersiz altyapı nedeniyle zengin kömür rezervlerine sahip ülkelerin, petrol ve doğalgaz rezervlerine bağımlı bir hale geldikleri ifade edilmektedir. Bu kaynakların büyük bir kısmı dış piyasadan temin edilmektedir. Bu nedenle söz konusu kaynaklarla enerji piyasasının gelişmesi mümkün görülmemektedir. Ülkelerin yeterli düzeyde enerji kaynaklarına sahip olmaması sebebiyle, enerji arzının sürekliliğini sağlamak için bölgesel iş birliği gerekli hale gelmiştir. Bu kapsamda temel hedeflerden biri de enerji arz çeşitliliği oluşturan ve geliştiren büyük bir entegre enerji piyasasının oluşturulması olmuştur (Risteska, 2009: 1). Bunların yanı sıra bölge ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik olarak Balkan ülkelerinin ana hedefleri arasında komünist dönemden kalan sağlıksız ve verimsiz enerji altyapısının yerini enerji arz çeşitliliğini sağlayacak ve geliştirecek nitelikte bir enerji piyasasının kurulması hedefi de yer almıştır. Bu kapsamda 2008 finansal krizinin ardından yabancı yatırımcılar ve özel sektör, enerji sistemlerinin geliştirilmesi için yeterli sermaye sağlamaya çalışmıştır (Giamouridis & Paloyannis, 2011: 9). Ülkeler, bölgesel işbirliğini sağlamak için başta AB olmak üzere enerji piyasalarını entegre etme çabasıdadır.

AB açısından bakıldığında, enerji arzını ve şebekelerini güvence altına almak hayatta kalmak demektir. Bu nedenle bölgedeki aktif çatışmaların sona erdiği 1999 yılından bu yana enerji güvenliğinin sağlanmasına belirli faktörlerin katkıda bulunduğu söylenebilmektedir. Öncelikle AB, Batı Balkanlar meselesini ABD-Rusya rekabet alanına bırakmaktansa, bölgedeki müdahalesini artırmayı tercih etti. Ayrıca, 2000'li yılların ortalarında Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan enerji krizi, Rusya'dan gelen doğal

gaza olan bağımlılığın azaltılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan AB'nin bölgesel politikası ve Balkan ülkelerinin AB'ye katılma isteği dikkate alındığında karşılıklı bir istek söz konusudur. Öte yandan, AB'nin enerji sektöründeki yeni adımları, bölgenin komünist dönemden kalma enerji altyapısının modernize edilmesi için bir fırsat yaratmıştır. Ayrıca petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin olmayan bölgenin arzını artırmak için ilk kez bir fırsat doğmuştur. Benzer şekilde, 2001'den bu yana ABD'nin Ortadoğu'ya odaklanması, AB'nin Balkan politikasına daha fazla dahil olmasıyla sonuçlanmıştır.

ABD, bölgedeki enerji sektörünün geliştirilmesi gereği konusunda AB ile anlaştı. Son olarak, bölgesel iş birliğini geliştirmeye yönelik entegre bir enerji altyapısı vizyonu, AB enerji politikasının belirleyici faktörlerinden biri olmuştur. 2002 yılında Avrupa Komisyonu, bölgesel iş birliğini sağlamak için bölgesel bir elektrik piyasası kurulmasını önermiştir. 2005 yılında, enerji piyasalarını şekillendirmek ve entegre etmek için Atina'da Bosna-Hersek, Bulgaristan, Arnavutluk, Karadağ, Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan, Romanya ve Kosova'yı temsilen Avrupa Birliği ile Birleşmiş Milletler arasında Enerji Topluluğu Anlaşması imzalanmıştır (Deitz, Stirton, & Wright, 2007: 3).

3. Balkan Ülkeleri Enerji Güvenliğinde Azerbaycan'ın Rolü

Dünyada petrolün bulunduğu ve kullanıldığı ilk ülkeler arasında Azerbaycan da yer almaktadır. Petrol endüstrisi, petrolün öneminin anlaşılmasıyla birlikte hızla gelişmeye başlamıştır. Dünyanın ilk petrol kuyusunun ise 1847 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde Abşeron Yarımadası'nın Bibi Haybet bölgesinde açıldığı bilinmektedir. Söz konusu gelişmeden sonra 1878 yılına gelindiğinde ise Baküde ilk petrol rafinerisinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bu rafineriler, Azerbaycan tarihinin ilk petrol boru hattı olan 12 km uzunluğundaki petrol boru hattı ile Balakhani petrol sahasına bağlanmıştır. Dünyada hızla gelişen petrol endüstrisi sayesinde Azerbaycan'ın önemi artmıştır. Böylece söz konusu bölgeye yabancı yatırımcıların ilgisi artmıştır (Zengin & Esedov, 2009: 98). "Nobel Kar-

deşler” bölgeye ilk olarak 1879 yılında yabancı sermaye olarak gelmişler ve bölgedeki zengin petrol yataklarını keşfettiklerinde bölgeye yatırım yapmaya karar vermişlerdir. 1880’li yıllarda Nobel kardeşlerin ve Fransız merkezli enerji şirketlerinin Bakü’de yatırım yapma kararı almasının ardından 1890’lı yıllarda İngiliz Rothschild firması da yatırım yapmaya karar vermiş, Rothschild şirketi zaman içinde Bakü bölgesinin en büyük enerji şirketi olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru dünya çapında petrole olan talep büyük oranda artmıştır. Bu durumun sonucunda Azerbaycan’da petrol üretimi artmış göstermiştir. Azerbaycan 19. yüzyılın başlarında dünyanın en çok petrol üreten bölgesi haline gelmiştir (Açıkkaya, 2010: 414). Petrol üretiminin arttığı bu dönemde, Azerbaycan’ın petrol rezervlerinin uluslararası pazarlara nasıl taşınacağı sorusu ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözmek için önce Bakü ile uzaktaki petrol sahaları arasında bir demiryolu kurulmuş ve 1883 yılına gelindiğinde bu demiryolu sistemi Tiflis’e kadar genişletilmiştir. 1907 yılına gelindiğinde ise Batum ile Bakü arasında yeni bir raylı sistemin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Bu sayede Bakü’den petrol talep eden Batı ülkelerine Karadeniz üzerinden petrol taşımacılığının yolunu açılmıştır. Daha sonraki yıllarda Azerbaycan’da bağımsızlık hareketlerinin başlamasıyla (1918-1920) ülkedeki petrol üretimi gerilemiştir. Fakat 1920 yılına gelindiğinde Azerbaycan’ın Sovyetler Birliği’ne katıldıktan sonra 1930 yılında petrol üretiminde yeniden artış yaşanmıştır. Söz konusu dönemde Azerbaycan tarafından Sovyetler Birliği’nin petrol ihtiyacının %57’lik kısmının karşılandığı kaydedilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ise Azerbaycan’da petrol üretiminin zirve yaptığı belirtilmektedir. Azerbaycan 1941’de 25,4 milyon ton petrol üretirken, 1945’te bu rakam 10,4 milyon tona düşmüştür (Seferov, 2005: 289). Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi topraklarındaki enerji kaynakları üzerinde mutlak kontrol sahibi olmuştur. Ancak bağımsızlığının ilk senelerinde Ermenistan ile savaşın ve Büyük Buhran’ın olumsuz etkileri nedeniyle enerji kaynaklarından istenilen faydayı elde edememiştir. Azeri-neft ve Azneftkimya isimli şirketler SSCB döneminin kötü ekonomisinden çıkmış ve birleşerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi’ni (SOCAR) kurmuş ancak bu şirket o zamanki şartlar nedeniyle fazla faaliyet gösterememiştir (Aras, 2003: 7).

Azerbaycan, 1991 yılında devlet bağımsızlığını yeniden tesis ettiğinden beri AB ile bütünleşmeyi ve işbirliğini geliştirmeyi dış politikasının stratejik yönlerinden biri olarak belirlemiştir. Azerbaycan'ın Avrupa'ya yönelik ekonomik entegrasyon çıkarları, ülkenin jeopolitik ve jeoekonomik durumu ile sosyo-ekonomik gelişimi tarafından belirlenmektedir. AB ve Balkan ülkeleri 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımış ve taraflar arasında 1992 yılından bu yana resmi diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Yatırım ortamının daha da iyileştirilmesi, Azerbaycan'ın Balkan ülkelerinin enerji güvenliğindeki güçlü konumunu yansıtacak şekilde enerji projelerinde daha aktif hale getirecektir. Sonuç olarak, Avrupa Birliği ile yani daha derine indiğimizde, Balkan ülkeleri ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler hızla yoğunlaşmaktadır.

1994 senesinde Ermenistan ile savaşın sona ermesi ve 1993 yılında iktidara gelen Haydar Aliyev'in başarılı ekonomi politikaları sonucunda Azerbaycan, 1994 sonrası enerji üretiminde farklı bir tablo çizmiştir. Bu süreçte Azerbaycan, Ermenistan ile olan savaş sona erdikten sonra yabancı enerji şirketlerinin ilgi odağına dönüşmüştür. Bu kapsamda 1994-2015 yıllarını kapsayan dönemde SOCAR ile yabancı şirketler arasında imzalanan anlaşma sayısı ise 25 olarak kaydedilmiştir. Azerbaycan'ın mevcut petrol rezervinin 2016 yılı itibarıyla, 7.503 kiloton olarak ölçülürken, petrol üretimi ise 7.522,40 kiloton/yıl olarak ölçülmüştür (SOCAR, 2019).

Azerbaycan, Ermenistan'a ve Gürcistan'a 1990'lı yıllara kadar gaz ihraç etmiştir. 1995 senesine gelindiğinde söz konusu ülkelere gaz ithalatına son veren Azerbaycan, Rusya'dan gaz ithalatına başlamıştır. Bu kapsamda yapılan anlaşmaya göre 2006 yılı sonuna kadar gaz ithalatını sürdürmüştür. Bu kapsamda doğalgaz, 2018 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın en önemli ihracat kalemleri arasında yerini almıştır. Azerbaycan, Şahdeniz bölgesinde doğal gaz yataklarının bulunup üretimine başlanana kadar bu süreçte sadece kendi iç ihtiyacını karşılayabilmekteydi. Söz konusu keşiften sonra ülke doğal gaz konusunda kendi kendine yetebilir hale gelmiştir (Süleymanov & Hasanov, 2013: 78-79). Hazar Denizi çevresinde yapılan araştırmalarda büyük gaz yatakları keşfedilmiş ve bu sahaların işletilmesiyle Azerbaycan

2006 yılında gaz ithalatçısı bir ülkenden gaz ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir (SOCAR, 2019).

Azerbaycan'ın Balkan ülkelerinin enerji güvenliğindeki rolüne ilişkin konumu birkaç noktada özetlenebilir: Azerbaycan'ın bu konumu birincisi, güçlü ve etkili bir Avrupa enerji politikası, küresel rekabet, enerji kaynaklarının güvenliği ve enerji kaynaklarının çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. İkincisi, enerji politikası ulusal egemenliğin merkezinde yer alır, dolayısıyla ulusal güvenlik çerçevesinde yeterli enerji güvenliğinin sağlanması AB için en önemli önceliktir. Üçüncüsü, Balkan ülkeleri de dahil olmak üzere tüm üye devletler mevcut enerji politikasını desteklemektedir. Ancak bunların hiçbiri ortak enerji piyasasının entegrasyonu anlamına gelmemektedir. Balkan ülkeleri de dahil olmak üzere her üye devletin kendi ulusal çıkarları ve dış politikası vardır. Ayrıca Avrupa ülkelerinin tüketim ve ithalat oranları farklıdır. Dördüncüsü, başarısız Nabucco projesinin ardından AB daha ciddi adımlar atmaktadır. Güney Gaz Koridoru alternatif enerji kaynakları açısından en önemli projedir. Beşincisi, AB ile Azerbaycan arasındaki enerji ilişkilerine bakıldığında, AB ve Balkan devletlerinin ekonomik, jeopolitik ve güvenlik çıkarları nedeniyle Azerbaycan'ın güvenilir ve stratejik bir ortak olduğu açıkça görülmektedir (Azimov, 2021: 75).

Enerji kaynakları üzerindeki kontrolün bu kadar önemli hale geldiği günümüz dünyasında, Rusya'nın hem kendi coğrafyasında hem de komşu doğal gaz iletim bölgesinde kazandığı etkin konum özellikle AB'yi endişelendirmektedir. Bu endişe sonunda AB, çeşitli gaz kaynaklarına ulaşmak için çabalarını seferber etmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda Hazar Denizi başta olmak üzere gaz piyasalarında son yıllarda yaşanan kaya gazı ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) projelerine ek olarak, AB için Rusya'ya alternatif bir kaynak olarak Akdeniz ve Ortadoğu kaynaklı doğal gaz da önem kazanmaktadır (Mamedov, 2013). Avrupa Komisyonu'nun stratejik inisiyatifiyle 2008 yılında kaynakları emmek ve komşu coğrafyası üzerindeki dış etkiyi dengelemek amacıyla "Güney Gaz Koridoru" kavramını geliştirdiği bilinmektedir (EU, 2008: 4).

AB ülkelerinin yeni kaynak arayışları için “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi” (TANAP) ve Şah Deniz doğalgazını Türkiye sınırından alarak Avrupa’ya taşıyacak olan “Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi” (TAP) alternatif güzergâh oluşturmuştur. Bu projelerin Türkiye’ye de “Enerji Merkezi” olma yolunu açması planlanmaktadır. Güney Gaz Koridoru Güney Kafkas Boru Hattı’nı (SCP), TANAP ve TAP’ı kapsamaktadır (Erdoğan, 2017: 13). Proje, AB ve Türkiye için bir enerji güven ortamı yaratmaktadır. Bu projenin, ekonomik büyümesini sürdüren Türkiye’nin enerji kaynaklarını makul bir maliyetle kullanmasını sağlaması öngörülmektedir

TANAP, Hazar Denizi’nden Avrupa’ya ilk doğrudan enerji hattını oluşturacak olan GGK’nin en önemli noktası olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra Şah Deniz doğalgazını Türkiye sınırından alarak Avrupa’ya taşıyacak TAP, Avrupa Birliği ülkeleri açısından yeni kaynak arayışları için alternatif güzergah oluşturacaktır.

TANAP; Azerbaycan’da Şah Deniz 2 sahasında üretilen doğal gazın Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınmasını amaçlayan doğal gaz boru hattı projesidir. Türkiye kısmı Ardahan’da başlar ve Edirne’de (Yunanistan sınırında) biter. Boru hattının toplam uzunluğu 1850 km’dir (TANAP, 2015). TANAP’ta, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve Güney Gaz Koridoru AŞ’nin yüzde 51, Boru Hatları ile Petrol Taşıma AŞ’nin yüzde 30, BP’nin yüzde 12 ve SOCAR Türkiye Enerji AŞ’nin de yüzde 7 hissesi bulunmaktadır. Ayrıca TANAP projesinin yapımında ana hat borularının % 80’lik kısmının Türkiye’de yerli olarak üretildiği bilinmektedir (Rzayeva, Gültekin-Punsmann, & Göknel, 2012: 5).

Rusya doğalgazına bağımlı olan ve farklı bir yola ilerleyen Avrupa için TANAP’ın önemi her geçen gün artıyor. Öte yandan Türkiye’nin TANAP’ta ve AB ile Azerbaycan arasındaki rolü, AB’ye katılım açısından elini güçlendirecektir. Bu anlamda, Türkiye’nin AB üyelik müzakerelerinde AB Konseyi’nde Görüşülmesi Süren Fasıllar” başlığı adı altındaki enerjinin böyle bir anlaşma ile müzakerelere açılması umulmaktadır (Karagöl &

Kaya, 2014: 18). Türkiye’de faaliyet gösteren enerji şirketleri olarak bilinen BOTAŞ ile TPAO’nun üretim, arama ve boru hattı araştırmalarında işbirliği yapmaları beklenmektedir. Bu anlamda Gazprom ve Sokar gibi bu iki şirketin tek şirket bünyesine katılması ve Türkiye adına enerji sözleşmeleri için masaya oturması gerekiyor. Ağırlıklı olarak dış pazarlarda faaliyet göstermesi gereken bu şirketler için özellikle Balkanlar’da hakimiyet kurmak ülke adına atılan önemli adımlardan biri olacaktır (Pala, 2014: 54). Bunları yanı sıra günümüzde Balkan ülkelerinin büyük bir kısmının Rus doğalgazına bağımlı hale geldiği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin bu bölgelerdeki yatırımları da önem kazanmaktadır (Türbedar, 2003: 217-218).

Avrupa Komisyonunun Rusya’nın Ukrayna’yı işgaline karşı almış olduğu aksiyonlar çerçevesinde, AB’nin 2022 yılı sonuna kadar Rus fosil yakıtlarına olan bağımlılığını önce üçte iki oranında azaltmak ve söz konusu bağımlılığı 2030 yılından önce tamamen sona erdirmek amacıyla RE-PowerEU adlı teklif sunulmuştur (European Commission, 2022). Söz konusu politika, Avrupa Birliği’nin enerji sorunlarına yaklaşımı konusunda kritik bir değişim yaşandığının göstergesi niteliğindedir. Bu projenin aynı zamanda Balkanlar’ın enerji sektörü üzerinde de büyük bir etkisinin olacağı tahmin edilmektedir. Bu plan çerçevesinde temiz enerji kaynaklarına geçiş sürecinin hızlandırılması, sıvılaştırılmış doğalgaz terminallerine ve diğer gaz altyapısına yatırım yapılması ve böylece enerji arzını çeşitlendirme faaliyetlerinin hızlandırılması öngörülmüştür. Bu alanda Avrupa’nın en önemli alternatifi olarak ise TANAP uzantısı olarak ifade edilen TAP öne çıkmaktadır.

Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP); Yunanistan’ın kuzeyinden 478 km’lik bir boru hattı ile Türkiye/İpsalâda TANAP’a bağlanmaya başlayan ve ardından Arnavutluk üzerinden ve Adriyatik Denizi altından İtalya’da sona eren bir doğal gaz boru hattı projesidir. 19 Eylül 2013 tarihinde Şahdeniz Konsorsiyumu tarafından imzalanan proje için 35 milyar dolarlık yatırım öngörülmüştür (Hürriyet, 2013). TAP, Güney Gaz Koridorunun bir parçasıdır. Proje tarafları, boru hattının Avrupa’nın enerji güvenliğini artıracığına ve Avrupa’nın Rusya’ya olan bağımlılığını azaltacağına inanmaktadır (Anadolu Ajansı, 2019) .

AB ülkelerinde farklı enerji kaynaklarına yönelik artan eğilime rağmen doğal gazın talep yüksek seyretmektedir. Güney Gaz Koridorunun bir diğer önemli ayağı ise Rusya'dan gelen ciddi doğal gaz ihtiyacını ortadan kaldıracak Trans-Adriyatik Boru Hattı projesi. Fukuşima kazasının ardından nükleer enerjinin kapanması, nükleer santrallerin eskimesi ve elektrik tüketiminde kömürün payının sınırlandırılmasına yönelik çalışmalar nedeniyle doğal gazın 21. yüzyılın enerji kaynağı olması bekleniyor. Kyoto'da alınan önlemler nedeniyle artan elektrik tüketiminin yanı sıra. Bu anlamda, AB ülkelerinde artan doğal gaz bağımlılığı dikkate alındığında ise TAP'ın Avrupa ülkeleri açısından önemi ortaya çıkmaktadır. (Karagöl & Kaya, 2014: 19).

Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklık Programı ve Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın Avrupa'ya entegrasyonuna ana katkıyı sağlayan unsurlardır. Avrupa Birliği böylece uzun yıllar sonra ortak bir enerji politikasına doğru önemli bir adım atmıştır. TAP ve TANAP projeleri ile Avrupa'nın birçok bölgesine enerji sağlamak ve tek kaynağa bağımlılığı azaltarak Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında esas olana öncülük etmektedir. Rusya ise AB'nin yeni kaynaklardan doğal gaz almasını engellemeye çalışmaktadır. Rusya'nın engelleri jeopolitik alanda olayların seyri-ne göre değişmektedir. Azerbaycan bu konuda kilit ülke rolü oynamakta ve Balkan ülkelerinin enerji kaynaklarının çeşitliliğinin artırılmasına büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan Rusya ilk aşamada yaptığı olumsuz açıklamalarla Güney Gaz Koridorunun itibarını zedelemeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan ve Türkmenistan'ın enerji ihraç altyapısının temelini oluşturacak olan Trans-Hazar petrol boru hattının Rusya'nın çıkarlarına aykırı olduğu ifade edilmektedir.

Güney Gaz Koridoru AB için önemli olsa da Rusya'yı endişelendirmektedir. Örneğin Rusya, Batı destekli Nabucco projesinden bahsedilirken, doğal gazını Karadeniz kıyısındaki Bulgaristan'a taşımak için Güney Akım boru hattı projesini başlatmıştır. O proje, AB rekabet kurallarını ihlal ettiği için gerçekleşmemiş ve ardından Rus Gazprom'un önerdiği Türk Akımı boru hattı projesi de başarısız olmuştur. Açıkçası, Rusya kendi

katılımı olmadan bu bölgede gaz taşıma projelerini yürütmeye asla istekli olmayacaktır. Projeye ilgili son olay ise doğalgaz taşımacılığının başlamasıdır. Ekim 2020’de, Yunanistan-Türkiye sınırından güney İtalya’daki alıcı terminale giden TAP boru hattı doğal gazla doldurulmuş ve son olarak, 15 Kasım 2020’de Güney Gaz Koridoru’nun son kısmı olan TAP boru hattı tamamlanmış ve ticari operasyonlar başlamıştır (Hacıyev, 2020). TAP ve İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi (ITE) projeleri rekabet etmek için değil, birbirini tamamlamak için oluşturulan projelerdir. Güney Avrupa ülkelerini her iki projede de pazar olarak tanımlamaktadır. Çünkü AB, Rusya’ya olan bağımlılığından kurtulmaya odaklanmış durumdadır. Türkiye, enerji koridoru hedeflerine ek olarak, farklı bir politika ile TAP ve ITE’yi Balkanlar’a bağlamak istemektedir. Bu şekilde 2030 yılına kadar 20 milyar m³/yıl olması beklenen Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya doğal gaz piyasasını hedeflemektedir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2015).

Batı Balkan bölgesi konumu itibarıyla AB’nin enerji güvenliğinde önemli bir rol oynayabilir ve bunun tersi de geçerlidir. Ekim ayında Sofya’da düzenlenen Enerji Forumu’nda Güneydoğu Avrupa’dan liderler yeni doğalgaz boru hattı Yunanistan-Bulgaristan Enterkonektörü’nü (IGB) memnuniyetle karşıladılar. IGB, Azerbaycan’dan Bulgaristan’a Güney Gaz Koridoru aracılığıyla gaz tedarik edecek. Sırbistan ve Kuzey Makedonya da gaz iletim altyapısının genişletilmesinden kazançlı çıkacaktır. Bu, Avrupa’yı Rus gazına daha az bağımlı hale getirme yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Enerji Forumu aynı zamanda siyasi gerilimlerle dolu bir geçmişe sahip iki ülke açısından enerji iş birliğini masaya yatırmak için bir fırsat oldu. Bulgaristan ve Kuzey Makedonya, Bulgaristan’ın ihtiyaç fazlası elektriğini komşusu Kuzey Makedonya’ya ihraç etme olasılığını görüştü. Bu dayanışma hamlesi elektrik sıkıntısı sorunlarını azaltacak ve enerji arz güvenliğini artıracaktır. Ancak bu iş birliğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği henüz belirsiz. AB ve WB6 hükümetleri, fiyat artışlarının etkilerine dayanabilmek için daha fazla ikili anlaşma ve olası piyasa bağlantıları arayışına girmelidir.

AB tarafından desteklenen bir iş birliği çerçevesi olan Bölgesel İşbirliği Konseyi, daha derin bir enerji işbirliği için çeşitli öneriler getirmiştir. Bunlar arasında sınır ötesi paylaşımın sağlanması, ortak enterkonnektörler ve hatta Bölgesel Enerji Stratejisi yer almaktadır. Batı Balkan ülkelerinin ayrıca yenilenebilir enerji ve elektrik ve gaz piyasalarının entegrasyonu konularında ortak yatırım teklifleri hazırlayarak birbirleriyle iş birliklerini geliştirmeleri gerekecektir. Bu, elektrik arzı belirsizliğini azaltmaya ve Kosova'da yaz ayları boyunca ilan edilen elektrik kesintileri gibi acil durum tedbirlerini önlemeye yardımcı olacaktır. Ayrıca, sahip oldukları geniş güneş ve rüzgâr enerjisi potansiyelinden üretilen yeşil hidrojen geliştirmeyi de düşünebilirler.

Türkiye için doğalgaz son derece önemli bir kaynaktır. Azerbaycan'dan Avrupa'ya doğal gaz nakli için bir geçiş konumunda olan Türkiye, bu anlamda Ukrayna gibi sadece geçiş ülkesi olarak anılmak istemiyor. Tüketici ülke olarak öne çıkan Türkiye, TANAP'tan sonra doğal gaz fiyatları artacağı için maliyetleri düşürmeyi amaçlamaktadır. Bu dönemde enerjide ülkemiz transit ülke konumuna sahiptir. Bu durum Batı ile Doğu'yu birleştirmesi ve Türkiye'nin enerji sektöründe bölgesel bir aktör konumunda olması için büyük fırsatlar ortaya çıkmıştır.

Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın ve aralarında SOCAR'ın da bulunduğu konsorsiyum şirketlerinin desteğiyle inşa edilmektedir. AB'nin gelecekte pazarı için ilave gaz hacimlerine ihtiyaç duyması ve yine de yeni güzergahlar kullanarak tedarik kaynaklarını çeşitlendirmek istemesi halinde, pahalı bir boru hattı güzergahına ihtiyacı olacaktır. Temel olarak, doğalgaz boru hatları var olduğu sürece AB ve Türkiye'ye komşu ülkelerden Hazar bölgesi üzerinden uzun yıllar boyunca gaz nakli için bir altyapı sağlanmış olacaktır. Azerbaycan olmadan böyle bir boru hattı var olmayacaktı ve AB'nin kendisi de artan ithal gaz talebi nedeniyle yeni bir boru hattı sisteminin inşası için milyarlarca dolar yatırım yapmak zorunda kalacaktı. Başka bir ifadeyle Güney Gaz Koridoru, AB'yi ve Avrupalı şirketleri stratejik öneme sahip boru hattı altyapısının oluşturulması için milyarlarca dolarlık yatırım yapmaktan kurtarmıştır.

SONUÇ

Küresel ölçekte Balkan ülkelerinin enerji arzı bakımından çok önemli olmadığı görülmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak bölgenin petrol ve diğer enerji kaynakları açısından son derece fakir olması gösterilmektedir. Bu nedenle Balkanlar, enerji arzının güvenliği açısından bugüne kadar en çok ilgi çeken bölgelerden biri olamamıştır. Fakat hızla yaygınlaşan enerji güvenliği, iletim ve dağıtım kanallarının çeşitlenmesi ve enerji gereksiniminin karşılanmasında son derece farklı yöntemlerin kullanılması sebebiyle arz açısından önemli olmasa da küresel enerji güvenliği denkleminde Balkanlar'ın da dahil edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Burada vurgulanması gereken iki nokta vardır. Bunlardan birincisi, mevcut enerji tedarik ve dağıtım yolları arasındaki önemsiz konumuna rağmen, Balkanlar'ın gelecekteki rolü, bölgenin enerji güvenliğinin önceliklerini ve önemini belirleyecektir. Başka bir ifadeyle, Balkanlar'da enerji güvenliğinin öneminin, dağıtım kanallarının bir parçası olma yeteneği ve rolü ile yakından ilişkili bir durum olarak görüldüğü vurgulanmaktadır.

Son yıllarda Avrupa Birliği'nde doğal gaz talebindeki büyümenin yavaşladığı görülmektedir. Ancak Avrupa ülkelerindeki doğal gaz rezervlerinin kademeli olarak tükenmesi, ithal gaza bağımlılığın artmaya devam edeceği anlamına gelmektedir. Avrupa Birliği, doğalgazı Norveç, Rusya ve Kuzey Afrika olmak üzere üç koridordan ithal etmektedir. Bu durum Ukrayna krizinin ardından AB'nin kaynak çeşitlendirme arayışlarının artmasına neden olmuştur. Güney Gaz Koridoru konusu, Rusya'nın doğalgazı siyasi bir baskı aracı olarak kullanmasının yarattığı tehdidi ele almaya çalışırken gündeme gelmiştir. Ancak bu koridorun sadece Azerbaycan gazının iletimi için açılması Rusya'ya olan bağımlılığı ciddi şekilde etkilemeyecektir. TAP, AB'ye ek 10 milyar m³ metreküp gaz taşıyacak şekilde genişletilebilmektedir. Bu bağlamda Balkan ülkeleri sadece bir enerji geçiş güzergahı olarak değil, aynı zamanda petrol taşımacılığı için bir liman olarak da önemli bir rollere sahip olmaktadır. Bu nedenle Balkanların enerji nakli açısından Rusya için de önem arz ettiği görülmektedir.

Kaynakça

Açıkkaya, Savaş. (2010). “Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 28, ss. 403-420.

Amirahmadi, Hooshang. (1993). “Iran’s Regional Oil Policy: The OPEC Factor”. Petroleum Politics, (25.11.2022).

Anadolu Ajansı. (2019). “Turkey to benefit from many gas supplies and best prices”. <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkey-to-benefit-from-many-gas-supplies-best-prices-/1409431>, (25.11.2022).

Aras, Osman Nuri. (2003). “Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci”. Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 19, ss. 1-15.

Arı, Tayyar ve Pirinççi, Ferhat. (2011). “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Balkan Politikası”. Alternatif Politika, C. 3, S. 1, ss. 1-30.

Azimov, Aliyar. (2021). “European Energy Policy and The EU- Azerbaijan Energy Cooperation”. Journal of Comparative Politics, C. 14, S. 1, ss. 71-90.

Çelikpala, Mitat. (2014). “Enerji güvenliği: NATO’nun yeni tehdit algısı”. Uluslararası İlişkiler, C. 10, S. 40, ss. 75-99.

Deitz, Laura, Stirton, Lindsay ve Wright, Kathryn. (2007). The Energy Community of South East Europe: Challenges and obstacles to, Europeanisation. UK: CCP-Working Paper.

Ediger, Volkanç (2007). Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki. Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu. Ankara.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2015). “TBMM Yazılı Soru Önergisi Cevabı”. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-34940c.pdf>, (25.11.2022).

Erdoğan, Nuray. (2017). “TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi”. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 3, ss. 10-26.

EU. (2008). Second Strategic energy Review: An EU Energy Security and Solidarity Action Plan. Brüksel: Commission of the European Communities.

EU Commission. (2000). Green Paper Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. Brussels: COM.

European Comission. (2022). “REPowerEU: Affordable, Secure and Sustainable Energy for Europe”. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowerEU-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en, (25.11.2022)

Giamouridis, Anastasios ve Paloyannis, Spiros. (2011). Security of gas supply in South Eastern Europe: potential contribution of planned pipelines. Oxford: Oxford Institute of Energy Studies.

Glynn, James, Chiodi, Alessandro ve Gallach, Brian. (2016). “Energy security assessment methods: Quantifying the security co-benefits of decarbonising the Irish energy system”. *Energy Strategy Reviews*, S. 15, ss. 72-88.

Hacıyev, Şahmar. (2020). “TAP layihəsi işə düşdü”. <https://aircenter.az/az/single/tap-layihesi-ise-dusdu-521>, (25.11.2022).

Hürriyet. (2013). “Tarihi Anlaşma İmzalandı”. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25382807.asp>, (22.11.2022).

IEA. (2008). Energy in the Western Balkans: the path to reform and reconstruction. Fransa: IEA/OECD.

IEA. (2019). “Ensuring the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price”. <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security>, (22.11.2022).

Karagöl, Erdal Tanas ve Kaya, Salihe. (2014). Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru. SETA: Ankara.

Kocaman, Muhammed Emin. (2018). “Hazar Havzası’nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği”. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 3, ss. 152-171.

Kruyt, Bert, Vuuren, De Parn, Vries, Hans ve Groenenberg, Henrij. (2009). "Indicators For Energy Security". *Energy Policy*, C. 37, S. 6, ss. 2166-2181.

Mamedov, Sbeste. (2013, 06 18). Azerbaydjan polucit evropeyskiy bonus. *Nezavisimaya Gazeta*.

Özdemir, Volkan. (2014). "Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO-Güney Akım ve Trans-Adriyatik Boru Hattı(TAP) Projeleri Örneği". *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, C. 22, S. 22, ss. 253-272.

Pala, Cenk. (2014). "Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye'nin Artan Önemi: "Enerjik" Paradigma Değişiklikleri". *İktisat ve Toplum Dergisi*, S. 43, ss. 51-59.

Pamir, Aaslıhan. (2000). Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikalar›: Avrupa'nın ve ABD'nin Konseptleri. Avrupa'nın Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları Uluslararası Sempozyumu. Ankara: İstanbul Üniversitesi: 22-33.

Polat, Doğan Şafak. (2019). "NATO Enerji Güvenliği ve Akdeniz". Çomak, Hasret ve Şeker, Burak Şakir (Ed.), *Doğu Akdeniz Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Yayınları: 1129-1142.

Prontera, Andrea. (2017). *The new politics of energy security in the European Union and beyond: states, markets, institutions*. London: Routledge.

Risteska, Sonja. (2009). "The development of the energy market in the Western Balkans (the case of Macedonia and Croatia)". *Analytical*, C. 2, S. 1, ss. 1-10.

Rzayeva, Gulmira, Gültekin-Punsmann, Burcu ve Göknel, Mete. (2012). *TANAP Raporu*. İstanbul: Hazar Enstitüsü Araştırma Merkezi.

Sferov, Rehman. (2005). "Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ss. 285-298.

SOCAR. (2019). "Doğal Gaz Üretimi". <http://www.socargas.com/socar-tarihce/>, (22.11.2022).

Süleymanov, Elç,n ve Hasanov, Fakhri. (2013). “Azerbaycan’ın Türkiye’nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü”. *Avrasya Strateji Dergisi*, C. 2, S. 2, ss. 73-100.

TANAP. (2015). “TANAP Nedir?”, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, (22.11.2022).

Türbedar, Erhan. (2003). “Balkanlar ve Enerji”. *Avrasya Dosyası*, C. 9, S. 1, ss. 214-235.

Ülgen, Koray ve Akova, Sibel. (2014). *Balkanlarda Enerji Arz Güvenliği, Enerji Çeşitliliği ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları*. İstanbul: Bilgesam.

WEF. (2006). *The new energy security paradigm*, in Partnership with Cambridge Energy Research Associates. Geneva: World Economic Forum.

Zengin, Eyüp ve Esedov, Aqil. (2009). “Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S.9, ss. 97-108.

Extended Summary

Countries need energy as a basic need for their economic development. In today's world, which has been transformed by globalization and increased interdependence between actors, energy has gained a technological character and started to be used in different fields and in diverse ways. In today's globalized world, population growth and the consumption of basic energy resources such as coal, oil, and natural gas by developed economies make the concept of energy and access to energy an important agenda item. In this sense, it can be argued that fossil fuels, which are still relevant and important today, have various effects on the policies and perceptions of international actors.

Although energy security, which is characterized as one of the main objectives of energy policy, is a frequently discussed concept, there is no clear definition in the literature. Today, the scarcity of energy resources and the lack of equitable distribution create uncertainty among international actors, and in this context, energy security means making the best use of scarce resources to meet the needs of every age. Energy security is a concept that has many different dimensions from economic, social, political, geological, geopolitical, and military perspectives due to the variables it involves. The globalizing world and the explosion of consumption have made energy a key player in all these processes, transforming it into an agenda item that fundamentally affects the economies and national security of countries compared to the past. Compared to other regions (Central Asia, the Middle East, the Caucasus, etc.), the Balkans is not a region rich in energy resources. For this reason, the Balkans are located on the periphery rather than the center of the strategic interests of major countries in the energy field. However, it can be said that Balkan countries are important energy carriers, although not in a direct way through energy production. The proven oil reserves of the Western Balkans are cited by the U.S. Energy Information Administration as approximately 335 million barrels. On the other hand, the oil reserves of the European continent were recorded as 18.7 billion barrels. It is also reported that of the 335

million barrels of oil in the Western Balkans, 165 million are located in Albania, 92 million in Croatia and the remaining 77 million in Serbia and Montenegro. Russia is the biggest participant of the Balkan countries in the natural gas sector. All Balkan countries except Albania have a natural gas connection with Russia. Countries without energy reserves have to meet their needs from foreign markets. In this sense, the economic-political importance of the Balkans in the energy sector can be expressed in three main factors: a. The strategic contribution of the Balkans to energy security as an energy transit route, b. The market for the Caspian Basin countries that aim to open up to the international market and Russia that wants to diversify its energy market, c. The role of the Balkans in foreign policy is to provide a balance of power. Therefore, the regional economic and political situation is considered as an effective factor in determining the energy policy of global players and neighboring countries. Surrounded by the EU, the Russian Federation and Türkiye, the Balkans have become a prominent energy region due to its geopolitical position. It is also known that the Balkans have always been a center of attention for Russian foreign policy. In this context, the dependence on Russian natural gas and Russia's weight in energy investments in the Balkans show that Russia wants to maintain its influence in the Balkans by using the energy trump card. The EU sees the region as a transit route to ensure energy security and aims to integrate energy markets through the region. Bulgaria, Croatia, and Romania are members of the European Union, while the other Balkan countries are candidates for membership. Therefore, the Balkans will have an energy market that will join the European Union in the future. In this region, natural gas and oil pipelines are among the biggest political and economic struggles in the energy sector. The Balkans play a crucial role in Europe's energy transition due to its strategic geographical location. The Balkans is already an energy market in its own right. Building a new (alternative) oil/natural gas pipeline in the region means weakening Russia's energy dominance. As part of any country's foreign policy, security policy is a priority issue. In this context, establishing a dominant position in the Black Sea region is one of Russia's significant interests. Russia's plans in

the Balkans are quite different from the post-Soviet plans. To date, Russia has been an important supplier of oil and natural gas in the Balkans. Almost all Balkan countries import their energy resources from abroad. In addition, Russian companies make significant contributions to regional energy markets, investments and companies working on the development of new infrastructure. On the other hand, it is stated that countries with rich coal reserves have become dependent on oil and natural gas resources due to environmental problems and inadequate infrastructure. Most of these natural resources are sourced from foreign markets. Therefore, it is not possible to develop the energy market with these resources.

Azerbaijan's position on the role of the Balkan countries in energy security can be summarized in several points. First of all, Azerbaijan's position is due to a strong and effective European energy policy, global competition, security of energy resources and diversity of energy resources. Second, energy policy is central to national sovereignty. Ensuring adequate energy security within the framework of national security is therefore a top priority for the EU. Third, all member states, including the Balkan countries, support the current energy policy of the EU. However, none of these means the integration of the common energy market. Each member state, including the Balkan countries, has its own national interests and foreign policy. Moreover, European countries have different consumption and import rates. Fourth, following the failed Nabucco project, the EU is taking more serious steps. The Southern Gas Corridor is the most important project in terms of alternative energy sources. Fifth, looking at the energy relations between the EU and Azerbaijan, it is clear that Azerbaijan is a reliable and strategic partner due to the economic, geopolitical and security interests of the EU and the Balkan states. The "Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project" (TANAP) and the "Trans Adriatic Pipeline Project" (TAP), which will transport Shah Deniz natural gas from the Türkiye border to Europe, have created alternative routes for EU countries in their search for new resources. These projects are planned to pave the way for Türkiye to become an "Energy Center". The South Gas Corridor covers the South Caucasian Pipeline (SCP), TANAP and TAP. The project creates

an energy trust environment for the EU and Türkiye. It is envisaged that this project will enable Türkiye to utilize energy resources at a reasonable cost as it continues its economic growth.

REPRODUCTION OF MASCULINE DOMINATION THROUGH SYMBOLIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN: THE EXAMPLE OF THE MASUMLAR APARTMANI

Elif Yazıcı

Abstract

Television, which is an effective socialization tool, can reach many people with its addictive program types. Television has the power to build the social order with its capacity to produce culture. In this respect, television is an important tool of violence that allows the practice of symbolic violence. Symbolic violence, one of Bourdieu's basic concepts, is a soft but invisible form of violence that can be grasped. Symbolic violence, as the kindest form of violence, requires the complicity of the dominated to protect and pursue the interests of the dominant. This research deals with symbolic violence against children in the context of masculine domination buried deep in family ties and the reproduction of this domination in the series of Innocent Apartments broadcast on TRT 1. The main purpose of this research is to discover, understand and make visible the symbolic violence of masculine domination against the child, hidden behind all the sacred about the social, in the series of Innocent Apartments, with Bourdieu's reflexive sociological perspective. It is thought that the way and context of the child characters in the patriarchal family contribute to the formation of the perception schemes of the audience and therefore the society towards the child. The research is of great importance in order to understand how masculine domination, inequalities, hierarchy and binary differentiation in society are reproduced, internalized, sustained and legitimized through symbolic violence against children in the TV series. In this article, firstly, Bourdieu's sociology and Bourdieu's theoretical perspective are examined. Then, how symbolic violence works is examined in the scenes of the series Innocent Apartments, which are analyzed. The findings show that masculine domination is reproduced through symbolic violence against children.

Keywords: Bourdieu, Symbolic Violence, Masculine Domination, Child, Masumlar Apartmanı.

ÇOCUĞA YÖNELİK SİMGESEL ŞİDDET ARACILIĞIYLA ERİL TAHAKKÜMÜN YENİDEN ÜRETİMİ: MASUMLAR APARTMANI ÖRNEĞİ

Elif Yazıcı *

Öz

Etkili bir toplumsallaşma aracı olan televizyon, bağımlılık yapıcı program türleriyle çok fazla kişiye ulaşabilmektedir. Televizyon, kültür üretme kapasitesi ile toplumsal düzeni inşa etme gücüne sahiptir. Bu yönüyle televizyon, simgesel şiddetin uygulanmasına imkân sağlayan önemli bir şiddet aracıdır. Bourdieu'nun temel kavramlarından olan simgesel şiddet, kavranabilen, yumuşak ancak görünmez bir şiddet biçimidir. Şiddetin en kibar formu olarak simgesel şiddet, baskın olanın çıkarlarını korumak ve sürdürmek için hükmedilenin suç ortaklığını gerektirmektedir. Bu araştırma, TRT 1'de yayınlanan Masumlar Apartmanı dizisinde aile bağlarının en derinine gömülü eril tahakkümü ve bu tahakkümün yeniden üretimi bağlamında çocuğa yönelik simgesel şiddeti konu edinmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, Bourdieu'nun düşünsel sosyolojik bakış açısı ile Masumlar Apartmanı dizisi özelinde toplumsal olana dair tüm kutsalın ardına gizlenmiş eril tahakkümün, çocuğa yönelik simgesel şiddetini keşfetmek, anlamak ve görünür kılmaktır. Ataerkil ailede çocuk karakterlerin kurgulanma biçimi ve bağlamı, izleyicinin ve dolayısıyla toplumun çocuğa yönelik algı şemalarının oluşmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Araştırma, toplumdaki eril tahakkümün, eşitsizliklerin, hiyerarşinin, ikili ayrımlaşmanın dizi özelinde çocuğa yönelik simgesel şiddet yoluyla nasıl yeniden üretildiğini, içselleştirildiğini, sürdürüldüğünü ve meşrulaştırıldığını anlamak için büyük önem taşımaktadır. Bu makalede ilk olarak Bourdieu sosyolojisi, Bourdieu'nun kuramsal bakış açısı incelenmektedir. Daha sonra simgesel şiddetin nasıl işlediği analize tabi tutulan Masumlar Apartmanı dizisinin ele alınan sahnelerinde incelenmektedir. Bulgular, çocuğa yönelik simgesel şiddet aracılığıyla eril tahakkümün yeniden üretildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bourdieu, Eril Tahakküm, Çocuk, Simgesel Şiddet, Masumlar Apartmanı.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Programı, RTÜK Üst Kurul Uzmanı, tekinelife@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9835-3477>.

Bu makaleye atf için: Yazıcı, Elif. (2023). Çocuğa Yönelik Simgesel Şiddet Aracılığıyla Eril Tahakkümün Yeniden Üretimi: Masumlar Apartmanı Örneği, SDE Akademi Dergisi, 3(1), 29-55.

1. Giriş

Bourdieu, insan davranışlarında en kişisel olanın bile esasında kişisel-likten uzak olduğunu iddia eder. İnsanların yaşadıkları en mahrem dram-ların, psikolojik ya da bedensel en derin rahatsızlıkların çoğunun köklerin-de iş ya da konut piyasasının, eğitim sisteminin, istihdam yapısının ya da veraset geleneğinin yapılarında kayıtlı olan ve ikili ayrımlar üreten nesnel çelişkiler yatmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003). İçinde bulunulan toplumsal yapılar, toplumsal ilişkiler ve toplumsal beklentiler eyleyicinin en kişisel sayılabilecek psikolojik rahatsızlıklarının, saplantılarının, mut-suzluklarının ya da kararlarının, tercihlerinin köklerine sinmiş ve oradan Bourdieu'nun ifadesiyle "*kişiyi adeta taciz etmektedir*". Karamsarlık, iç hu-zursuzluğu, gizlenen acı toplumsala dair tüm kutsalın perde arkasına giz-lenmiştir. Bourdieu'ya göre sosyolojinin asıl görevi, tahakkümün yeniden üretilmesini ve sürdürülmesini sağlayan mekanizmaları açığa çıkarmaktır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 40).

Bireylerin en iradi ve şahsi eylem ve tutumlarında bile, esasında alanda işgal edilen konumda potansiyel olarak kayıtlı bulunan toplumsal gerekler-in, dışsal dayatmaların içselleşmesi söz konusudur. Bourdieu bu durumu toplumsal yaşlanma kavramıyla niteler. Ona göre eyleyiciler kendilerini dışsal zorlayıcılara nesnel koşullara uymaya zorladıkça gerçekleşir toplum-sal yaşlanma (Bourdieu, 2015a: 171-172). Oldukları şey gibi olmaya ve kalmaya, sahip olduklarıyla yetinmeye, layık görülene kendini adamaya yönelten yaptırım ve beklentiler toplumsallaşma süreciyle birlikte tüm ola-bilirliklerin önüne geçmiştir. Kolektif suç ortaklığını gerektiren bu tavır alış, esasında bir yas tutma halidir.

Bourdieu'ye göre toplumsal dünyayı pratik bir biçimde tanımak için toplumsal eyleyicilerin kullandıkları bilişsel yapılar, bedene işlemiş top-lumsal yapılarıdır. Toplumun temel yapılarının bedene işlemiş hali olan bölme ilkeleri, toplumun eril-dişil eyleyicilerinin tamamına özgüdür. Belli bir toplumsal oluşumun tüm eyleyicileri karşıt sıfat çiftleri içinde, farklı sahalardaki kişileri (tabi ki kendilerini de) ve nesneleri sınıflandırır. Tüm toplumsal düzen içinde kendini kolayca dayatan bu ortak algı kalıpları

ikili karşıtlıklar örüntüsüne dayanır (Bourdieu, 2015b: 19-21) Evrensel uygulama alanı bulan bu düşünce şemaları, önerdiği görme ve bölünme biçimleriyle mevcut düzeni doğallaştırarak kutsar ve kabul gören, meşru varoluşa taşır. Zıtlıklara dayalı bölme edimi, tüm toplumsal dünyada ve hatta bedene gömülü haliyle bedenlerde, eyleyicilerin habitusunda mevcuttur. Toplumsal düzenin kuralları yatkınlıklar dayatır veya telkin eder. Nihayetinde tüm sosyalleşme süreci, toplumsal eyleyiciye kutsal olarak tanımlanan sınırlar, bedensel yatkınlıklar dayatmaya dayalıdır (Bourdieu, 2015b: 20-21). Toplumsala ilişkin tüm kutsala kazanmış olan eril düzen şeffaflaşmış bir formda dostane bir görünümle kendiliğinden bedene yerleşir.

Eril tahakküm, kendisi için esas mevzii olan aile içinde kadınlar ve çocuklar üzerinden varlığını güçlendirerek sürdürmektedir. Bourdieu'ye göre eril tahakkümü tasdik eden toplumsal düzen, devasa bir sembolik makine gibi işler. Bu nedenle beden, toplumsal dünya için cinsiyetlendirilmiş bir gerçeklik ve cinsiyetlendirici görüş ve bölünme esaslarının taşıyıcısı olarak inşa edilir. Bourdieu'ya göre erkeklerin kadınlar, yetişkinlerinse çocuklar üzerindeki mutlak üstünlüğü, gündelik hayatı yöneten ve düzenleyen tüm pratiklerde gömülüdür (2015b). Eril tahakküm altında “çocuk” olmak, aynen kadın olmak gibi “erkek”in ya da “yetişkin”in tam karşısında konumlandırılmıştır. Çocuğun yetişkin karşısındaki var oluşu, erkek karşısındaki “kadın” ile aynı düzlemedir. Toplumsal hayatta çocuk, kadındır. Çocuk, ailenin ve toplumun nesnesidir (Kaya, 2019). Çocukla iletişimin biçimi ya da çocuğa yönelik algı, toplumdaki tahakküm yapılarını ve simgesel şiddet mekanizmalarını da ele vermektedir (Morellato, 2017). Derenoğlu ailesi, ataerkil aileyi temsil etmektedir. Babanın ve onun dışında kalan diğer ev halkının ailedeki konumlanma biçimi eril otoriteyi temsil eden babaya göre oluşmaktadır. Hikmet'in ev içindeki otoriteyi temsil bakımından hiyerarşik olarak en tepedeki varlığı, kadın ve çocuklar dâhil ailedeki tüm fertleri tabi konumunda konumlandırmaktadır. Bu konumlanma biçimi tüm davranış ve kabulleri potansiyel olarak içinde barındırmaktadır.

Toplumsala adaptasyon/ toplumsallaşma sürecinde yetişmekte olan çocuk, tek bir seçenikle karşı karşıyadır: Toplumun istediği şekilde davranış-

larını düzenlemesi ya da kısaca toplumun beklentilerine çocuğun uyumlanmasıdır (Elias, 2004). Çocuğun toplum içindeki ikincil konumunun besbelli, rutin, mevcut olanla uyumu, algılama kategorilerinin nesnel zorunluluklara göre ayarlanmış olduğunun göstergesidir (Bourdieu, 2019). Nesnel dünyanın erken yaşta edinilmesi, aile içinde yetişkin otoritesi altında gerçekleşmektedir. Aile içindeki sosyal ilişkiler bağlamında çocuklar, örtülü veya açık olarak kendilerine dayatılanı sessizce kabul etmiş olurlar (Lignier, 2021). Çocuk, sermayeleri itibarıyla de aile alanında baskın değil, bağımlı ve ikincil konumda yer almaktadır. Toplumsal eyleyici olarak çocuk, bu çatışma ve rekabet mekânında etkili olan sermayeleri ve hiyerarşik konumlanması dolayısıyla eril tahakkümün karşısında yer almaktadır.

Bourdieu'ye göre güçlü bir simgesel şiddet aracı olan televizyon simgesel düzenin korunmasına imkân veren, görünmez mekanizmaları gizleyen televizyon bu yönüyle muhteşem bir aygıttır. Televizyon, egemenin tahakkümünü güçlendiren ve tabi olanın tabiiyetini pekiştiren bir rol oynamaktadır. (Bourdieu, 2019). Bakmanın, görmenin, ekrana bakıp öğrenmenin hâkim olduğu bir süreç yaşanmaktadır (Mcluhan, 2019). Bourdieu'nun ifade ettiği gibi (2019: 37, 52) televizyon izleyicinin algı şemalarının, düşünce kalıplarının egemen olanın tahakkümünü sürdürülmesini sağlayacak nitelikte düzenlenmesine katkıda bulunmaktadır. Diğer program türleri yanında özellikle televizyondaki dramatik yapımların içeriğini oluşturan olaylar, öyküler ve konular toplumun bir yansıması olarak temelde sosyolojiktir. Hangi program türü olursa olsun hemen hepsinde eril olan ve olmayan bağlamında ikili bir ayrım söz konusudur. Kadın başta olmak üzere çocuk da bu ayrıma tabi tutulmakta ve simgesel şiddetin nesnesi olmaktadır. Ekranların söylediği ve gösterdiği, çocuğun eril tahakküme tabiiyetidir.

Popüler kültür aracı olarak televizyon dizileri toplumsal yapıyı ve işleyişi anlamaya dair önemli bir veri sunma kapasitesine sahiptir. Kurgu boyutunu da gözden kaçırmamakla birlikte diziler, toplumsal olana dair okuma yapabilmeyi mümkün kılabilmektedir. Bununla birlikte dizilerin topluma için iktidar hegemonyasından arı tutulamayacağı da tartışılabilir (Tanrıvermiş, 2021). Diğer program türleri yanında özellikle televizyon-

daki dramatik yapımların içeriğini oluşturan olaylar, öyküler ve konular toplumun bir yansıması olarak temelde sosyolojiktir. Hangi program türü olursa olsun hemen hepsinde eril olan ve olmayan bağlamında ikili bir ayırım dikkati çekebilmektedir. Kadın başta olmak üzere çocuk da bu ayırma tabi tutulabilmekte ve simgesel şiddetin nesnesi olabilmektedir.

Televizyon yapısal ayrımları pekiştirmeye yarayacak şekilde; ataerkinin bekasına hizmet etme refleksiyle yetişkin karşısında çocuğu tabi/ikincil/kurban konumunda sunmakta ve bu yönüyle toplumun çocuğa yönelik algısını ve davranışını belirlemektedir. Bu sebeple, eril tahakkümün televizyon dizileri gibi kültürel ürünler aracılığıyla televizyonda nasıl yeniden üretildiğini anlamak, simgesel şiddetle gerçekleştirilen yeniden üretim döngüsünü kırmak için farkındalık yaratmak açısından oldukça önemlidir.

Bourdieu'nun düşünümsel sosyolojik bakış açısı, bireysel olandaki toplumsal, mahrem in altında gizlenen gayrişahsiyi, özel in en derinine gizlenmiş evrenseli (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 40), çocuktaki yetişkini, aile bağları altına gizlenen eril tahakkümü, bedendeki toplumsal görmeyi sağladığı için bu araştırmanın teorik dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmada toplumsal eyleyici olarak TRT 1'de yayınlanan Masumlar Apartmanı dizisindeki çocuk karakterlerin pratiklerinin aile alanı içindeki seyri, alanın bir hiyerarşi, kalıcı ve sürekli bir eşitsizlik, sermayeler temelinde bir mücadele mekânı olduğu göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı, Bourdieu'nun kavram setleri kullanılarak Masumlar Apartmanı dizisi özelinde, tam da Bourdieu'nun ifade ettiği gibi toplumsala dair tüm kutsalın ardına gizlenmiş eril tahakkümün çocuğa yönelik simgesel şiddetini keşfetmek, ortaya çıkarmak, görünür kılmaktır. Diğer tüm şiddet türlerinden ayrı düşünülemeyen simgesel şiddet, esasında hepsinin temelidir. Simgesel şiddet biçimleri, toplumun her aşamasında olduğu gibi yansiyıcı bir şekilde kendini göstermektedir. Türkiye toplumsal bağlamında toplumsal hayatın her aşamasında gündelik hayatta, iş dünyasında, aile içinde roller ve statüler değişmiş bir şekilde simgesel şiddet biçimleri görülmektedir. Toplumun kurgusal bir yansıması olduğu kabul edilen televizyonda da durum pek farklı değildir.

Bu makalede çocuğa yönelik simgesel şiddet aracılığıyla eril tahakkümün yeniden üretimi konusu ele alınırken, öncelikle çalışmanın kuramsal temeli olan Bourdieu sosyolojisinin genel hatlarına ve çalışma bağlamındaki kavramlara yer verilmiştir. Ardından “Araştırma Deseni” başlığı altında araştırma yöntem ve tekniği, analizin hangi yaklaşıma dayanılarak yapıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Bulgular başlığı altında Masumlar Apartmanı dizisinin senaryosuna ilişkin kısa bir giriş yaptıktan sonra eril tahakküm ve simgesel şiddet ana teması bağlamında belirlenen temalar altında verilerin analizi yapılarak simgesel şiddetin görünür kılınmasına çalışılmıştır.

2. Bourdieu Sosyolojisi

Tahakküm sorununu yeniden formüle etmek üzere, kolektiflerin varoluş statüsünü sorgulayarak ve sınıfsal hiyerarşi oluşturma mekanizmasını aydınlatmak için araçlar geliştiren Bourdieu, sınıf yapısından toplumsal uzama, sınıf bilincinden habitusa, simgesel iktidardan simgesel şiddete ve iktidar alanına ilişkin yaptığı önemli kavramsal kaymaların arkasındaki itici gücün izini sürmüştür (Wacquant, 2013). Habitus, alan ve kültürel sermaye gibi geliştirdiği kavramlar, toplum incelemeleri için muazzam bir ontolojik değere sahiptir (Schubert, 2014).

En incelikli biçimiyle gücü ve ayrıcalığı ifşa etmeye çalışan sosyal dünyayı analiz, Bourdieu'nun eserlerine eleştirel bir potansiyel kazandırmaktadır. Ona göre tahakkümü ifşa etmenin yolu ancak düşünümsel bir sosyoloji ile mümkün olabilir (Koytak, 2012: 93). Bourdieu'ya göre toplumsal dünyada işgal edilen konumun deneyimi, daha küçük sosyal alanlardaki sosyal etkileşimin doğrudan deneyimlenen etkileri tarafından belirlenir veya en azından değiştirilir. Mikro kozmosun içinden deneyimlenen konumsal ızdırıp, makro kozmosun bakış açısının yerine geçer (Bourdieu, 1999, Bauman, 2017: 48). Kolektifin ya da bireyselin öne sürüldüğü tekçilik biçimleri karşısında bağıntıların önceliğini savunan Bourdieu'ya göre toplumsal gerçeklik hem yapı hem habitus hem de ikisinin kesişimi olan bağıntılardan oluşur (Swartz, 2011: 89).

Bourdieu'nun kavramları sınırları belli, birbirinden bağımsız ve ayrışabilen kavramlar değildir. Tam tersine birbiriyle kesişen, iç içe geçmiş, birinin açıklanması ancak diğerlerinin de açıklanmasıyla mümkün olabilen kavramlardır. Aşağıda alan, sermaye, habitus, simgesel iktidar ve simgesel şiddet kavramlarına kısaca yer verilmektedir.

Oyun imgesini sıklıkla kullanan Bourdieu'ye göre oyundan farklı olarak alan, bilinçli bir yaratımın ürünü değildir ve açıkça ifade edilmeyen ve kodlanmamış kurallar dayatır. Alanda oyuncular arasında rekabeti gerekli kılan kazanılacaklar ve kaybedilecekler vardır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 74). Bourdieu çalışmalarında ele aldığı dört çeşit sosyal güçten, sermaye biçiminden bahseder: Ekonomik sermaye, kültürel sermaye, toplumsal sermaye ve simgesel sermaye (Göker, 2014: 282). Kartların gücü nasıl oyuna göre değişiyorsa farklı sermaye türlerinin (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye) hiyerarşisi de alanlara göre değişiklik gösterir. Bir sermaye türünün değeri onun kullanılabileceği bir alanın, bir oyunun varlığına bağlıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 74).

Bourdieu'ye göre, habitus en temelde, dışsal toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle ortaya çıkar (Tatlıcan ve Çeğin, 2014: 307-314). Özne ile nesneyi bir araya getiren habitus, yapı-eylem dengesini kuran düşünümsel bir sosyolojinin temeli olma iddiasını taşımaktadır (Mouzelis 2010: 199-202). Alanın taleplerine ortalama olarak tutarlı ve sistematik biçimde bir tepki veren habitus, adeta bir orkestra gibi toplumsal güzergâhıyla uyum içindedir (Bourdieu, 2015b: 74). Habitus, bedeninin en derinine yerleşmiş, yeniden harekete geçirilmeyi bekleyen tortulaşmış bir durumdur. Kendisini geleceğe doğru sürdürme eğiliminde olan bir geçmiş zamandır (Bourdieu, 1990: 54). Habitus, kendiliğinden ve yaratıcı olan eylemi, Bourdieu'nün deyişle pratikleri doğurmalıdır. Failin konumlandığı "üretim noktaları"nda her an inşa edilen bir süreçtir (Çeğin ve Göker, 2015: 19-20). Habitus, Masumlar Apartmanı dizisinde çocuk karakterlerin psikolojik rahatsızlıklarının, çeşitli davranış bozukluklarının ve düşünce biçimlerinin esasında tek başına psikolojik olmadığını, toplumsal temelleri olabileceğinin anlaşılması noktasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bourdieu'ya göre günlük hayatın rutin akışı içerisinde güç, nadiren açık bir fiziksel güç olarak kullanılır. Bunun yerine başka türlü sahip olmayacağı şekilde bir meşruiyet ile donatılarak simgesel sistemlere dönüştürülür. Tam da bu noktada Bourdieu, simgesel gücün “yanlış tanınan” ve dolayısıyla meşruiyet kazanmış tanınan “görünmez” bir güç olduğunu ifade eder. Bireyler, içine gömülü oldukları hiyerarşik ilişkileri zımnen kabul etmiş olurlar. Bu şekilde, hiyerarşinin bazı grupların çıkarına ve iktidarına daha fazla hizmet eden keyfi bir toplumsal yapı olduğunu göremezler (Bourdieu, 1991).

Bourdieu'nün çalışmalarında iktidar inanç üreten ve sınıflandıran bunu da şiddetin en görünmez ve kibar formuyla dayatan bir işleyişe sahiptir (Türk, 2014: 612). Simgesel şiddet antik toplumlardan modern toplumlara şiddetin evrimini temsil etmektedir (Lignier, 2021). Toplumsal hedeflerin karşılanmasında şiddet, kültürel ve sosyal bir kaynak olarak kolaylıkla kullanılmaktadır (Riches, 1989:7-9). Bourdieu'ye göre simgesel şiddet, gelişmiş toplumlarda tahakkümü uygulamanın en etkin aracıdır. Bazı yönlerden fiziksel şiddetten daha yumuşak olabilir, ancak sonuçları itibarıyla aynı etkiye sahiptir (Schubert, 2014). Mümkün olan en basit şekliyle simgesel şiddet, bir toplumsal eyleyici üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet biçimidir. Bu suç ortaklığı tahakkümle oluşumsal bir bağı bulunan habitus ve yanlış tanıma ediminin gerçekleştiği simgesel iktidar aracılığıyla gerçekleşmektedir (Bourdieu ve Wacquant. 2003: 166-167).

Simgesel şiddetin kaynağı, sosyal üretim koşulları arasındaki ilişkide temellenmiştir (Bourdieu, 1991). Bourdieu, ezilenlerin kendi ezilmelerine her zaman katkıda bulduklarını hatırlatmakla birlikte onları bu suç ortaklığına iten yatkınlıkların da tahakkümün somutlaşmış bir sonucu olduğunu düşünür (Emirbayer, 2014: 58). İtaat, onların habitusları ile içinde eyledikleri alanın bilinçdışı uyumundan doğar (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 30-31). Hevesli itaat olarak nitelenebilecek olan simgesel şiddeti etkili kılan eğilimler, duygular (evlat sevgisi, kardeş sevgisi vb.) veya yükümlülüklerin mantığıyla eyleme geçer (Bourdieu, 2015b: 56-59). Simgesel şiddet yanlış bilinç ve yanlış temsille adeta bir sihir gibi işlemektedir (Türk,

2014: 613). Hükmedilenin hükmedene duyduğu bağıllık sosyal üretim koşulları içerisinde kendiliğinden oluşmaktadır. Eyleyicinin kendini ve hükmedeni algılamada başvurduğu şemalar, toplumsal konumlanmadan bağımsız değildir.

Çalışma kapsamında ele alınan kavramlar Masumlar Apartmanı dizisinde çocuk karakterlere yönelik simgesel şiddet aracılığıyla eril tahakkümün yeniden üretiminin keşfi ve anlaşılmasında, karakterlerin günlük pratiklerini, bunların nedenlerini, aile alanını içeren ilişkileri ve toplumsal işleyişe içkin iktidar yapılarının anlaşılması açısından önemlidir.

3. Araştırmanın Deseni

TRT 1’de yayınlanan Masumlar Apartmanı dizisinde aile bağlarının en derinine gömülü eril tahakkümü ve bu tahakkümün yeniden üretimi bağlamında çocuğa yönelik simgesel şiddeti konu edinen bu araştırma, yorumlayıcı nitel içerik analizi yöntemine göre tasarlanmıştır. Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak içerik analizi kullanılmıştır. Dizinin senaryosu ve çocuk karakterlerin hikâyeleri, hemen her bölümde simgesel şiddet örneği teşkil eden sahneleri itibariyle Bourdieu’nun simgesel şiddet kavramını karşıladığı düşünüldüğü için Masumlar Apartmanı dizisi bu araştırmanın örneklemini olarak seçilmiştir. Yorumlamacı eleştirel kuram paradigmasını benimseyen bu çalışmada söz konusu dizi araştırma problemi çerçevesinde incelenmiştir. Bourdieu’nun Eril Tahakküm ve simgesel şiddet kavramsallaştırması çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede yapılan literatür taraması, Bourdieu’nun simgesel şiddet kavramına ilişkin tanımlama, örnek ve tespitleri çalışmanın kodlarının oluşmasında belirleyici olmuştur. Bununla birlikte dizi bölümlerinin incelenmesiyle elde edilen ham veriler de kod ve kategorilerin belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. İlk başta psikolojik problemleri olan kardeşlerin babalarıyla birlikte yaşadıkları evde, gündelik yaşamları konu edilse de esasında bu dizi, toplumda ve dahası ailede çocuğun konumlanması ile ilgili izleyiciye ne söylemektir? Dizi toplumsal düzlemde çocuğu nasıl ve nerede

konumlandırmaktadır? Bu sorular ışığında dizi incelenmiş, belirli kodlar ve kategoriler oluşturulmuştur.

Bir taraftan Bourdieu sosyolojisine ilişkin okumalar, simgesel şiddeti görmeye odaklanan literatür okumaları yapılırken diğer taraftan da araştırma örneklemini olarak seçilen Masumlar Apartmanı dizisi büyük bir titizlikle incelenmiştir. Söz konusu dizi incelendiğinde Bourdieu'nun eril tahakkümün ve simgesel şiddet kavramının niteliğine ilişkin örnek ve tanımlamaları, dizinin hemen her sahnesinde görünür olmaktadır. Her iki okumanın birlikte ilerlediği süreçte kuramlar ve dizi arasında araştırma boyunca süren bir ilişki söz konusudur. Bu döngü içinde okuma ve izleme sırasında tutulan kısa hatırlatma notlarından hareket edilerek bir sonraki basamağa geçilmiştir. Dizinin bölümleri incelendiğinde Bourdieu'nun eril tahakkümün ve simgesel şiddet kavramının niteliğine ilişkin örnek ve tanımlamaları, dizinin hemen her sahnesinde görünür olmaktadır. Her iki okumanın birlikte ilerlediği süreçte kuramlar ve dizi arasında araştırma boyunca süren bir ilişki söz konusudur. Dizide simgesel şiddeti işaret eden verilere dayanılarak kodlar oluşturulmuştur. Eril tahakküm ve simgesel şiddet teması bağlamında, benzerlikler ve farklılıkların göz önünde bulundurulmasıyla kodlardan kategoriler oluşturulmuştur. Analiz ve yorumlama araştırmanın son bölümünde yer almakla birlikte esasında araştırma süreci boyunca dizi ve kuram arasında devam eden döngüsel bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

Dizi, Psikiyatry ve yazar Dr. Gülseren Budayıcıoğlu'nun kaleme aldığı, 2004 yılında yayımlanan Madalyonun İçi kitabının "Çöp Apartman" bölümünden uyarlanmıştır. Kurgusal sahnelere dayanıyor olmakla birlikte Masumlar Apartmanı dizisi, senaryosunun dayanağı itibarıyla farklılık arz etmektedir. "Bir Psikiyatristin Not Defterinden" alt başlığıyla yayımlanan kapağında yazarın da belirttiği üzere kitap, esas olarak gerçek hasta öykülerine dayanmaktadır. Kitapta "Çöp Apartman" isimli bölümün televizyona uyarlanmasıyla ekranda yer alan dizi, bu yönüyle gerçek bir hayat hikâyesi-

sini temsil etmektedir. Dizi, gerçek bir hikâyeden yola çıkılarak yazılan bir romana dayanmaktadır (Budayıcıoğlu, 2021). Bu nedenle dizinin Türkiye'nin toplumsal gerçekliğini ve kültürel yapısını yansıttığı varsayılmıştır.

Masumlar Apartmanı dizisinin senaryosu ve çocuk karakterlerin hikâyeleri, hemen her bölümde simgesel şiddet örneği teşkil eden sahneleri itibariyle Bourdieu'nun simgesel şiddet kavramını karşıladığı düşünüldüğü için seçilmiştir. Bu çalışmada toplumsal eyleyici olarak dizideki karakterlerin pratiklerinin aile alanı içindeki seyri, alanın bir hiyerarşi, kalıcı ve sürekli bir eşitsizlik, sermayeler temelinde bir mücadele mekânı olduğu göz önünde bulundurulmuş ve incelenmiştir. Gündelik hayat pratiği olarak aile içi ilişkilere içkin aşağıda yer verilen temaların birer simgesel şiddet mekanizması olarak işlediği, bu yönüyle toplumsal eşitsizliği ve eril tahakkümü yeniden ürettiği görülmektedir. Belirlenen temalar aracılığıyla dizide çocuk karakterler üzerinden simgesel şiddetin izi sürülmektedir.

4.1. Erkek Egemen Bakış Olarak Simgesel Şiddet

Masumlar Apartmanı dizisinde erkeklerin kadınlar, yetişkinlerinse çocuklar üzerindeki mutlak üstünlüğü, gündelik var oluşu yöneten ve düzenleyen tüm toplumsal ilişkilere kazınmıştır. Eril tahakküm, kendisi için esas mevzii olan aile içinde gerçekleşir. Eril tahakkümün önerdiği görme ve bölme esasları kurulu düzeni kutsar, aileyi tartışılmaz, meşru, bilinen ve kabul gören bir konuma taşır. Bourdieu'ye göre eril tahakküm, aile içinde meşru simgesel şiddet tekeli elinde bulunduran baba (Bourdieu, 2015b) aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Derenolu ailesi ataerkil bir aile düzenini temsil etmektedir. Tahakküm baba, erkek çocuk ya da bunların yokluğunda vekâleten anne aracılığıyla devam etmektedir. Ailede meşru simgesel şiddet tekeli elinde bulunduran yegâne kişi olan baba, ikili ayrımın bedenselleşmesinin en belirgin sembolüdür. Yaşı, cinsiyeti, toplumsal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermayesi itibariyle Hikmet, eril otoritenin temsilcisidir. Hikmet, fiziksel şiddet uygulayan bir baba değildir. Aksine müşfik, çocuklarının iyileşmelerine

pasif de olsa yardımcı olmaya çalışan bir babadır. Toplumumuzda Hikmet'in rolünü üstlenen tipik babalar fiziksel şiddetin uygulayıcıları olarak karakterize edilir. Ancak incelemeye tabi tutulan dizide fiziksel şiddet uygulayan bir baba figürüne yer verilmemektedir. İşte simgesel şiddet tam da somut olarak görülen ve hissedilen şiddetin dışında, yumuşak ve görünmez olarak aile içindeki ilişkilerde gömülüdür. Anne Hasibe'nin "hata, suç, ahlaksızlık vs." olarak nitelediği davranışlar üzerinden "akşam babanız gelince söyleyirim, o zaman görürsünüz gününüzü!" şeklindeki tehditleri çocuklar tarafından büyük kaygı ve korku sebebi olarak karşılanmaktadır. Çocukların anneleri tarafından mütemadiyen cezalandırıldığını ve şiddet gördüğünün farkında olan baba, bu duruma duyarız kalır. Babanın ilgisizliği ve duyarızlığı karşısında çocuklar babalarına ve annelerine saygı göstermekten geri duramazlar. Simgesel şiddet ne olursa olsun babaya ve anneye itaat, sevgi, saygı, hürmet, ihtimam şeklinde aile bağları altına gizlenmiştir. Sermayeleri itibariyle anne ve baba karşısında hiyerarşik olarak düşük konumda yer alan çocukların her koşulda anneye babaya bağlılık ve itaat habitusu, simgesel şiddetle örtüşmektedir.

Bedenselleşmiş toplumsal program, ailede erkeklerin kadınlar üzerindeki keyfi tahakküm ilişkisine kök salmıştır (Bourdieu, 2015b). Dizide evin kapısından içeri giren Hikmet ya da Han ise anne ve kız çocuklar tarafından büyük bir saygı ve minnet duygusuyla kapıda karşılanır, giymeleri için eğilerek önlerine terlik konulur. Aile içindeki böylesi bir tavır ve diğer ritüeller bedeni cinsiyetlendirilmiş ve cinsiyetlendirici esasların taşıyıcısı olarak yeniden inşa eder. Akşam ailenin hep beraber toplandığı yemek masasındaki oturma düzeni, erkek egemenliğinin somutlaşmış halini gözler önüne sermektedir. Toplumsallaşmanın temel birimi olan ailede, başlangıçtan itibaren anne ve baba arasındaki temel ayrım gibi kız çocuğuna göre erkeğin daha öncelikli olduğu bir ayrım dayatılır (Batmaz ve Aksoy, 1995).

Baba Hikmet'in en başta oturduğu masada tek erkek çocuk olan Han, babanın hemen yanı başında yer alır. Babanın diğer tarafında, babanın yokluğunda eril tahakküme vekâlet eden anne Hasibe oturur. Anne Hasibe'nin vefatından sonra annenin yerine, evin ve kardeşlerinin tüm so-

rumluluğunu üstlenen Safiye oturur. Safiye'nin yanında oturan Gülben ve Han'ın yanında oturan Neriman, ataerkiye en uzakta konumlanırlar. Tasvir edilen oturma düzeni dizi boyunca aynı şekildedir. Bu keyfi bölünme dışıl habitus katılımıyla belirginleşmektedir. Hasibe'nin yaptığı gibi Safiye de önce babanın ve sonra Han'ın tabağına yemek koyar. Hiyerarşiyi kut-sama dışıl habitus aracılığıyla devam eder. Masadaki kadınların tabakları, erkeklerinkinden sonra doldurulur. Safiye, yemeğın güzel olup olmadığını egemen erkeğe, Baba'ya sorar. Egemen erkek tarafından onaylanmak ve beğenilmek isteğı, Safiye'nin yüzündeki memnuniyet ifadesiyle simgesel şiddete dönüşmektedir. Eyleyici Safiye, dışıl habitusun gereklerini yerine getirir. Dolayısıyla iradi olmayan bu pozisyon alışlar, habitusunun da ürünü olduğı yapıyı yeniden üretme işlevini görür (Bourdieu ve Wacquant, 2003). Çocuk Safiye ve Gülben tahakküme açık bir şekilde büyürler. Çocuk karakterler, dizide genel olarak simgesel şiddeti üstlenmektedir. Çocuklar, yetişkin ebeveynleri tarafından daha önce dile getirilmiş etkili sözcükleri kendilerine ve kendinden küçüklere kullanarak eril tahakkümü yeniden üretirler.

Tarihsel olarak inşa edilmiş ve keyfi tahakküm ilişkisinin örneğı olarak Hasibe ve tüm çocuklar, babaya karşı son derece saygılı ve özenli davranmaktadır. Dizide erkekler ve kadınlar Bourdieu'nun işaret ettiğı gibi konumlarına ve keyfi olarak dayatılan farklılıklara rıza gösterirler. Simgesel şiddet, en temelde hiyerarşik olarak eşitsiz ilişkilerde, bireyler ya da gruplar arasındaki dengesiz güç uygulamalarında görülebilmektedir. Tahakküm ilişkilerine gönüllü boyun eğmeyi dayatan gizli ve dengesiz güç ilişkisidir. Han'ın şirketin başına geçmesiyle birlikte erkek egemenliğı Han karakteri üzerinden devam etmektedir. Baba Hikmet'in eşi Hasibe ve çocukları üzerindeki tahakkümü, yetişkin bir erkek olduğunda Han üzerinden devam etmektedir. Kız çocukların babaya ve babanın yokluğunda otoriteyi temsil eden anneye olan koşulsuz itaati, yetişkin olduklarında da simgesel olarak evin reisi konumunu temsil eden Han üzerinden de devam etmektedir. Aile içerisinde kadınların erkeklere, çocukların yetişkinlere, kız kardeşin ablaya itaati olağan ve kabul edilebilir olarak görülmektedir. Bu hiyerarşik dizilim, görev ve sorumlulukları, hak ve ödevleri de aile bireyelerine daya-

tarak tahakküm ve itaatin kabul edilebilir olmasını sağlayan doğal aile içi ilişkilerin oluşmasını sağlamaktadır.

Eril tahakküm yapısı, sayısız tekil tahakküm/itaat ilişkisinin nihai ilkesidir. Bazen büyük ve görünür, bazen de minicik ve görünmez/türdeş biçimler olarak aile ruhuyla birleşen tahakküm ilişkisi erkekleri ve kadınları ayırır ve birleştirir. Ailede eril konumlar ile dişil konumlar arasındaki kapanmayan mesafe, Virginia Woolf'un ifadesiyle "gizemli sınırlar" oluşturur (Bourdieu, 2015b). Evdeki çocukların hiçbiri babalarına sahiplik bildiren iyelik eki ile hitap etmez. "Babanın ilaç saati geçti", "Baba uyudu", "Babaya yemek yapmamız lazım" şeklindeki ifadeler eril düzende otoriteyi temsil eden Baba figürü ile çocuk arasındaki mesafeye işaret etmektedir. Evde yemek saatleri babanın ilaç saatlerine göre düzenlenmiştir. Baba ve Han yemek yemeyecekse Safiye, kendisi veya Gülben ve Neriman için yemek yapmaz. Dizide cinsiyetlendirilmiş iş bölümünün olağan olarak kabul edildiği görülmüştür. Kadınlar gündelik hayatta kendilerine ait kabul ettikleri görevleri yerine getirmeye zorunlu olduklarını bilinçsizce kabul ederler. Derenoğlu ailesindeki kadınlar, içinde oldukları güç ilişkilerinde, sembolik düzendeki kurucu karşıtıklarda ifadesini bulan düşünme şemalarını uygulamaya koyarlar. Tahakküm altına alınanlar, kadınlar ve çocuklar, egemen erkeğin bakış açısını benimseyen habitusları aracılığıyla kendi tahakkümlerini katkıda bulunmakta ve eril tahakkümün yeniden üretilmesini sağlamaktadırlar.

4.2. Hükmedene Tutkuyla Bağlılık Olarak Simgesel Şiddet

Kader aşkı, zorunlu olanın seçimiyle, kaçınılmaz olanın tercih edilmesiyle ya da toplumsal kaderin sunduğunu kabul edip sevmeye veya tutkuyla sevmeye halidir. Şiddetin en üstün biçimi olan mukadder aşk, gereklilik ya da alışkanlıkların dayatmasıyla, en tahammül edilemez yaşam koşullarına tahammül edilmesiyle, mutlu ya da mutsuz tutkuyla tanınıp bilinen tahakküm biçimidir (Bourdieu, 2015b). Kılık değiştiren tahakküm simgesel şiddet aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Kader aşkı, dizide en çok Safiye ve Gülben karakterlerinde görülmektedir. Safiye karakterine ait obsesif

düşünceler, tekrar eden davranış bozukluğu, sinir krizi patlamaları, sürekli olarak annesinin hayalini görüyor ve onunla konuşuyor olması psikolojik rahatsızlıklar olmakla birlikte, esasında tam olarak eril tahakküme vekalet eden anne Hasibe'nin tahakkümünün içselleştirilmesidir. Safiye'nin kade-rine razı olma hali, kendisine layık görülene kendisini adaması simgesel şiddet örneğidir. Bourdieu, ezilenlerin onları bu suç ortaklığına iten yat-kınlıklarının, aynı zamanda tahakkümün bir sonucu (2015b) olduğunu düşünür. Dizideki gündelik hayat pratiklerinde bu nitelikte fazlaca örnekle karşılaşmaktadır.

Safiye'nin iç sesi, esasında annenin devam eden tahakkümüdür. Annesi vefat etmiş olsa bile, iç ses haline gelen annenin sözleri Safiye'nin habi-tusunu şekillendirmeye devam etmektedir. Karşı koymaksızın itaat, Safiye karakterinde toplumsallaşmış bedeninin en derinine yerleşmiştir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 30-31). Safiye karakteri özelinde itaat, toplumsal ta-hakküm ilişkilerinin bedenselleşmesinin ifadesidir. İtaat, Safiye'nin habi-tusu ile içinde eylediği aile alanının bilinçdışı uyumunun sonucudur. Bour-dieu'nun ifade ettiği gibi Safiye'nin mukadder aşkı kardeşlik, aile bağları, fedakârlık, ablalık görevi vb. duygu veya görev mantığıyla uzun süreli eği-limlerini ifade eder. Bu duygular, bağlılık ve saygı deneyiminde birleşir ve bu toplumsal üretim koşulları ortadan kalktıktan sonra bile var olmaya devam eder.

Tahakküme rıza gösteren çocuk Safiye yetişkinlikte de kendi tahakkü-münü seven, kendine layık görülene kendini adayan bir habitusa sahip-tir. Bourdieu'ya göre eyleyicinin boyun eğen uygulamaları benimsemesi, onu artık kendisinin en büyük düşmanı haline getirmektedir (Bourdieu, 2015b). Keyfi ve tarihsel olarak üretilen sınırlara olan tutku, simgesel şid-detin kendisidir.

Egemene olan sevgi, hiyerarşik dengesiz güç ilişkisinin mücadele ala-nını ailede tahakkümün yanlış tanınmasına neden olmaktadır. Çocuk Safiye'nin aile içinde tarihsel ve keyfi olarak inşa edilmiş konumlanması, bu düzenin meşrulaştırarak yeniden üreten simgesel şiddet işlevi görmek-tedir. Ev içinde gündelik işlerle uğraşırken, "Anacığım bizi korumak için

öyle derdi.”, “Anacığım bizim iyiliğimizi isterdi hep.” şeklindeki ifadeleri buna örnek gösterilebilir. Bununla birlikte tahakkümü yanlış tanıyan sadece Safiye karakteri değildir. TRT’nin internet sitesinde dizi bölümlerinin özetlendiği sayfada Safiye’nin veya Gülben’in fedakârlıkları için “...Aile olmanın sağladığı dayanışma.” ifadesi kullanılır (www.trtizle.com/diziler/masumlar-apartmani). Ataerkil toplumsal düzenin en önemli paydaşlarından olan kamu kurumu da ailedeki çocukların eşitsiz güç ilişkisindeki mağduriyetini ve tabiiyetini “aile dayanışması” adı altında gizleyerek yanlış göstermektedir.

4.3.Mekânın ve İş Bölümünün Cinsiyete Dayalı Ayrımı Olarak Simgesel Şiddet

Toplumsal olarak inşa edilmiş sınıflandırma şemaları, içinde oldukları ilişki biçimini doğal ve zorunlu yapılar olarak dayatır (Bourdieu, 2015b). Bourdieu’ya göre eril tahakküm, karşıtlıklar temelinde mekânı-uzayı ikiye bölerek, eril ve dişil habitusların oluşmasına katkı sağlar. İkili ayrımlar, uyumlu habituslar aracılığıyla simgesel şiddeti doğurur. Masumlar Apartmanı dizisinde evin içinde cinsiyet temelinde ayrımlar görüldüğü gibi ev ve evin dışındaki alan arasında da keyfi ve doğal bir bölünme söz konusudur. Anne Hasibe’nin şiddetinden korumak için Han’a yurt dışında eğitim imkânı sağlayan baba, kız çocuklarının eğitime tamamen duyarsız kalır. Baba “Ev işlerinde annenize yardım edersiniz” diyerek kız çocuklarının eğitimlerinin yarım kalmasına seyirci kalarak ev işlerini onlara layık görür. Çocuklar için otoriteyi temsil eden anne ve babanın eylem ve söylemleri sorgulanamaz ve vazgeçilemez gerçekliklerdir. Safiye ve Gülben, çocukluktan itibaren cinsiyetlerine bağlı olarak eril toplumsal düzenin beklentilerinin nesnesi olmuşlardır. Toplumsal beklentilere adanmışlık, aile bağları altına gizlenmiş tahakküm Safiye ve Gülben habitusuyla birlikte meşru ataerkil aile düzenini yeniden üretmektedir. Mutsuz aile ortamının, sevgisiz anne ve ilgisiz babanın mağduru olan çocuklar, buna ek olarak cinsiyete dayalı bir ayrıma da tabi tutularak simgesel şiddetin hedefi olmuşlardır. Kız ve erkek çocuklar arasında böyle bir ayırım kadın ve erkek habitusunu

yeniden inşa etmekte, eril tahakkümü sürdüren ve doğallaştıran bir mekanizma olmaktadır.

Bourdieu'ya göre özellikle tahakküm edenler ve edilenler arasında olmak üzere toplumsal yapı ile zihinsel yapılar arasında, toplumsal eyleyicilerin uyguladıkları görme ve bölme pratikleri arasında bir benzeşme mevcuttur. Bu tutarlılık ya da oluşumsal bağ, toplumsallaşma süreci boyunca tanımlanmış durumlara yinelemeli bir şekilde maruz kalarak gerçekleşmektedir. Hasta ve yaşı ilerlemiş baba Hikmet ve kızları Safiye, Gülben ve Neriman dublex dairenin alt katında birlikte yaşarlar. Aile içinde mekânlar cinsiyet temelinde ayrılmıştır. Bu durum ev halkı için gayet olağan ve dolayısıyla yanlış tanınan bir tahakkümdür. Ev alanında mekânın cinsiyete göre bölünmesi, eril tahakkümün sürdürülmesini sağlamaktadır. Eril düzeni ve tahakkümü güçlendiren bu hiyerarşik ayırım, simgesel şiddetin göstergesidir. Han gündüz şirkete gitmekte, akşam ailesiyle yemek yedikten sonra kız kardeşlerinin girmesine izin vermediği yukarıdaki daire sinde dinlenmektedir. Han'ın ekonomik ve kültürel sermayesini temsil eden yukarıdaki kat oldukça modern ve şık bir tarzda düzenlenmiştir. Dizide genellikle siyah takım elbisesi ile gösterilen, lüks arabasına binen şirket sahibi Han karakterinin aksine aynı ailenin kızları Safiye ve Gülben, ev alanı içinde günlük ev işleriyle uğraşırken gösterilmektedir. Kızların yaşlı ve hasta babalarıyla birlikte yaşadığı daire ise yukarıdaki kata göre yılanmış eşyalarla geleneksel bir tarzı temsil etmektedir. Kolonya ve koku üzerine çalışan Derenoğlu şirketinin sahibi olmalarına rağmen evin kız çocukları Safiye ve Gülben ev işlerini geleneksel yöntemlerle yapmaktadırlar. Ekonomik açıdan birçok imkâna sahip olmalarına rağmen keyfi ve toplumsal olarak evdeki kız çocuklarının böyle konumlanması simgesel şiddettir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık dışıl habitusun yeniden üretilmesine, güçlendirilmesine ve nihayetinde eril tahakküme hizmet etmektedir.

Kız kardeşler babanın bakımıyla bizzat ilgilenmekte ve bu konuda Han'dan sık sık talimatlar almaktadırlar. Hükmedenle hükmedilen arasındaki karşılıklı ilişki, eril otoritenin buyurgan ve yönlendirici ifadeleri her karşılaşmada eyleyiciyi yeniden inşa etmektedir. Beklentilere uyumlanma

süreci ve *normalleşme* simgesel şiddeti ortaya çıkarmaktadır. Dayatılanın benimsenmesi ve içselleştirilmesi itaat-tahakküm ilişkisinin sonucudur. Kız kardeşler evi ve evle ilgili sorumlulukları hiçbir direniş göstermeden onur duyarak kabullenirler. Simgesel şiddet, ikili algılama kategorilerine dayalı olarak şeylere bakma biçimlerine dayanır. Gülben ve Safiye eril tahakkümün kendilerine tahsis ettiği sorumluluklara kendilerini adayarak kendi tahakkümlerine iştirak etmektedirler. Tam da daha çocukluklarında baba Hikmet'in yaptığı gibi Han'ı annesinden korumak ve en iyi şekilde eğitim almasını sağlamak sebebiyle evin dışında; Safiye ve Gülben'i okuldan alarak evin içinde tutan eril düzen simgesel şiddet aracılığıyla sürdürülmektedir. Ev ve iş alanının çocukluktan itibaren kadın ve erkek arasında bu şekilde kalın çizgilerle bölünmesi, kadın ve erkek habitusu aracılığıyla eril tahakkümün yeniden üretimini sağlamaktadır.

5. Sonuç Yerine

İnternet teknolojisinin hızla gelişiyor olmasına rağmen, televizyon en temel boş zaman geçirme aracı olma özelliğini korumaktadır. Özellikle televizyonun en çok izlendiği saatlerde dizilerin yer alması, doğrudan dizilerin izlenme oranlarını da arttırmaktadır. Etkili bir toplumsallaşma aracı olan televizyon, bağımlılık yapıcı program türleriyle çok fazla kişiye ulaşabilmektedir. Kültür üretme kapasitesi ile toplumsal düzeni inşa etme gücüne sahip olan televizyon, simgesel şiddetin uygulanmasına imkân sağlayan önemli bir şiddet aracıdır.

Simgesel şiddet, hiyerarşilerin, eşitsizliklerin ve tabiiyetin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesi konusunda fiziksel olandan daha etkilidir. Kavranabilen, yumuşak ve görünmez şiddet biçimi olarak simgesel şiddet, baskın olanın çıkarlarını korumak ve sürdürmek için hükmedilenin suç ortaklığını gerektirmektedir. Bu araştırma TRT-1 logolu medya hizmet sağlayıcı kuruluşta yayınlanan Masumlar Apartmanı dizisinde aile bağlarının en derinine gömülü eril tahakkümü ve bu tahakkümün yeniden üretimi bağlamında çocuğa yönelik simgesel şiddeti ele almıştır. Dizinin senaryosu ve çocuk karakterlerin hikâyeleri, hemen her bölümde simgesel

şiddet örneği teşkil eden sahneleri itibariyle Bourdieu'nun simgesel şiddet kavramını karşıladığı ve araştırma konusunu netleştirebilme, derinleştirebilme imkânını sağladığı düşünüldüğünden bu dizi seçilmiştir.

Bourdieu sosyolojisine ilişkin okumalar, simgesel şiddeti görmeye odaklanan literatür okumaları ve araştırma örneklemleri olarak seçilen Masumlar Apartmanı dizisi incelenmiştir. Dizinin incelenmesiyle elde edilen bulgular Bourdieu'nün simgesel şiddet kavramıyla örtüşmekte, dolayısıyla bu kavramın televizyon yayınları üzerinden yapılan çalışmalar için işlevsel olduğu düşünülmektedir. Belirlenen kategoriler altında incelenen sahneler çocuğa yönelik simgesel şiddet aracılığıyla eril tahakkümün yeniden üretildiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında belirlenen kategoriler tahakkümün gerçekleşme mekanizmalarını da ele vermektedir. Ataerkil ailede çocuk karakterlerin kurgulanma biçimi ve bağlamı, izleyicinin ve dolayısıyla toplumun çocuğa yönelik algı şemalarının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Araştırma toplumdaki eril tahakkümün, eşitsizliklerin, hiyerarşinin, ikili ayrılaşmanın dizi özelinde çocuğa yönelik simgesel şiddet yoluyla nasıl yeniden üretildiğini, içselleştirildiğini, sürdürüldüğünü ve meşrulaştırıldığını anlamak için büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte eril tahakkümün yeniden üretimi döngüsünü kırması ancak farkındalık yaratmakla mümkün olmaktadır.

Dizi psikolojik takıntılara ve duruma odaklansa da esasında bunların derinine gömülü olan topluma hâkim olan tahakküm ilişkisidir. Karakterlerin habituslarında, çocukluklarından beri maruz kaldıkları baskı ve tahakkümün etkili olduğu görülmektedir. Simgesel şiddet, toplum/aile/ye-tişkin/anne-baba beklentilerine uyumlu bir birey olma hedefi doğrultusundaki gündelik hayatın çoğu pratiğine içkindir. Toplumsallaşmanın büyük oranda gerçekleştiği çocukluk döneminde simgesel şiddet mekanizmaları çocuk üzerinde büyümlü bir güç ve tahakküm sağlar. O halde bir çocuğun toplumsallaşması, büyümesi, “terbiye edilmesi”, eril tahakkümün çıkarları doğrultusunda bir yaşlanmaya doğru gidişin ya da tahakküme tabi olmanın adımlarıdır. Toplum lehine, mensubu olunan aile lehine, aile bağları uğruna, tabi olunan yetişkinin onayını almak uğruna, yetişkin dünyasının

beklentilerine uyumlu bir çocuk olmak, beklentileri yerine getirmek, bu uğurda kendini feda etmek yetişkin tarafında istendik davranışlardır ancak çocuk için simgesel şiddet örneğidir

Baba karakterinde Hikmet, dizinin ilk bölümlerinden itibaren eşine ve çocuklarına karşı kesinlikle fiziksel şiddet uygulamayan ancak varlığı, sözü, bakışı ile aile fertleri üzerinde düzenli bir korkutma, sindirme sağlayan ve otorite kuran meşruiyeti kendinden menkul bir konumdadır. Tam da Bourdieu'nun ifade ettiği gibi babanın çocukları üzerindeki tahakkümü yumuşak ve görünmez şiddet olarak ekranda yer almıştır. Gençlik yıllarında çocuklarına hiçbir şekilde fiziksel şiddet uygulamayan baba, onları ihmal ederek annenin her türlü şiddetiyle baş başa bırakmıştır. Babanın yokluğunda ataerkiyi temsil eden anne vekâlet ettiği otoriteyi sağlama ve koruma konusunda babanın isminden güç alarak yeri geldiğinde babayı tehdit unsuru olarak çocuklar üzerinde kontrol sağlamaktadır. Anne Hasibe, çocukluk yıllarında çocukların maruz kaldığı her türlü şiddetin kaynağı olarak gösterilmektedir. Hatta yetişkin olduklarında bile anne, halüsinasyon ve kabusların içinde kötülüğün kaynağı olarak gösterilmeye devam etmektedir. Bu yanı sıra dizi, eleştirel feminist bir yaklaşımla başka bir çalışmanın konusu olmalıdır.

Bu çalışmadaki temalar, dizide çocuğa yönelik simgesel şiddeti görünür kılmaktadır. Bulgular, çocuğa yönelik simgesel şiddet aracılığıyla eril tahakkümün yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu çalışma, toplumdaki eril tahakkümün, eşitsizliklerin, hiyerarşinin, ikili ayrımlaşmanın dizi özelinde çocuğa yönelik simgesel şiddet yoluyla nasıl yeniden üretildiğini, içselleştirildiğini, sürdürüldüğünü ve meşrulaştırıldığını anlamak için büyük önem taşımaktadır. Eril tahakkümün yeniden üretimi döngüsünü kırması ancak farkındalık yaratmakla mümkün olmaktadır.

Kaynakça

Batmaz, Veysel ve Aksoy, Asu. (1995). Türkiye’de Televizyon ve Aile, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Bauman, Zygmunt (2017). Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı, Soysal N. (Çeviren), 2.Baskı. İstanbul, Say Yayınları.

Bourdieu, Pierre. (1990). The Logic of Practice, Cambridge, Polity Press.

Bourdieu, Pierre. (1991) Language and Symbolic Power, Raymond G. and Adamson M. (Translated), UK, Polity Press.

Bourdieu, Pierre. (1995). Pratik Nedenler, Tufan H. (Çeviren), 1.Baskı. İstanbul, Kesit Yayıncılık.

Bourdieu, Pierre. (1999). The Space of Points of View, In: Bourdieu P., Accardo A., Balazs G., Beaud S., Bonvin F., Bourdieu E., Bourgois P., Broccolichi S., Champagne P., Christin R., Faguer J.P., Garcia S., Lenoir R., Ceuvrard F., Pialoux M., Pinto L., Podalydes D., Sayad A, Soulie C., Wacquant L. The Weight of the World Social Suffering in Contemporary Society. First Edition, Stanford, Stanford University Press, 3-5.

Bourdieu, Pierre. Wacquant, Loic. (2003). Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, Ökten N. (Çeviren), 1. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları.

Bourdieu, Pierre. (2015a). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi, Fırat Şannan D. ve Günce Berkkurt A. (Çeviren), 1.Baskı. Ankara, Heretik Yayıncılık.

Bourdieu, Pierre. (2015b). Eril Tahakküm, Yılmaz B. (Çeviren), 2.Baskı. İstanbul, Bağlam Yayıncılık.

Bourdieu, Pierre. (2019). Televizyon Üzerine, Ilgaz T. (Çeviren), İstanbul, Sel Yayıncılık.

Budayıcıoğlu, Gülseren. (2021). Madalyonun İçi Bir Psikiyatristin Not Defterinden, 22.Baskı, Ankara, Remzi Kitabevi.

Çeğin Güney, Göker Emrah. (2015). Araştırmasından 50 Yıl, Kitabından 35 Yıl Sonra Ayrım, İçinde: Bourdieu P. Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. Fırat Şannan D. ve Günce Berkkurt A. (Çeviren), 1.Baskı. Ankara, Heretik Yayıncılık, 9-21.

Çeğin Güney ve Özpolat Gürhan (2016). Tabiyet ve Simgesel Şiddet Kavramları Üzerinden Foucault ve Bourdieu'yü Birlikte Okumak, Praksis 42, 683-695.

Elias, Norbert (2004). Uygarlık Süreci I., Ateşman E. (Çeviren), 3. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları.

Emirbayer, Mustafa (2014). Charles Tilly ve Pierre Bourdieu, İçinde: ÇEĞİN G., GÖKER E. ve ÖKTEN N. (Editörler). Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi, S:76, Bahar, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 42-78.

Fernandez E. Galarza, Bedia R. Cobo and Cerda M. Esquembre. (2016). The media and the symbolic violence against women, Retrieved November, 2021., from: <http://www.revistalatinacs.org/071/paper/1122/42en.html>

Göker, Emrah (2014). Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?, İçinde: Çeğin G., Göker E., Arlı A. ve Tatlıcan Ü. (Editörler). Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, 3.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 277-302.

Kaya, Nihan. (2019). İyi Toplum Yoktur Günlük Hayatta Toplumun Bireyi İstismar Biçimleri, 1. Baskı. İstanbul, İthaki Yayınları.

Koytak, Elyesa (2012). Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi. Sosyoloji Dergisi, 25(2), 85-101.

Lignier, Wilfried. (2021). The discovery of symbolic violence: How toddlers learn to prevail with words, From: sagepub.com/journals-permissions, doi: 10.1177/1466138119872522.

Mcluhan, Marshall. (2019). Yaradanımız Medya, Oskay Ü. (Çeviren), İstanbul, Merkez Kitapçılık Yayıncılık.

Morellato, Lucrezia. (2017). Symbolic Violence in Contemporary Japanese Children's Literature: Case study of a Japanese folktale in its twenty-first century picture book renditions, From: www.ace.lu.se, 1-62.

Mouzelis, Nicos. (2014). Katılımcı-Toplumsal Bütün Sorunu: Parsons, Bourdieu, Giddens, İçinde: Çeğin G., Göker E., Arlı A. ve Tatlıcan Ü. (Editörler). Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, 3.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 187-226.

Riches, David. (1989). Önsöz, İçinde: Riches D. (Editör). Antropolik Açıdan Şiddet, Hattatoglu D. (Çeviren), 1.Baskı. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 7-9.

Schubert J. Daniel. (2014). Suffering/Symbolic Violence, In: Grenfell M. (Edited) Pierre Bourdieu: Key Concepts, 2.Edition. New York, Routledge, 179-194.

Swartz, David. (2011). Kültür ve İktidar, Gen E. (Çeviren), 1.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları.

Tanrıvermiş, Şenay. (2021). Masumlar Apartmanı'ndaki Psikolojik Hastalıkların Feminist Perspektifte Okuması, Turkish Studies – Social, 16 (3), 1257-1276.

Tatlıcan, Ümit, Çeğin Güney. (2014). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği, İçinde: Çeğin G., Göker E., Arlı A. ve Tatlıcan Ü. (Editörler). Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, 3.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 303-366.

Türk H. Bahadır. (2014). "Sihirden Nefret Eden Bir İlüzyonist": Bourdieu, Gelenek ve İdeoloji, İçinde: Çeğin G., Göker E., Arlı A. ve Tatlıcan Ü. (Editörler). Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, 3.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 303-366.

www.trtizle.com/diziler/masumlar-apartmani

Extended Summary

It is seen that Bourdieu essentially traces the structures of domination in all his works. Concepts such as habitus, space, capital, symbolic power, symbolic violence, which are included in the study, are indispensable concepts of a research from a Bourdieu perspective. According to him, classifications, practices of seeing and dividing divide and locate the social world. The next-generation version of domination that Bourdieu traces emerges through the misrecognition of cultural and historically arbitrary divisions. Domination is hidden in all forms of behavior and division that are accepted as normal and legitimate in daily life and that correspond to social expectations. This is where Bourdieu's reflexive sociology comes into play. Reflective sociology is one of the theoretical foundations of this research as it enables to see the social in the individual, the impersonal hidden under the private, the universal hidden in the deepest of the private (Bourdieu and Wacquant, 2003: 40), the adult in the child, the masculine domination hidden under family ties, the social in the body, and the symbolic violence inherent in socialization.

Symbolic violence occurs when we naturally misunderstand culturally and historically arbitrary classification systems. What causes misrecognition is that the mechanisms of domination are hidden in the acts of daily life that are perceived as normal, ordinary and legitimate. Seeing the arbitrary as legitimate and normal, with the contribution of the ruled, strengthens the domination of the sovereign and ensures its reproduction. Bourdieu argues that there is a formational link between social structure and mental structures. Continuous exposure to external forces and conditions in the socialization process ensures that external reality is recorded within the individual. The iterative and compelling process of socialization establishes a world that serves the domination of the dominant.

In his work titled *Masculine Domination* (2015b), Bourdieu refers to how the identities of Man/Woman or Adult/Child and the relationships between them are constructed. Accordingly, the child is positioned in line with the interests of male dominance. There is a positioning based on

the analogy between the Man/Woman relationship and the Adult/Child relationship. The masculine culture reinforces the archaic ways of thinking that consider the man as the active principle, the woman as the passive element, and thus the child as the passive element, and restricts the woman on the grounds of her “childlike” and foolish nature as defined. Women and children are defined through the same deficiencies in the patriarchal structure. Masculine domination is engraved in all family relationships that govern and regulate everyday existence within the home. In the male-dominated family, men dominate women, adults dominate children, older ones dominate over younger ones. Symbolic violence, predefined love, self-sacrifice, voluntary obedience, etc. nestled under the cover of family ties. triggered by schematics. Symbolic violence is inherent in most practices of daily life in line with the goal of being an individual in harmony with society/family/adult/parental expectations.

According to Bourdieu, television is an important tool of violence that allows the practice of symbolic violence. In a system dominated by masculine domination, the media, especially television as one of the most important tools of socialization, are arranged in a way that allows the reproduction of structural distinctions and the masking of self-reproducing mechanisms. In particular, the events, stories and subjects that make up the content of dramatic productions on television are basically sociological as a reflection of society. Regardless of the type of program, there is a dual distinction in the context of masculine habitus and non-masculine habitus in almost all of them. Symbolic violence, as a form of intelligible, soft and invisible violence, requires the complicity of the dominated to protect and maintain the interests of the dominant. The series of Innocent Apartments, broadcast on TRT, includes symbolic violence against children in the context of masculine domination buried deep in family ties and the reproduction of this domination. The series of Innocent Apartments, which deals with psychological disorders, especially the disease of cleanliness and unrequited loves, first attracts attention as a drama series. However, in the series, the child characters are subject to masculine domination in the race for power, as they are the lowest-capitalizing agents in terms of all

types of capital in the family field. Children whose perceptions, thoughts and action schemes are formed around masculine domination since the first day they are born in the family field have habitus that enable the domination to continue by getting stronger. The symbolic power of being a family lies in concealing domination. Symbolic violence emerges as a result of the unconscious harmony of Safiye and Gülben's habitus and the Derenoğlu family area they are in. The Innocent Apartments hide the fact that the child is exposed to violence through the screen and that his subordinate position is reinforced by the interestingness of his obsession with cleanliness or psychological diseases. The feelings of sacrifice, love, family ties, and brotherhood are seen as positive concepts that cover the child's holistic victimization.

It is thought that the way and context of the child characters in the series contribute to the formation of the perception schemes of the audience and therefore the society towards the child. Categories such as Male Sovereign View, Loyalty to the Oppressor/Love of Destiny, Sexual Discrimination of Space and Division of Labor reveal the mechanisms of symbolic violence. These categories make the symbolic violence against children visible in the series. The findings show that masculine domination is reproduced through symbolic violence against children. This study is of great importance in order to understand how masculine domination, inequalities, hierarchy and binary differentiation in society are reproduced, internalized, maintained and legitimized through symbolic violence against children. It is only possible to break the reproduction cycle of masculine domination by raising awareness.

THE SOCIOLOGY OF THE TRANSITION TO MULTI-PARTY LIFE

Fatma Betül Arslan Keskin

Abstract

Democracy refers to principles such as the breadth of individual rights and freedoms and equal voting rights, as well as the fact that political life is based on the competition of more than one party. This study is also based on the story of the transition to democracy in Türkiye, which emphasizes the principle of political party competition. An important indicator of a democratic administration that the party that wins the race in the competition of political parties takes over the administration from the party in power without bloodshed. The transition to democratic life in Türkiye is closely related to Türkiye's westernization process. There are both internal and external reasons behind Türkiye's transition to a multi-party democratic life. Among the external causes II. There is the effect of the Cold War period, which will be formed by the existence of the dual structure formed after the World War II. What pushes Turkey to take part in this dual structure is the demands of the USSR, which cannot be met. The demands of the USSR to participate in the protection of the territory and the Bosphorus and Dardanelles Straits forced Türkiye to take part in the Western democratic front. The transition to democratic life in Türkiye is also the projection of the struggle between the powers that make up the center and the periphery. Underlining the tension between the center representing the state and the environment representing religion, namely Islam, Mardin states that this tension, which started in the late Ottoman period, continued in the Republican period as well. In the post-1945 period, which is seen as the third attempt of the transition to a multi-party system, it is not desired to repeat the previous mistakes. Already in this process, the existence of Celal Bayar, who is a loyal representative of the regime and as an element of trust in this sense, requires a great guarantee. With the transition to the multi-party system, the bureaucratic elite ruling Türkiye was divided, and the bureaucratic intellectuals that had dominated Türkiye since 1908 were defeated, but İnönü's election defeat seen as a victory for democracy in Türkiye.

Keywords: *Multi-Party Life, Democracy, Bureaucratic Elite, Rights and Freedoms.*

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN SOSYOLOJİSİ

Fatma Betül Arslan Keskin*

Öz

Demokrasi bireysel hak ve özgürlüklerin genişliği, eşit oy hakkı gibi ilkelerin yanında, siyasi hayatın birden fazla partinin rekabeti üzerine kurulu olmasını ifade eder. Bu çalışma da esas olarak siyasi parti rekabeti esasına vurgu yapan demokrasiye geçişin Türkiye'deki hikâyesini esas almaktadır. Demokratik bir yönetimin önemli bir göstergesi de siyasi partilerin girdiği rekabette yarışı kazanan partinin, iktidarı elinde bulunduran partiden yönetimi kan dökülmeden devralmasıdır. Türkiye'de demokratik hayata geçiş süreci Türkiye'nin batılılaşma süreci ile yakından ilişkilidir. Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçmesinin arkasında hem iç hem de dış nedenler vardır. Dış nedenler arasında II. Dünya Savaşı sonrası oluşan ikili yapının varlığı ile oluşacak olan Soğuk Savaş döneminin etkisi vardır. Türkiye'yi bu ikili yapı içinde yer almaya iten ise, SSCB'nin karşılanması mümkün olmayan talepleridir. SSCB'nin toprak ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının korunmasına katılma yönünde talepleri Türkiye'yi Batılı demokratik cephe içinde yer almaya zorlamıştır. Türkiye'de demokratik hayata geçiş süreci diğer yandan merkez ve çevreyi oluşturan güçler arasındaki mücadelenin de izdüşümüdür. Devleti temsil eden merkez ile din yani İslam'ı temsil eden çevre arasındaki gerilimin altını çizen Mardin, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan bu gerilimin Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini belirtir. Çok partili hayata geçişin üçüncü denemesi olarak görülen 1945 sonrası dönemde önceki hataların tekrarlanması istenmemektedir. Zaten bu süreçte rejimin sadık bir temsilcisi olan ve bu anlamda güven unsuru olarak Celal Bayar'ın varlığı oldukça büyük bir garantidir. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte Türkiye'yi yönetmekte olan bürokratik elit bölünmüş, 1908'den beri Türkiye'ye egemen olan bürokratik aydınlar yenilgiye uğramıştır ancak İnönü'nün seçim yenilgisi Türkiye'de demokrasinin bir zaferi olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayat, Demokrasi, Bürokratik Elit, Hak ve Özgürlükler.

* Dr., fbetul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0288-9483>.

Bu makaleye atıf için: Arslan Keskin, Fatma Betül. (2023). Çok Partili Hayata Geçişin Sosyolojisi, SDE Akademi Dergisi, 3(1), 57-77.

Giriş

Demokrasi bireysel hak ve özgürlüklerin genişliği, eşit oy hakkı gibi ilkelerin yanında, siyasi hayatın birden fazla partinin rekabeti üzerine kurulu olmasını ifade eder. Bu çalışma demokratik bir rejimi mümkün kılan partiler arası rekabetin Türkiye'deki gelişim seyri üzerine kuruludur. Demokrasilerin en temel özelliklerinden bir diğeri iktidar değişikliğinin kan dökülmeden gerçekleşmesi ve muhalefet partilerinin önlerindeki seçimi kazanabilme iddiasıyla muhalefet yapabilme özgürlüğüne sahip olabilmeleridir. Türkiye'de çok partili hayata geçiş bir yandan tek partili hayattan çok partili bir hayatın ortaya çıkmasını anlatırken, diğer yandan da çok kısa bir süre içinde iktidarın demokratik bir seçim sonrası demokratik yollarla el değiştirmesini ifade etmesidir. Bu bağlamda demokratik geçiş süreci 1946 seçimlerindeki usulsüzlükler bir kenara bırakılırsa makul bir seyir izlemiştir. Türkiye'de demokratik hayata geçiş süreci Türkiye'nin batılılaşma süreci ile yakında ilişkilidir. İlk çok partili hayat denemesi II. Meşrutiyet ile başladığında meşruti monarşinin oldukça demokratik bir süreci ortaya çıkardığı görülür. Bu çok partili hayat denemesi 1912'de yapılan ve siyasi tarihimizde sopalı seçimler olarak adlandırılan seçimler ve tüm vatandaşların eşit oya sahip olmaması bir kenara bırakıldığında oldukça hareketli ve demokratik çerçevede sürdürülmüştür denilebilir.

Cumhuriyet döneminde ise iki demokratik deneme sonunda muhalefet partilerinin iktidarı hedeflemelerinden hareketle Türkiye'nin henüz demokratik bir yönetime geçiş aşamasında olmadığına karar verilerek tek parti rejimi 1930 ve 1945 yılları arasında varlığını sürdürmüştür.

Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye'de demokrasiye geçiş Osmanlı mirası olan batılılaşmanın çok önemli bir dönüm noktasıdır. Öyle ki, bu sürecin ne kadar önemli olduğunun altını çizmek için Lewis (2010: 405), "Kemalist dönem sonrası Türkiye'deki belki de tek ve en önemli demokratik gelişme, Mayıs 1950'de gerçek anlamda adil ve serbest seçimlerin yapılmasıdır" diye yazar. Türkiye'de Demokrasiye geçişin, çok partili hayatın başlaması tıpkı Osmanlı

batılılaşması gibi halkın talebi ve bastırması ile değil idarenin aldığı karar neticesinde gerçekleşir. Osmanlı batılılaşması, askeri alanda karşılaşılan yenilgiler sonucu ilk kez orduda yapılan düzenlemelerle başlayıp sonra diğer alanlara yayılmıştır. Batılılaşma adına yapılan düzenlemeler hep yukarıdandır. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen siyasal modernleşmenin bir ayağı olan demokrasiye geçiş de yine idarenin aldığı bir kararla gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki girişimler yeni kurulan devletin ve rejimin ilkelerinin tüm toplum tarafından benimsenmediği, anlaşılmadığı gerekçesiyle yarım kalmıştır. Halkın yeni rejimin gelişme ve yayılma hızını yavaşlatacağı düşünülen partilere yönelik teveccühleri idarecilerin gözündeki halkın henüz yeni rejimi anlayamadığı ve ilkelerini içselleştiremediği düşüncesini ortaya çıkarttığından dolayı çok partili hayat sona erdirilmiştir. Ne zaman ki ülke dışında meydana gelen gelişmeler Türkiye'yi demokratik bir rejime zorlamış işte o andan itibaren yarım kalan demokratikleşme yani batılılaşma kaldığı yerden işlemeye devam etmiştir.

Demokrasiye geçişte meydana gelen basınç ve zorlama gerçekte birkaç yönlü olmuştur. Bu noktada geçiş sürecinin temel aktörü olan İnönü'nün çok partili hayat yönünde karar almasına sebep olan etmenler için aşağıdakilerden söz edilebilir (Eroğlu, 1992: 113-115):

- 1- Had safhaya varmış olan halkın hoşnutsuzluğunun demokratik açılımla patlamaya dönüşmesini önlemek,
- 2- Varlıklı sınıfların artan baskısına yanıt bulma isteği,
- 3- Dış etkenler: ABD'nin o dönemlerde Türkiye'de liberalleşmeyi teşvik ettiği bilinmektedir. San Francisco konferansı sırasında yoğunlaşan bu etkiler, siyasal rejimin yeni bir yöne girişinde rol oynayacaktır. Ayrıca bir tehdit unsuru olarak Rusya'ya Türkiye'nin tek başına karşı koyması imkânsızdır. Tek çare batıya kayıtsız şartsız teslim olmaktır. Sonuç Batılı yönetim modeline geçmek olarak görülür,

4- Tanzimat ile başlayan batılılaşma siyasetini sürdürmek.

Haliyle Türkiye’de demokratik hayata geçiş karşılıklı olarak birbirini besleyen ve destekleyen değişkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Demokrasiye geçişte dış faktör

Türkiye Cumhuriyeti 2. Dünya Savaşı boyunca galip görünen tarafa yakın olacak şekilde iç politik gelişmeleri takip etmiş ve ona göre çeşitli gelişmelere müsamaha göstermiştir. Görelî tarafsızlık olarak görülebilecek bu durum savaşın galibinin belirlendiği bir aşamada artık netlik kazanacaktır. Ancak bu kez de Türkiye devleti bir seçenikle karşı karşıya kalacaktır. Eroğlu (2003:7), bu seçenekleri şöyle sıralar: 1945 yılında II. Dünya Savaşı sonrası dünya yeniden şekillenirken Milli Şef, İsmet İnönü ve ülkenin seçkinleri de yeni düzene nasıl ayak uydurulacağı konusunda iki seçenikle karşı karşıyaydı: Bir yandan emperyalist ülkelere yanaşmak diğer yandan biçimsel bir demokrasiye geçmek.

8 Mart 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı’ndan güçlenmiş biçimde çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Türkiye’ye nota vererek, 1925 Dostluk ve İşbirliği Anlaşması’nın II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni şartlara uymadığını ve bundan dolayı da anlaşmanın süresinin uzatılmayacağını bildirdi. SSCB’nin çeşitli talepleri vardı, Türkiye’den Boğazlarda üs ve doğu sınırından bir miktar toprak vermesini içeren bu talepleri kabulü mümkün görünmeyen ve bir ulus-devletin egemenlik haklarını ihlal eden taleplerdi. SSCB’nin bu talepleri Türkiye’yi batı bloğu içinde güven arayışına itecektir.

Potsdam Konferansı’nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) üç ülke (İngiltere-Amerika-Rusya). Boğazlar Sorununu tartışır. Rusya, Boğazların savunmasına katılmayı ve buna karşılık Türkiye’den Kars ve Ardahan’ı ister; fakat İngiltere ve Amerika bu isteği reddederek 1936 Montreux Antlaşmasında değişiklikler yapmak için görüşmeye razı olurlar. Dışişleri Bakanı Haşan Saka’da bu konferans süresince Londra’da kalır (Ahmad ve Ahmad 1976:14).

SSCB'nin yukarıda sıralanan talepleri diğer yandan Türkiye'deki sol akımlara karşı güçlü bir tepkinin ortaya çıkmasına da neden olur. Tam da bu süreçte Zekeriya Sertel'in çıkarttığı ve aşırı sol olarak görülen Tan, Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler dergisinin matbaaları ve iki kitabevi, düzenlenen bir gençlik gösterisi sırasında tahrip edilmiştir. Bu tahribatın bir anlamda aşırı solcu yayınlar üzerinden SSCB'ye bir mesaj olduğu da belirtilir.

II. Dünya Savaşı'nın son demlerinde yönünü belirleyen Türkiye, SSCB'nin de itmesiyle artık hangi blok içinde yer alacağına da karar vermiş gibidir. Ancak bu bloğun da Türkiye'yi dâhil etmesi için bazı talepleri en azından SSCB'ye göre kabul edilebilir talepleri olacaktır.

Batılı bloğun Türkiye'den talebi, eğer bu cephe içinde yer almak istiyorsa ve savaş sonrası dünyada yeni bir düzen kurmayı hedefleyen San Fransisco Konferansı'na katılmak istiyorsa, Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiği belirtmiştir. Zaten savaşın sonu gelmiş ve Almanya'nın kaybı kesinleşmişti. Türkiye Almanya'ya savaş açar ve konferansa katılma hakkını kazanmış olur (Karpaz 2010:228).

Bu dönemde Batı bloğunun temsilcisi olarak ABD ile yürütülen görüşmelerde savaş sonrası oluşan yeni konjonktürün gereği olarak her iki tarafın da menfaatine olan bir birliklilik söz konusuydu denilebilir. Çünkü Dünya savaşından çok güçlü bir biçimde çıkan SSCB sahip olduğu kapitalizm (esas olarak emperyalizm) karşısı mücadele ideolojisiyle ABD için yeni bir tehdit görünümündeydi. Esas olarak Türkiye'yi de SSCB'ye kaptırma endişesi içinde olan ABD Başkanı Truman'ın daha sonra kendi adıyla anılacak olan stratejisi çerçevesinde hem SSCB'nin çevrelenmesi hem de etrafındaki ülkelerin komünist ideolojiye kaptırılmama endişesi yatıyordu. Henüz çok partili hayata geçmeden önce İnönü döneminde Truman doktrini çerçevesinde başlayacak olan Marshall yardımları oldukça dikkate değer. Marshall yardımları bir yandan Türkiye ile başta ABD olmak üzere batı ile olan ilişkilerinin önünü açarken diğer yandan SSCB tehdidine karşı korunaklı bir limana kavuşmanın işareti olarak da görülüyordu. ABD'nin tüm bu yardımlara karşılık ise talebinin çok partili bir demokratik hayata başlanması gerektiğine dair açıklamaları ön plana çıkar. Çufalı (2004:21-

22), ABD'nin bu yardımlarının Türkiye'ye yönelik asıl niyetinin demokrasiden çok stratejik bir hamle olarak görülmesi gerektiğini belirterek bu etkinin aynı zamanda abartılmaması gerektiğini esas talebin ülke içinden geldiğini İnönü'den yaptığı bir alıntıyla açıklar: “(Çok partili hayata geçişi) Amerikalılar değil memleket istiyor. Dışarının arzusuna karşı koyarsak bize bir şey etmezler... Fakat isteyen memlekettir.”

İnönü'nün belirttiği gibi, iç etkenlerin de üzerinde önemle durmak gerekmektedir.

Demokrasiye geçişte iç faktör: Merkez ve çevre arasındaki gerilim

Türkiye'de devleti temsil eden merkez ile din yani İslam'ı temsil eden çevre arasındaki gerilimin altını çizen Mardin, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan bu gerilimin Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini belirtir. Mardin, Cumhuriyet döneminde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimleri ile birlikte çevrenin (yani İslam'ın) dinamiklerinin harekete geçirildiğini belirtir. Her iki partinin siyasi hikâyelerinin kısalığı tam da bu dinamiklerle ilişkilidir. Çok partili hayata geçişin üçüncü denemesinde de benzer bir sürecin tekrarlanması durumu söz konusu olabilirdi ki bu da Milli Şef İnönü tarafından istenmeyen bir durum olurdu. Mardin bu süreç hakkında şu bilgiyi verir (1990:50). Atatürk'ün ölümünden sonra, 1946'da üçüncü kez önemli bir muhalefet partisi kurulduğunda, Halk Partisi'nin yaptığı uyarı karakteristikdir: “Destek bulmak için taşra kasabalarına ya da köylerine gitmeyin; ulusal birliğimiz sabote edilmiş olur.” Bununla, “taşranın temel grupları, siyasal partiler olarak yeniden dirilecek”, denilmek isteniyordu. Bu sözün içtenlikle söylenip söylenmediği bir yana, 1923 ile 1946 arasında çevreye (taşralar anlamında), kuşkulu gözle bakıldığı bir gerçektir ve potansiyel bir muhalefet alanı olarak görüldüğü için de çevre, merkez tarafından sıkıca gözaltında tutulmuştur.” Ancak burada vurgulanması gereken bir husus daha vardır. Taşra sadece İslam'ın temsilcisi olma anlamında merkeze karşı bir tepki vermemektedir. Taşra savaş öncesi, savaş süresince ve savaş sonrasında da çok zor şartlarda hayatını sürdürmek zorunda kaldı-

ğı için merkeze karşı bir tepkiyi içinde barındırmaktadır. Türk halkının bu dönemde aç ve yoksul olduğunu vurgulayan Goloğlu (2009:19), yaşanan yoksulluğun ülke yönetiminin baskıcı yöntemlerle sürdürülmesinden dolayı bir polis devletine dönüştürüldüğünü (2009:18) belirterek halkın CHP'ye yönelik tepkisinin sadece inanç ekseninde açıklanmasının yeterli olmayacağını gösterir.

Demokratikleşme sürecinde çevrenin merkez tarafından sıkı bir gözetim ve denetime tabi tutulamamasının sebebinin ne olduğu üzerinde durmak önemlidir çünkü anlaşılan o ki, merkezin kontrol altında tutma çalıştığı çevre artık bu denetimi kabul etmeyecek kadar güçlü bir hale gelmiş görünmektedir.

Türkiye'de çok partili hayata geçişe sebep olan çok güçlü bir dış etken varken diğer yandan bu geçişi hızlandıracak olan güçlü iç etkenlerden de söz etmek mümkündür. İç etkenlerde esas olarak Cumhuriyet sonrası yöneten (merkez) ve yönetilen (çevre) arasındaki kopukluğun ve yönetilenlerin yaşam şartlarında beklenen iyileşmenin bir türlü gerçekleşmemesinin büyük etkisi vardır. Aynı zamanda Mardin'in vurguladığı merkez ve çevre arasındaki ideolojik kopukluğun da çok önemli olduğunu bilmek gerekir. Merkezin aşırı laikliği ile çevrenin İslami duyarlılığı arasındaki açıklık merkez ve çevre arasındaki gerilimin sürmesine neden oluyordu. Bu ideolojik gerilim ekonomik eşitsizliklerle örtüşünce mevcut idareye karşı basıncın artması da kaçınılmaz olacaktı. Yirmibeş yıllık yönetim süresince “jandarma ve vergi tahsildarından eskisinden çok daha nefret edilir ve korkulur olmuştü. Köy yaşamının geleneksel özelliklerinden sayılan ‘devlete karşı öfke’ aşırılaşmıştı, çünkü devlet daha etkili ve hissedilir hale gelmişti... devletin laik politikaları, özellikle de halkın inancını ifade şekillerinin bastırılmış olarak görülmesi, devlet ve uyrukları arasındaki en önemli ideolojik bağı kopartmıştı” (Zürcher 2011:304).

Ekonomik sorunlar, yolsuzluk, karaborsacılık vb. gibi nedenlerle CHP'ye yönelik halkın birikmiş öfkesi, halkta biriken bu basıncı almak için çok partili hayatı adeta zorluyordu. Karpat (2010:229) bu durumu şu ifadelerle anlatır: “Savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasal ve

ekonomik tedbirlerin memleket içinde doğurduğu hoşnutsuzluk o derece ciddi bir hal almıştı ki genel bir karışıklığa meydan vermemek için bir emniyet supabının açılması zaruri gözükiyordu.” Bu nedenle demokrasiye geçişi dış etkenlerin başlattığı ama bunu sürdürülebilir kılan ve kolaylaştırmanın iç etkenler olduğu söylenebilir. Yani demokrasiye geçişte iktidarın ciddi bir toplumsal baskıyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye'nin büyük ekonomik sıkıntılarla boğuştuğunu bilmek gerekir. Ülke sadece 1929 Büyük Bunalımı ile sınırlı kalmayan kriz dönemlerini adeta hiç atlatamamıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile hedeflenen serbest piyasa modeli ile kalkınma hedefi gerçekleştirmediği gibi 1929 krizi, sorunların katlanmasına neden olmuştur. Üstüne üstlük otuzlu yılların başlarında meydana gelen mübadele sürecindeki yolsuzluklar CHP'yi o kadar zor bir duruma düşürmüştür ki halkın büyüyen tepkisini almak için SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. 1930'lu yıllar Türkiye için tüm dünya ile birlikte devletin ekonomide önemli rol oynadığı bir süreci başlatmıştır. İsmet İnönü için devletçilik (Köker 2009:193), ilerleme ve inkişaf (kalkınma, gelişme) için de en etkili ve olumlu yoldur. Devletçilik yalnızca ülke ekonomisinin korunması için başvurulması gereken tedbirleri değil, toplumsal ilerlemenin gerçekleştirilmesi için gereken bir stratejiyi de ifade eder. İsmet İnönü öncülüğünde onun başbakanlığı döneminde gerçekleşen devletçilik politikası hem kalkınma hem de devletin sermaye biriktirmesinin bir aracı olmuştur ancak bu birikim stratejisi özellikle köylülerin gözünde CHP'yi jandarma ve vergiyle anılacak bir sürecin içine sokmuştur.

1930'larda bir üretim ve birikim stratejisi olarak devlet kapitalizmi, Karpat'a göre (2010:68-69) tepeden inme eğilimli, verimlilik ve modern ekonomi ile bağdaşmayan bir ekonomik işleyişi ortaya koyar. Devlet kapitalizmi ve onun gerçekleştirdiği endüstrileşme, köylünün istismarına dayanır ve bu siyaseti yürüten CHP, Karpat'a göre, hala bunun cezasını çekmektedir. Öyleyse devletçi bir politika adına çıkılan yolda, Celal Bayar gibi serbest piyasa ilkelerine bağlı olanların çok ağır eleştirilerine uğrayan devlet kapitalizmi ya da devletçi kapitalizm hayata geçirilmekteydi. Karpat

(2010:176) bunun bir devlet kapitalizmi olduğunu çünkü devletin, elindeki iktidarı bir özel sermayedar gibi sermaye biriktirmek için kullandığını belirtiyordu. Hammadde köylüden düşük fiyatla alınıyor, devlet mamulleri ise maliyetlerinin birkaç misli yüksek fiyatla satılıyordu. Bu üretim süreci çalışan ve üretenin aleyhine gelişecek şekilde birçok olumsuzlukları ortaya çıkararak büyük eşitsizliklerin ve elbette ki memnuniyetsizliklerin doğmasına neden oluyordu. Çoğunluğun şikâyetçi olduğu bu durum küçük bir kentli azınlığın memnun olacağı bir tabloyu ortaya çıkarıyordu.

Devletçilik 1930 ve 1945 yılları arasını kapsayan tek parti döneminde sadece ekonomi ile sınırlı kalmıyordu, devlet hayatının her alanına sirayet ediyordu. Parti devlet bütünleşmesinin yaşandığı (Karpas 2011:62) 1930'lu yılların ortasında özellikle Genel Sekreter Recep Peker ile anılan partinin ilkelerinin devletin ilkeleri haline gelmesi, devletin valileriyle CHP il başkanlarının ve kaymakamların CHP'nin ilçe başkanlarına dönüştüğü bütünleşmenin, devlet ve toplum üzerinde çok partili hayatın işaretlerinin verilmesine kadar devam etti.

İşte tam da bu sorunlardan birini, köylünün memnuniyetsizliğini çözme adına CHP bir girişimde bulunarak Cumhuriyet tarihi boyunca var olan çok önemli bir sorunu çözme iddiasını dile getirecek ve bu da parti içinde farklı seslerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Bir yandan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile parti içindeki toprak sahiplerinin rahatsızlıklarının dile getirilmesi diğer yandan jandarma ve köylü arasındaki gerilimin işaret ettiği yöneten ve yönetilen arasındaki hem vergi hem de yaşam tarzına müdahale ve devlet baskısını ifade eden aşırı laiklik yanlısı politikalar dışarda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle içerde hükümet aleyhine büyük bir basıncın oluşmasına neden oluyordu. Toplumun bizatihi kendisi ve elit bir grup mevcut konjonktürü değişim için önemli bir fırsat olarak görüyordu. Çünkü örneğin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmalarından rahatsız olan elit grup aynı zamanda 1945 yılında BM Şartı'na imza atılmasıyla birlikte Türkiye'nin demokratik cepheye dâhil olmasının sadece sözde kalmaması içerik ve uygulama açısından da harekete geçilmesi için hareket etmeye yönlendirecektir. Böylece

artık CHP içinde aykırı seslerin yükselmesiyle karşı karşıya kalınacaktır. İktidarın da bu gerilim ve tansiyonu düşürme adına kısmi ve kontrollü bir liberalleşme eğilimi içinde olduğu söylenebilir. “İnönü gerilimlerin farkındaydı ve Atatürk’ün 1930’daki Serbest Fırka deneyini hatırlayarak, bir miktar siyasal liberalleşmeye ve bir emniyet subabı olarak siyasal muhalefetin oluşmasına müsaade etme kararı aldı” (Zürcher 2011:306). Burada Zürcher’in kullandığı emniyet supabı ifadesi tam da içerde biriken toplumsal basıncın tahliye edilmesini sağlayan bir araç olma işlevi görmesini ifade eder. Bu noktada aslında CHP lideri büyük şefin isteği ve beklentisi, daha önceki SCF deneyi gibi danışıklı olarak ayarlanan bir muhalefet partisi ile halkın basıncının alınması ama CHP’nin yine iktidar olarak varlığını sürdürmesiydi.

Çok partili hayata geçişte İnönü kadar etkili gizli bir aktörü de unutmamak gerekir: Celal Bayar. Bir anlamda sistemin sigortası gibi görünür. DP’nin kurulmasında ve muhalefet edebilme imkanına ya da fırsatına sahip olmasında en önemli etken Celal Bayar’dır. Eski İttihatçı Bayar, Atatürk döneminin önemli devlet adamlarından biri olarak rejime bağlılığı onaylanmış biridir. Nitekim muhalefet partisi kurulurken İnönü ile Bayar arasında DP’nin parti programı hazırlandıktan sonra bir görüşme olur. Bu görüşmedeki amaç İnönü’ye programı aktarmak ve onun iznini almaktır. İnönü’nün damadı gazeteci Metin Toker (1990:81), bu görüşmedeki konuşmaları şöyle aktarır: “İnönü programı aldı ve sordu: «Terakkiperverlerde olduğu gibi, ‘İtikadatı diniyeye biz riâyetkarız’ diye madde var mı?» Celal Bayar, «Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var» dedi. «Ziyarı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?» «Hayır.» «Dış politikada ayrılık var mı?» «Yok!» «O halde, tamam ...». İnönü ve Bayar arasındaki bu görüşmeden de anlaşılıyor ki, rejimi tehdit edecek bir Terakkiperver Fırka tehdidi ile karşı karşıya kalınmamıştır. Bayar’ın ve DP’yi kuran diğer siyasetçilerin CHP içinde çıkmış olmaları, DP’nin yani yeni kurulan partinin parti programının CHP’den farklı olmaması Ahmad’a göre (2010:32), DP’yi kendi başına, bağımsız hareket edemeyen, CHP’nin küçük ortağı, küçük kardeşi gibi görünmesine neden olacaktı bu da vatandaşın gözünde sanki tarihin bir tekrarı gibi okunacaktı. Ancak tartışma

konusu olan farklılıklar arttıkça keskinlik de artacaktı. Bunu sağlayan hem CHP içinde muhalefete tahammülsüz olanlar hem de DP içinde daha fazla demokrasi ve özgürlük söylemini dile getirenler olacaktır.

CHP İçinde Muhalefet ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Tek parti döneminde muhalefet görevini yapmak için “Bağımsız grup” adı verilen bir grup oluşturulmuştu ancak bu grubun muhalefet görevini sadece sembolik düzeyde yaptığı bilinmektedir. Tek parti döneminde partiden adeta tek ses çıkmaktadır ancak ilk yüksek ses, 1945 tarihinde boş bulunan milletvekilleri için yapılan seçimlerde İnönü’nün, adayların parti tarafından değil halk tarafından seçilmesi yönünde hareket edeceğine dair açıklama sonrasında “bu fikre Başbakan ve CHP Genel Sekreteri karşı çıkmıştı” (Çuhalı: 39). Çünkü tek parti yönetimince Türkiye’nin toplumsal yapısına en uygun sistemin bu sistem (tek parti) olduğuna parti yöneticileri kesinlikle ikna olmuştu.

CHP içindeki ilk ciddi muhalefet ise, Ocak 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde yapılan görüşmelerde ortaya çıkar. Kanunun esas olarak 17 ve 14. Maddesi üzerinde tartışma yoğunlaşmıştır. Yapılmak istenen, 5000 dönümden fazla toprağa sahip olanların topraklarının kamulaştırılmasıdır. Bu büyüklüğün üzerinde olan topraklar toprağa sahip olmayan köylülere dağıtılacaktır. Bu görüşmelere özellikle toprak sahibi olduğu bilinen milletvekilleri itiraz ederler.

CHP içinde parti içi muhalefet

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu henüz komisyon aşamasında iken kanuna yönelik muhalifleri oluşturmuştu. Muhaliflerin ağırlıklı olarak, CHP içindeki büyük toprak sahipleri ve çiftlik sahipleri olduğu görülmektedir. Onlar kanunun toprakları bölmek suretiyle verimliliği azaltan ve bu anlamda dünyanın genel gidişatına ters düşen bir içerikte olduğunu savunuyorlardı. Ayrıca kanunun bazı bölgelerdeki özel arazileri kamulaştırarak topraksız köylüye dağıtan 17. Maddesinin, anayasanın özel mülkiyet hak-

kına ters düştüğünü ileri sürüyorlardı. Kanunu savunanlar ise, bu kanun ile topraksız Türk köylüsünün kalmayacağını ve artık Türk köylüsünün birilerinin marabası ve ırgatı olmaktan kurtulacağını savunarak, olaya daha sosyolojik temelde bakan aydın ve memur tabanlı CHP milletvekilleri idi. Kanunu savunanlar, bu kanunun anayasaya aykırı olmadığını, aksine bu kanunun halkçılık ilkesinin doğal bir uzantısı olduğunu ileri sürüyorlardı (Karpat, 2017: 209).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde biraz daha durmak gerekir. Çünkü bu kanun sosyolojik bir analizi gerektirmektedir. Kanunun arkasında, CHP'nin yıllarca ihmal ettiği bir konuyu gündeme birdenbire getirerek sanki CHP'den ayrılanların bu kanuna muhalefet ederek ayrılmalarından dolayı CHP ile yeni parti arasında sınıfsal bir perspektif farklılığı olduğu ima edilir. Yani Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden çoğu toprak ağası milletvekili (başta da Menderes), CHP'nin daha adil bir toprak bölüşümüne karşı çıktıkları için ayrı bir muhalefet partisi kurmanın adeta yolunu açıyor görünmektedirler. Nitekim "1949 bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, Türkiye nüfusunun %80'inin köylü olduğunu; fakat milli gelirin %44'ünün köylülere gittiğini söylemiştir. Bu durum, geri kalan gelirin %56'sının, nüfusun aşağı yukarı %18'inin elinde olduğu anlamına geliyordu" (Karpat 2010:191). Köylülere yönelik bu söylemin DP'nin neden köylünün gözünde önemli bir parti olarak algılandığını göstermesi açısından önemlidir ayrıca 1950 yılına geldiğinde 40.000 köyden sadece 8 tanesinin elektrige sahip olması da köylerdeki durumun ne kadar olumsuz olduğunu göstermek için yeterlidir.

Toprak kanunu ve bütçe görüşmeleri CHP içinde muhalif bir ismi ön plana çıkaracaktır. Bu dönemde hükümete muhalefet eden Tan ve Vatan gazetelerinde de eleştirilerini yazılarıyla sürdüren Adnan Menderes, "yapmış olduğu konuşmalarla dikkatleri üzerinde toplar. Gerek Toprak Kanunu gerekse bütçe görüşmelerinde pek çok kişi söz alarak eleştiriler yöneltmişti. Fakat bunlardan sadece Adnan Menderes, yapmış olduğu eleştirilerde, "milli egemenlik", "meclis üstünlüğü" ve "demokratik rejim" konularını gündeme getirebildi" (Karatepe 1999: 201). Mustafa Kemal

Atatürk tarafından daha önceden farklılığı tespit edilen Menderes böylece CHP milletvekili olmuştu. Bir hukukçu olarak dile getirdiği bu hususlar zaten Türkiye'nin uluslararası anlaşmalarda da vaat ettiği başlıklardı.

Dörtlü Takrir

29 Mayıs 1945 tarihinde yapılan bütçe oylamasında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmaları ile kanun oylamasına hayır oyu vererek muhalif olduklarını açıkça ortaya koyan isimler şunlardır: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak.

7 Haziran 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile isimleri öne çıkan Celal Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan dörtlüsünden oluşan CHP milletvekilleri CHP Meclis Başkanlığına “Türk hükümetinin Birleşmiş Milletler’de kâğıt üzerinde onay verdiği hak ve özgürlüklerin Türkiye dâhilinde teminat altına alınmasını içeren (Lewis 2010:407) bir takrir verdiler. Bu takirde bulunan dört ismin imzası dolayısı ile Türk siyasi hayatında buna “Dörtlü Takrir” ismi verildi (Zürcher 2000: 306). Bu takirde (Karpas 2010:233);

- Millî egemenliğin doğal sonucu olan meclis denetimi, anayasanın ruhuna uygun olarak gerçekleşmeli, bunu sağlayacak tedbirler alınmalı.
- Yurttaşlar, siyasi hak ve hürriyetlerini anayasanın öngördüğü genişlikte kullanabilmeli.
- Bütün siyasi parti çalışmalarının bu esaslara uygun olacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir iddiaları dile getiriliyordu.

Takrir özetle meclis üstünlüğü ve bununla ilgili anayasa değişimlerinden oluşmaktadır. Bununla ilgili olarak takrir sahipleri; anayasanın ruhuna aykırı hareket edilmesinden duydukları sıkıntıyı belirtiyorlardı.

CHP Meclis Grubunda yapılan görüşme sonunda önerge reddedildi. Karpas (2010:232-232), önergenin reddedilmesini CHP'nin bütün özgürlük vaatlerinin reddi olarak açıklar ve devamla bunun bir nedeninin

de muhalefetin parti içinde değil parti dışında yapılması gerektiğine dair bir bakışla, muhalefet partisinin oluşması için reddedildiğine dair bir görüşü de dile getirir. Kanunun reddinden sonra hükümete muhalif Vatan gazetesinde Köprülü ve Menderes'in hükümeti eleştirme amacıyla yazılan yazılardan dolayı ve tavrı imzalayan Refik Koraltan da dahil olmak üzere üçü partiden uzaklaştırılır. Daha sonra 2 Aralık 1945 tarihinde milletvekilliğinden ve partiden istifa eden Celal Bayar ile birlikte artık yeni bir siyasi oluşumun ortaya çıkacağı belli oluyordu. Ancak onlardan önce bir siyasi parti çok partili hayata geçişin anahtarı olma özelliğine sahip olacaktı.

Çok Partili hayata geçişin anahtarı: Milli Kalkınma Partisi (MKP)

1945 yılında Türkiye'de dünyada başlayan değişimi, hemen fark ederek bir siyasi parti olarak ortaya çıkan ilk parti, Milli Kalkınma Partisi'dir (MKP). Lakin bu parti savaş sonrası kurulan ilk parti olması dışında, Türk siyasal hayatında kalıcı bir iz bırakmamıştır. 22 Eylül 1945 tarihinde bu partinin resmen kurulması ile hukuken Milli Şef dönemi son bulmuştur.

Milli Kalkınma Partisi (MKP), Türk siyasi tarihinde tek parti dönemi sonrası çok partili hayata geçişteki ilk muhalefet partisi olma dışında büyük bir etkiye sahip değildir, partinin kurucusu iş adamı Nuri Demirağ iş adamı kimliği siyasi kimliğinin ötesine geçen biridir.

Demokrat Parti'nin kurulması (7 Ocak 1946)

Dörtlü Tahrir'in reddedilmesi ve bu tavrı imzalayanların partiden ihracı veya istifaları sonrasında yeni bir muhalefet partisinin ortaya çıkacağı belli olmuştu. Partiye yönelik eleştirileri dillendiren ve gazetelerde yazan milletvekillerine yönelik İnönü'nün yaptığı konuşma son nokta olmuştur. İsmet İnönü, CHP'nin ilkelerini ve temel politikalarını kabul etmeyen insanların yapmaları gerekenin, başka bir parti kurarak CHP ile açıktan mücadeleye etmeleri gerektiğine dair bir açıklama yapar. Muhalef seslerin parti içinde kalmalarına asla izin vermeyeceklerini belirtir. Böylece, "Yeter! Söz Milletindir!" sloganıyla Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 tarihinde kurulur.

DP'nin kurulması ile birlikte çevreyi harekete geçirecek gerçek bir partinin kurulduğunu anlayan CHP, artık doğrudan ve sert bir muhalefet politikası takip eder. Öyle ki daha DP örgütlenmesini tamamlamadan 1947'de yapılacak seçimleri bir yıl önceye alarak bir erken seçim yapılmasını sağlar. Bu seçimde demokrasiye uygun olmayan bir seçim yöntemi (açık oy kapalı tasnif) ve usulsüz olduğu iddialarıyla seçimi kazanır ancak demokrasi bir kere işlemeye başlamıştır ve iktidarın kansız biçimde el değiştirmesini sağlayan demokrasi muhalefete tanıdığı örgütlenebilirlik özgürlüğü sayesinde 1950 seçimleriyle birlikte tek parti döneminin simgesi CHP iktidarına son verecektir.

Sonuç

Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçmesinin arkasında hem iç hem de dış nedenler söz konusudur. Dış nedenler arasında II. Dünya Savaşı sonrası oluşan ikili yapının varlığı ile oluşacak olan Soğuk Savaş döneminin izleri vardır. Türkiye'yi bu ikili yapı içinde yer almaya iten ise SSCB'nin karşılanması mümkün olmayan talepleridir. SSCB'nin toprak ve boğazların korunmasına katılma yönündeki talepleri Türkiye'yi Batılı demokratik cephe içinde yer almaya zorlamıştır.

Türkiye'nin demokratik hayata geçmesinde etkili olan diğer sebepler ise ekonomik sorunlar üzerine oturan sınıfsal değişim ve bu değişimin yarattığı baskıdır. Ekonomik sorunlar özellikle 2. Dünya Savaşı süresince çoğunluğu oluşturan yoksul halk kitlelerinin giderek daha da fakirleşmesine neden olmuştur. Kırsal yoksulluğunun yanında savaş boyunca uygulanan ekonomik politikalar kentli orta sınıfları da çok fazla olumsuz yönde etkilemiştir. Bir buçuk milyon gencin askere alınması, stokçuluk ve spekülasyon aracılığıyla zenginleşen kesim birçok kentliyi rahatsız etmiştir.

Ekonomik eşitsizlikler farklı toplumsal sınıflar arasındaki gerilimi de artırıyor ve memnuniyetsiz insanların sayısının artmasına neden oluyordu. Findley (2011:267) bu durumu yöneticilerin halkla organik bağın kopması olarak açıklar. Findley, 1945'e gelindiğinde, halkla organik bağlara sahip olmayan CHP'nin halk desteğini kaybettiğini söyler. Çok partili

hayata geçiş konusundaki isteksizliği, ciddi muhalefet beklentisi içinde olmaması ve ciddi bir muhalefet ile karşı karşıya kaldığını anladıktan sonra da 1947 yılında yapılması gereken seçimleri bir yıl öne alarak DP'nin teşkilatlanmasını tamamlamadan yapmak istemesini, halkla olan bağın kaybolduğunun anlaşılması ile ilişkilendirmek mümkündür.

İsmet İnönü'nün DP parti programı hazırlandıktan sonra kurucularından Celal Bayar ile yaptığı görüşme sonrasında, cumhuriyetin kurucu ilkeleri konusunda uzlaştıklarını gördüğünden emin olduktan sonra partinin meydanlara inmesi mümkün olmuştur. Buradan da anlaşılıyor ki, muhalefet partisi (DP) kurucu ideolojiden ayrılmayacağını garantisini vermiştir. CHP ve İsmet İnönü muhalefet partisine tolerans tanırken, bunun arkasında yatan en önemi nedenin, rejim için tehdit oluşturmaması olduğu görülmelidir. Burada ayrıca muhalefet partisi deyince de örneğin ne ilk kurulan parti MKP ne de başka bir parti anlaşılmamalıdır. Tek muhalefet partisi DP'dir.

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte Findley'in tabiriyle (2011:268-269). Türkiye'yi yönetmekte olan bürokratik elit bölünmüş, 1908'den beri Türkiye'ye egemen olan bürokratik aydınlar bir bakıma yenilgiye uğratmıştır. Ayrıca, İnönü'nün yenilgisi de Türkiye'nin zaferi olarak yorumlanmıştır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), (çev. A. Fethi), 4. Baskı, Hil, İstanbul.

Ahmad Feroz ve Bedia Turgay Ahmad. (1976). Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Bilgi Yayınevi: Ankara.

Çufalı, Mustafa. (2004). Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi 1945-1950, Babil Yayınları: Ankara.

Eroğul, Cem. (1992). Çok Partili Düzenin Kuruluşu, Belge Yayınları: İstanbul.

Eroğul, Cem. (2003). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 4. Baskı, İmge Yayınları: Ankara

Carter, V. Findley. (2011). Modern Türkiye Tarihi, (çev. G. Ayas), Timaş: İstanbul.

Goloğlu, Mahmut. (2009). Demokrasiye geçiş, İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Karpat, Kemal. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, Timaş: İstanbul.

Karpat, Kemal. (2011). Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi, Timaş: İstanbul.

Köker, Levent. (2009). Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, 11. Baskı, İletişim: İstanbul.

Lewis, Bernard. (2010). Modernleşen Türkiye'nin Doğuşu, 4. Baskı, (çev. B. B. Turna), Arkadaş: Ankara.

Mardin, Şerif. (1990). Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I (Der. M. Türköne ve T. Önder, İletişim: İstanbul.

Toker, Metin. (1990). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1950 Tek Partiden Çok Partili Yıllara, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi: İstanbul.

Ünal, Oğuz. (1994). Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Milliyet Yayınları: İstanbul.

Zürcher, Eric, J. (2011). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 26. Baskı, İletişim: İstanbul.

Extended Summary

Besides principles such as the breadth of individual rights and freedoms and equal voting rights, democracy refers to the fact that political life is based on the competition of more than one party. This study is essentially based on the principle that democracy is based on political party competition. An important indicator of a democratic government is that the party that wins the race in the competition between political parties takes over the power from the party in power without bloodshed. This means that the change of power in democratic governments is realized without bloodshed. The transition to multi-party life in Turkey refers on the one hand to the emergence of a multi-party life from a single-party life, and on the other hand to the change of power through democratic means after a democratic election in a very short period of time.

The transition to democratic life in Türkiye is closely related to Türkiye's westernization process. When the first attempt at multi-party life began with the Constitutional Monarchy II, it was seen that the constitutional monarchy had brought about a very democratic process. Leaving aside the elections held in 1912, which are known in our political history as the elections with sticks and the fact that all citizens did not have equal votes, it can be said that this multi-party life experiment was carried out in a very active and democratic framework.

In the Republican period, at the end of two democratic experiments, it was decided that Türkiye was not yet at the stage of transition to a democratic government based on the fact that the opposition parties were aiming for power, and the one-party regime continued to exist between 1930 and 1945.

There were both internal and external reasons behind Türkiye's transition to multi-party democratic life. Among the external reasons, there are the traces of the Cold War period that would be formed with the existence of the dual structure formed after World War II. What pushed Türkiye to take part in this dual structure was the USSR's demands that could not be

met. The USSR's demands for territory and participation in the protection of the straits forced Türkiye to take part in the Western democratic front.

On March 8, 1945, the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which emerged from the Second World War stronger, sent a memorandum to Türkiye, stating that the 1925 Treaty of Friendship and Cooperation did not fit the new conditions that emerged after World War II and therefore the treaty would not be extended. The USSR made various demands, including bases in the Straits and some territory on the eastern border, which were unacceptable and violated the sovereign rights of a nation-state. These demands would push Türkiye to seek reassurance within the Western bloc.

Process of transition to democratic life in Türkiye is also a projection of the struggle between the forces forming the centre and the periphery. Mardin, emphasizing the tension between the centre representing the government and the periphery representing religion, i.e. Islam, indicates that this tension, which started in the last periods of the Ottoman Empire, continued in the Republican period. Mardin indicates that the dynamics of the periphery (i.e. Islam) were motivated with the experiences of the Progressive Republican Party and the Free Republican Party established in the Republican period. Short lifespan of both parties is entirely linked to these dynamics. A recurrence of a similar process in the third attempt of the transition to multi-party life would have been possible, which would have been unwelcomed by the National Chief İnönü. However, the presence of Celal Bayar as a loyal representative of a regime in the new process and as an element of trust in this regard provided a great guarantee.

Other reasons for Türkiye's transition to democratic life were the class change based on economic problems and the pressure caused by this change. Economic problems, especially during World War II, led to the increasing impoverishment of the poor masses, who constituted the majority. In addition to rural poverty, the economic policies implemented during the war also had a quite negative impact on the urban middle classes. Conscription of one and a half million young men into the army and the

enrichment of a part of the population through hoarding and speculation disturbed many citizens.

Economic inequalities increased the tension between different social classes and led to a increasing number of dissatisfied people. Findley explains this as a breakdown of the rulers' organic ties with the public. Findley argues that by 1945, the CHP (The Republican People's Party), which did not have organic ties with the public, had lost public support. The CHP's reluctance to transition to multi-party life, its lack of expectation of serious opposition, and its decision to proceed the elections, which should have been held in 1947, forward by one year after it realized that it was facing a serious opposition, before the DP (The Democrat Party) had completed its organization, can be associated with the understanding that the bond with the public had been lost.

After İsmet İnönü's meeting with Celal Bayar, one of the founders of the DP, after the DP party program was prepared, it was possible for the party to hold a public demonstration after he was sure that they were in agreement on the founding principles of the republic. Therefore, it is clear that the opposition party (DP) undertook that it would not deviate from the founding ideology. While the CHP and İsmet İnönü tolerated the opposition party, the most important reason behind this was that it did not pose a threat to the regime. It should also be noted that the term opposition party does not mean, for example, the MKP (the National Development Party), the first party founded, or any other party. The only opposition party was the DP.

The bureaucratic elite ruling Türkiye, as Findley calls it, is divided with the transition to multi-party life and defeated the bureaucratic intellectuals who had ruled Türkiye since 1908, but İnönü's defeat should be seen as Türkiye's victory.

SCOPES AND LIMITS OF RIGHT TO WORK OF FOREIGNERS UNDER TEMPORARY PROTECTION STATUS IN EU TEMPORARY PROTECTION DIRECTIVE AND TURKISH LEGISLATION

Bilge Sena Erdem

Abstract

This study compares the scopes and limits of right to work of foreigners under temporary protection in EU Temporary Protection Directive and Turkish legislation. Since the beginning of civil war in Syria in 2011, many Syrians have taken asylum in Türkiye in mass numbers and Türkiye has recognized their temporary protection status. It is important for the Syrians in Türkiye to work in a way to earn their keep since it is unclear when the Syrians, being subjects to the principle of non-refoulment, can return to their country in which the internal disturbance still continues. Therefore the right to work of foreigners with the status of temporary protection is regulated in Turkish law under Temporary Protection Guideline and Guideline on the Work Permit of Foreigners under Temporary Protection. The purpose of this study is to compare the scopes and limits of right to work of foreigners with the status of temporary protection in regulations of EU member states and Turkish law and evaluate to what extent is Turkish law restrictive or permissive. The method used in this study is literature review. In conclusion, the study shows that this topic is regulated in a very general and superficial manner in EU law in a way that many issues concerning the conditions to work are under appreciation of EU states, Türkiye does not bring unnecessary burden on right to work of Syrians and does not maintain a restrictive attitude on this issue.

Keywords: EU Law, Temporary Protection, Right to Work, Syrians Under Temporary Protection Status.

AB GEÇİCİ KORUMA YÖNERGESİ VE TÜRK MEVZUATINDA GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜ SAHIPLERİNİN ÇALIŞMA HAKKININ KAPSAM VE SINIRLARI

Bilge Sena Erdem*

Öz

Bu çalışma, AB Geçici Koruma Yönergesi ve Türk mevzuatında karşılaştırmalı olarak geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma hakkının kapsam ve sınırlarını konu edinmektedir. 2011 yılında Suriyede başlayan iç savaşın ardından çok sayıda Suriyeli kitlesel halde Türkiye'ye sığınmış ve bu bireylere geçici koruma statüsü tanınmıştır. Geri gönderme yasağına tâbi olan geçici koruma statüsü sahibi Suriyelilerin ülkelerindeki iç savaş devam ettiğinden ne zaman geri dönecekleri belli olmadığından kendi kendilerine yetebilecek şekilde çalışmaları önem taşımaktadır. Bu nedenle 'Geçici Koruma Yönetmeliği' ve 'Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik' çıkarılmış ve bu kişilerin çalışma hakkı, çalışma iznine tâbi tutulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türk hukukunda geçici koruma statüsü sahibi Suriyelilerin çalışma hakkının kapsam ve sınırlarının AB üyesi devletlerde geçici koruma statüsü sahibi yabancıların çalışma hakkının kapsam ve sınırlarına dair düzenlemelerle karşılaştırarak, ilgili düzenlemelerin ne ölçüde kısıtlayıcı veya izin verici olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmanın bu amacına ulaşmak için kullanılan yöntem, literatür taramasıdır. Bu kapsamda hem konu ile ilgili literatür taranmış hem de ilgili mevzuattan faydalanılmıştır. Çalışmada, AB hukukunda, ele alınan sorunun genel ve yüzeysel anlamda düzenlendiği ve geçici koruma statüsü altındakilerin çalışma koşullarına dair birçok hususu düzenleme yetkisinin üye devletlerin takdirine bırakıldığına, Türkiye'nin Suriyelilerin çalışma hakkı bakımından ağır külfet yükleyen şartlar getirdiğine ve AB ülkelerine kıyasla kısıtlayıcı bir tutum izlemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: AB Hukuku, Geçici Koruma, Çalışma Hakkı, Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler.

* Yüksek lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Milletlerarası Hukuk, erdem.bilgesena@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3418-4464>.

Bu makaleye atıf için: Erdem, Bilge Sena. (2023). AB Geçici Koruma Yönergesi ve Türk Mevzuatında Geçici Koruma Statüsü Sahiplerinin Çalışma Hakkının Kapsam ve Sınırları, SDE Akademi Dergisi, 3(1), 79-102.

Giriş

Bir ülkede meydana gelen iç savaş, zulüm veya çatışma hali gibi unsurlar bireylerin toplu ve zorunlu olarak ülkeyi terk etmelerine neden olabilmektedir. Bu kişiler iradeleri dışında, hayat ve refahlarını koruyabilmek için başka ülkelere göç ettiğinden bu tür durumlarda zorunlu göçten söz edilmektedir (Tutar, 2021: 38). Göç, ev sahibi ülkenin demografik yapısını değiştirmekle birlikte bu ülkenin toplumsal yapısı üzerinde değişikliklere neden olmaktadır. Göç eden kişilerin çalışma hayatına katılması, ev sahibi ülkenin işgücü piyasası, kayıt dışı istihdam, ücretler genel seviyesi gibi hususlar bakımından önem taşımaktadır (Tutar, 2021: 125).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik süreci kapsamında AB Uyum Paketleriyle birlikte başlayan süreç ve 2011'de Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte rejimin baskısından kaçan milyonlarca Suriyelinin Türkiye'ye sığınması, Türkiye'nin son yıllardaki göç politikasını etkilemiştir (Atasoy, 2020: 48;50). Hem Suriye'ye sınır komşusu olması nedeniyle hem de izlediği açık kapı politikası nedeniyle kitleler halinde Türkiye'ye sığınan Suriyelilere karşı barınma, sağlık, eğitim gibi bazı temel ihtiyaçların sağlanmasında Türkiye 2011'den beri yardım faaliyetleri yürütmüş ve halen de yürütmektedir (Tutar, 2021: 24; 80). Sağlanan yardımlara ek olarak geçimlerini sağlamak amacıyla resmi olarak bir işte çalışmayacak Suriyeliler ucuz işgücünü oluşturmuş, nitelikli işgücü olarak tanımlanabilecek olanlar ise çalışma izni sağlayan diğer ülkelere göç etmiştir. Türkiye, bir yandan bu yardımları sürdürürken bir yandan da bu kişilerin hem yardımlara bağımlılıktan kurtulabilmesi hem de bu kişilere çalışma izni verilerek kayıt dışı istihdamın azaltılması amacıyla mevzuatında bazı değişiklikler yapmıştır (Aslantürk, 2018: 142-143). Çalışma hayatında izin alarak yasal biçimde yer alan kişilere iş sözleşmesinden doğan güvencelerden kaynaklı birtakım asgari imkanlar sağlanmaktadır. Çalışma izninin verilmemesi veya ağır külfetlere tabi tutularak verilmesi bu kişileri hayatlarını sürdürebilmek için kayıt dışı olarak çalışmaya zorlamaktadır. Kayıt dışı istihdam ise işsizlik ve istihdam oranları, sigortalılık, iş kazası ve meslek hastalıkları, genel ücret düzeyleri ve rekabet gibi hususlar aracılığıyla ülke ekonomisini etkilemekte

olduğundan bu hususa dair etkili önlemler alınması önem taşımaktadır (Tutar, 2021: 127-128).

Suriyelilerin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 33.maddesinde yer alan ve mültecileri koruduğu kadar bireysel statü tanıma usullerinden yararlanamayan geçici koruma altındakileri de koruyan (Sopf, 2001: 134) geri gönderme yasağı çerçevesinde yakın bir zamanda ülkelerine dönemeyecekleri göz önünde tutulduğunda (Doğan, 2021: 162), kitleler halinde göç etmiş bu kişilerin topluma entegrasyonu ve yardımlardan bağımsız olarak kendi geçimlerini sağlamalarına yetebilecek şekilde işgücüne katılımlarının sağlanmasının önemi anlaşılmaktadır (Kaya, 2017: 65-66).

1951 Cenevre Sözleşmesi'nde kendi ülkesinin koruma mekanizmasından faydalanamadığı için zulümden kaçarak bir başka ülkeye sığınacak mültecilere tanınacak statü ve haklar düzenlenmiş olsa da Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi çekince nedeniyle yalnızca Avrupa'dan sığınma amacıyla Türkiye'ye gelen kişiler mülteci kabul edildiğinden Suriyeliler mülteci kabul edilmemektedir (Aygün, 2016: 99). Bununla beraber, kitlesel halde gelmiş olan bu kişilere şartlı mülteci veya ikincil koruma gibi uluslararası koruma statülerinin sağlanması da mümkün değildir. Kitlesel halde geçici bir koruma bulma amacıyla göç eden kişilere sağlanacak korumanın kapsamı ve sınırları kısaca AB Geçici Koruma Yönergesi olarak adlandırılan 20 Temmuz 2001 tarihli ve 2001/55/EC (AT) sayılı Avrupa Birliği Konseyi Yönergesinde düzenlenmiştir. Türk hukukunda da bu Yönerge ile paralel bazı düzenlemeler yapılmıştır. Suriyelilere bir statü verilmesi ve haklarının belirlenmesi amacıyla 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), 2014 yılında ise Geçici Koruma Yönetmeliği çıkarılmıştır. 2016 yılında yabancılara verilecek çalışma iznini ve uluslararası işgücü politikalarını düzenlemek üzere Uluslararası İşgücü Kanunu (UİK) çıkarılmıştır. UİK'in 17. maddesine göre geçici koruma sağlanan yabancılar geçici koruma kimlik belgesinin düzenlendiği tarihten altı ay sonra çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti almak için başvurabilmektedir. Geçici koruma statüsündekilerin çalışma hakkı ve izinlerine dair birçok düzenlemenin yer aldığı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çı-

İşma İzinlerine Dair Yönetmelik ise 2016 yılında çıkarılmıştır. Bu şekilde geçici koruma statüsündeki Suriyelilere çalışma hakkı tanınmış ve çalışma izni aldıktan sonra belirli sınırlamalar dahilinde işgücüne katılımları sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Türk mevzuatında düzenlenmiş geçici koruma statüsündekilere tanınacak çalışma hakkının kapsam ve sınırlarının AB Geçici Koruma Yönergesi ile ne düzeyde ölçüştüğü sorusuna cevap aranmıştır. Öncelikle hem AB hem Türk mevzuatındaki düzenlemelerde geçici koruma statüsündekilere sağlanan çalışma hakkının kapsamı daha sonra da bu hakka getirilmiş sınırlamalar kıyas yöntemiyle karşılaştırılmıştır. AB üye devletlerinin düzenlemelerine bakılarak AB devletlerinin genel bakış açısı anlaşılmaya çalışmış ve tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca Türk mevzuatındaki çeşitli düzenlemelerden yola çıkarak yine tümevarım yöntemi ile Türk hukukunda bu konunun kapsamı ve sınırlarına dair bir sonuca varılmıştır. Geçici koruma statüsündekilere sağlanacak çalışma hakkının kapsamının ne durumda olduğu ile AB Yönergesinin ışığında Türk mevzuatında yıllar içindeki gelişmelerin ne ölçüde değiştiği cevaplanmaya çalışılacak önemli sorun alanlarından biridir. AB'nin Yugoslavya ve Kosova'dan sonra Ukraynalılara tanıdığı geçici koruma statüsündekilere tanıdığı çalışma hakkına dair Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) içtihadı bulunmaması bu çalışmayı AB'nin konuya bakış açısının anlaşılması bakımından sınırlamaktadır.

1. AB Hukuku'nda Geçici Koruma Statüsü Sahibi Bireylerin Çalışma Hakkı

Avrupa devletleri özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok sayıda mülteci kabul etmiş ve bu mültecileri geri gönderme yasağına uygun olarak topluma entegre ederek kalıcı çözümler sunmuştur. Ancak Yugoslavya'nın dağılması ile Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteci olarak tanımlanabilecek kişilerin kitlesel göçüyle karşı karşıya gelmiştir (Sopf, 2001: 110). Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği bakımından 1994 yılında yayınlanan Uluslararası Korumaya

İlişkin Notta geçici korumaya ilk kez gönderme yapılarak eski Yugoslavya'daki insan hakları ihlalden kaçan kişilere geçici bir koruma sağlanması tavsiye edilmiştir (UN General Assembly, 2022). Kitlesel halde insan hakları ihlalden kaçan bu kişilere mülteci statüsü tanınmаса da 1951 Sözleşmesi'nde de yer alan geri gönderme yasağı nedeniyle bu kişilerin tehlike altında olacakları ülkelere geri gönderilmemesi, onlara bazı hakların tanınması ve bu şekilde buldukları ülkeye entegre edilmesi zorunluluğu doğurmuştur (Koser, 1999: 522). Bu hakların en önemlilerinden biri geri gönderilemeyen bu kişilerin hem kendilerinin hem de ailelerinin geçimlerini temin etmek amacıyla sağlanan çalışma hakkıdır.

AB hukukunda Yugoslavya krizi sonrasında kitlesel olarak göç eden kişilere tanınacak statü ile ilgili Geçici Koruma Yönergesi, 2001 yılında çıkarılmıştır. Yönergeye göre silahlı çatışma veya insan haklarının sistematik ihlalleri nedeniyle kitlesel olarak ülkelerini terk eden ve zulüm tehlikesiyle ülkelerine dönemeyen kişilere geçici koruma statüsü tanınarak, bu kişilere geçici süreyle bazı temel haklar sağlanacaktır. AB üye devletleri bu Yönergede sağlanan hakların daha altında koruma sağlayan haklar sunamayacaktır. Bu hakların içinde iş piyasasına giriş ve bağımsız çalışma hakkı da yer almaktadır. AB'ye yapılan çağrılara rağmen Yönerge 2010 yıllarında Ortadoğu ülkelerindeki insan hakları ihlalden kaçan kişiler bakımından uygulanmamıştır (Carrera, 2022: 9). Ukraynalıların kitlesel halde göçü ile Yönerge yeniden önem kazanmıştır. 5 milyonu aşkın Ukraynalının Avrupa ülkelerine sığınma amacıyla göçünün ardından 4 Mart 2022'de üye devletler hem statü tanınması için bireysel değerlendirme gerektiren ulusal sığınma sistemlerine aşırı yüklenilmesinin önüne geçmek hem de Ukrayna'daki savaştan kaçan bireylere acil koruma sağlamak için Yönergeyi yeniden aktif hale getirmiştir (Rasche, 2022).

AB hukukunda yapılan düzenlemeler kural olarak yalnızca üye devletler için bağlayıcı olduğundan, Geçici Koruma Yönergesi AB'ye henüz üye olmayan Türkiye için bağlayıcı olmasa dahi Türk mevzuatının bu tür düzenlemelere paralel şekilde düzenlenmesi üyelik süreci açısından önem taşımaktadır (Kaya, 2017: 62).

1.1. AB Geçici Koruma Yönergesinde Çalışma Hakkının Kapsamı

AB'nin üye devletlerinin önce Eski Yugoslavya sonra Kosova'daki göç krizlerinden etkilenmesiyle birlikte, kitle halinde göç ederek acil ve geçici koruma ihtiyacı duyan kişilerin bu ihtiyacının karşılanması amacıyla, 2001 yılında AB Geçici Koruma Yönergesi kabul edilmiştir. Yönerge, AB üye devletlerinin ortak hareket etmesini sağlayarak iş birliğini güçlendirecek şekilde düzenlenmiş olup AB Ortak Sığınma Sistemi'ni destekler yapıdadır (Öztürk, 2017: 207-208). Söz konusu Yönergede geçici koruma sağlanan kişilerin çalışma hakkının kapsamı ve sınırları çizilmiştir.

AB hukukunda geçici koruma statüsündekilere tanınacak çalışma hakkı Yönergenin 12. maddesinde düzenlenmiştir. 12. maddeye göre geçici koruma süresince geçici koruma statüsündeki kişilerin yetişkinler için eğitim fırsatları, mesleki eğitim ve işyeri deneyimi pratiklerinden faydalanmasına ilişkin faaliyetleri kapsayacak şekilde ve ilgili mesleki kurallara tabi olarak ücretli veya serbest meslek sahibi olarak çalışmalarına izin verilecektir. Dolayısıyla AB hukukunda geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma hakkının geçici koruma süresiyle sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.

Yönergenin "Üye Devletlerin Geçici Korumadan Yararlanan Kişilere Karşı Yükümlülükleri" başlığında devletlerin sağlayacağı imkânlar düzenlenmiştir. Yönergenin III. bölümünde yer alan yükümlülükler üye devletler bakımından asgari standartları belirlemektedir. Üye devletler Yönergenin 12. maddesindeki çalışma hakkı bakımından daha az lehe olan düzenlemeler yapamazken, daha lehe düzenlemeler yapmalarına imkân tanınmıştır (Eren, 2016: 115).

Çalışma hakkının AB hukukunda bağlayıcı bir belge olan yönerge ile düzenlenmiş olması, üye devletlerde sosyal yardımdan yararlanan kişi sayısını düşürme amacı taşımaktadır. Çalışma hayatına erişim ve iş koşulları gibi diğer hususlar ise üye devletlerin iç hukukundaki düzenlemelere bırakılmıştır (Kerber akt. Eren, 2017: 128). Üye devletlerden birkaç tanesinde hususun nasıl düzenlendiğine bakılacak olursa, Bulgaristan'da Ukrayna vatandaşlarının girişlerinden itibaren 90 gün boyunca çalışma hakkı olmakla birlikte bu süreden sonra bu kişilerin çalışmak için çalışma izni alması ge-

rekmetedir (Fragomen, 2022). Avusturya'da geçici koruma kartı sahipleri Kamu İstihdam Kurumu (Arbeitsmarktservice) ile iletişime geçerek çalışma izni alabilmekte ve iş bulabilmektedir. Çalışma izninde iş, ücret, işin süresi ve çalışma izninin geçerliliği gibi hususlar yer almalıdır. Çalışma izni en fazla bir yıl için alınabilmektedir (AMS, 2022). Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya gibi diğer bazı üye devletlerde ise geçici koruma statüsü sahibi Ukraynalıların çalışma izni almaksızın çalışmasına izin verilmektedir. Geçici koruma statüsü sahipleri geçici koruma statüsünün süresi olan bir yıl boyunca Hırvatistan'da çalışabilecektir. Biyometrik pasaport sahibi Ukraynalılar, Polonya'daki bir işveren tarafından derhal ve çalışma izni almaksızın işe alınabilecektir (Wolftheiss, 2022). Polonya'da 12 Mart 2022'de onaylanan kanuna göre, savaştan kaçan Ukrayna vatandaşlarının Polonya iş piyasasına tam erişimi sağlanacaktır (European Commission, 2022).

Özetlemek gerekirse AB hukukunda geçici koruma statüsü sahibi bireylerin çalışma hakkının detaylı olarak düzenlenmediğini, üye devletlere çalışma şartlarını düzenlemede geniş bir takdir payı bırakıldığını söylemek mümkündür. Kimi AB üyesi devletler geçici koruma statüsü sahiplerine çalışma izni şartı koyarken kimi devletler ise bir yıl boyunca çalışma izni almaksızın bu bireylerin çalışmasına izin vermiştir. Ukraynalıların geçici koruma statüsü almaları hususu çok yeni olduğundan birçok AB üyesi devlette husus detaylı olarak düzenlenmemiştir. Bu bireylerin gelecekte dil ve çalışma izni gibi bazı şartlara tabi tutulup tutulmayacağı ve çalışma izinlerinin uzatılıp uzatılmayacağı gibi sorun alanları henüz belirsiz görünmektedir.

2. Türk Hukukunda Geçici Koruma Statüsü Sahibi Bireylerin Çalışma Hakkı

2010 yılında Suriye'de başlayan iç karışıklıklar ardından Türkiye'ye topluca sığınan Suriyelilere karşı Türkiye tarafından 2011 yılından beri izlenen açık kapı politikasının da etkisiyle Türkiye'ye yönelik göçlerin sayısı giderek artırmaktadır (Doğan, 2021: 148). Türkiye'nin Suriye ile sınır

komşusu olması ve Suriyelilerin AB'ye geçişi bakımından transit ülke olması gibi nedenler, iç savaştan kaçan Suriyelilerin topluca Türkiye'ye göç etmesine neden olduğu gibi, AB'nin Geçici Koruma Yönergesini işletmeyecek sorumluluk paylaşımında pasif kalması nedeniyle Türkiye'ye Suriyeli sığınmacılarla ilgili büyük bir sorumluluk yüklenmiştir (Öztürk, 2017: 210). 2011 sonrasında topluca Türkiye'ye giriş yapmış olan Suriyeliler, 6458 sayılı YUKK'un 91. maddesine dayanılarak hazırlanmış olan Geçici Koruma Yönetmeliği ile geçici koruma statüsü altına alınmış, bu kişilere geçici süre ile sağlanacak hizmetlerin koordinasyonu T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığına (AFAD) verilmiştir (AFAD, 2017). AFAD, belli şehirlerde geçici barınma merkezleri inşa ederek Suriyelilere temel ihtiyaçların giderilmesi için barınma, yeme-içme, sağlık ve eğitim gibi alanlarda hizmet verse de zamanla Suriyelilerin diğer şehirlere göçü ile barınma merkezlerindeki Suriyeli sayısı azalmış ve bu kişiler Türkiye'nin çeşitli şehirlerine dağılmışlardır (Tutar, 2021: 89).

Göç İdaresi Başkanlığı tarafından paylaşılan verilere göre, 24.11.2022 itibariyle Türkiye'de bulunan geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 3.577.714'tür (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022). Ancak Göç İdaresi Başkanlığı tarafından paylaşılan veriler, geçici koruma sağlanarak kayıt altına alınmış kişileri ve yakalanan kayıtsız göçmenleri kapsamakta olup, henüz yakalanmamış ve kayıt altına alınmamış düzensiz göçmenlerin sayısına dair bir bilgi yoktur. Toplu göç esnasında Suriye'den Türkiye'ye gelen kişilerin sayısının tam olarak bilinmesi hem izlenen açık kapı politikasından dolayı hem de düzensiz göçmenlerin kontrollü biçimde kayıt altına alınmasının zorluğu nedeniyle mümkün olmadığı gibi, bu kişilerin ne gibi işlerde çalıştığına dair de kesin bilgi sahibi olunamamaktadır. Resmi verilere göre sayısı 4 milyona yakın geçici koruma sahibinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu kişilerin yararlanacağı çalışma hakkının kapsam ve sınırlarının belirlenmesinin ve işgücüne katılımlarının desteklenmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Doğan, 2021: 2-4).

2.1. Türk Mevzuatında Geçici Koruma Statüsü Sahibi Bireylere Sağlanan Çalışma Hakkının Kapsamı

Geçici korumaya dair tanım, YUKK'un "Geçici Koruma ve Uluslararası Korumaya İlişkin Diğer Hükümler" başlıklı 91. maddesinde yer almaktadır. İlgili maddenin 1. fıkrası uyarınca ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak Türkiye sınırlarına gelen veya sınırlardan geçen yabancılara geçici koruma tanınması mümkündür. Geçici koruma şu an için yalnızca Suriye'den 2011 sonrasında topluca gelen kişilere tanınmıştır (Doğan, 2021: 12). Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 7.maddesine göre de yine benzer şekilde ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınıra gelen veya sınırdan geçen yabancılara geçici koruma tanınabileceği düzenlenmiş, yalnız Yönetmelik'te ek olarak bu statünün haklarında bireysel olarak uluslararası koruma statüsü belirleme işlemi yapılamayan yabancılara uygulanacağı öngörülmüştür.

Geçici koruma statüsündekilerin çalışma hakkına uygulanacak hükümlerin birçoğu, genel anlamda yabancıların çalışma hakkı bakımından uygulanacak hükümlerdir. Anayasa'nın 48 ve 49. maddelerinde herkesin çalışma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Anayasal düzende çalışma hakkı bakımından vatandaş ve yabancılar arasında bir ayrım yapılmadığı görülmektedir. Yabancıların Türkiye'de çalışabilmesi için hukuka uygun olarak ülkeye giriş yapması gerekmektedir. Yabancıların çalışmasına ilişkin haklar, 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanununda düzenlenmiştir. İlgili Kanun'un 7. maddesinin 4. fıkrasına göre yabancıların Türkiye'de çalışabilmeleri için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığından çalışma izni almaları gerekecektir. Yabancıların çalışma hakkına ilişkin esaslar Bakanlık tarafından Göç Kurulu kararları da göz önünde tutularak tespit edilecek uluslararası işgücü politikasına göre belirlenecek ve Bakanlık yabancı istihdam taleplerini almak, değerlendirmek ve uluslararası işgücünün etkilerini izlemek üzere Yabancı Başvuru, Değerlendirme ve İzleme Sistemi'ni kuracaktır. Uluslararası işgücü politikasının belirlenmesinde Göç Kurulu

kararlarının da ele alınması Türkiye'nin göç politikasının oluşturulması açısından önemli bir adımdır (Doğan, 2021: 198).

Türkiye'deki geçici koruma statüsündekilere tanınacak çalışma hakkının kapsamı UİK, Geçici Koruma Yönetmeliği ve Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Yönetmelik'te yer almaktadır. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 6. bölümünde geçici koruma statüsündekilere devlet tarafından sağlanacak hizmetlerin arasında iş piyasasına erişim hizmeti de yer almaktadır. Geçici koruma statüsü sahibi Suriyelilerin işgücü piyasasına erişim hakkından faydalanabilmek için öncelikle kayıtlı olmaları ve yabancı kimlik numarası almaları gerekmektedir. Suriyeliler kaydolduktan sonra geçici koruma statüsü sahiplerine yönelik sınırlamalara tâbi olarak işgücü piyasasına katılabilmektedir (Tutar, 2021: 80).

2.1.1. YUKK ve UİK'deki Düzenlemeler

YUKK'un 1.maddesine göre Türkiye'den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar YUKK'ta düzenlenecektir. YUKK temel hak ve özgürlüklerin sağlanmasında yabancıların türü bakımından genel olarak bir ayırım yapmasa da sağlanan koruma statüsüne ve bulunulan aşama gibi etkenlerden dolayı haklardan yararlanmada birtakım ayırımlar öngörmüştür (Çelik, 2015: 139).

Kanuna göre, mülteci veya ikincil koruma statüsü sahiplerinin çalışma izni almasına gerek yoktur. Bu statü sahiplerine verilecek uluslararası koruma sahibi kimlikleri çalışma izni yerine geçecektir. Ancak geçici koruma sahiplerinin, geçici koruma süresinden fazla olmama şartı ile çalışabilmek için çalışma izni almaları gerekecektir. Geçici koruma sahiplerine Kanun'daki şartlara uygun olarak verilecek bir çalışma izni diğer yabancılara verilen çalışma izinleri gibi ikamet izni yerine geçmeyecektir (Çelik, 2015: 140-141).

YUKK'un 88. maddesinde uluslararası koruma statüsü sahiplerinin haklarına ilişkin iki ilke benimsenmiştir. Bunların ilkinde göre bu kişiler

karşılıklılık şartından muaftır. İkinci ilkeye göre ise uluslararası koruma statüsü sahibi kişilere sağlanan hak ve imkânlar, Türk vatandaşlarına sağlanan hak ve imkânları aşacak şekilde yorumlanamaz. Geçici Koruma Yönetmeliği, geçici koruma sahiplerinin YUKK'ta kabul edilen uluslararası koruma türlerinden birini doğrudan elde etmiş sayılamayacağını ifa etmektedir. Bu nedenle bu ilkelerden ilkinin geçici koruma sahiplerine uygulanamayacağı düşünülmektedir. Ancak ikinci ilkenin aksi düzenlenmediği sürece tüm yabancılar bakımından geçerli kabul edilmesi ve dolayısıyla geçici koruma sahiplerini kapsayacak şekilde anlaşılması mümkündür (Çelik, 2015: 83-85).

Yabancıların çalışma hakkı hususu 2003 tarihli Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'da yer almaktaydı. Uluslararası İşgücü Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. UİK'in 6. maddesinin 1. ve 2. fıkralarına göre çalışma izni, uluslararası işgücü politikası esas alınarak Bakanlıkça verilir ve yabancıların çalışma izni almaksızın çalışmaları yasaktır.

2.1.2. Geçici Koruma Yönetmeliği ve Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Yönetmelik

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 26. maddesinde yabancılara Yönetmelik kapsamında sağlanacak hizmetler arasında iş piyasasına erişim hakkı da sayılmış, hizmetlerle ilgili usul ve esasların Kurul tarafından belirleneceği ifade edilmiştir. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 29. maddesine göre geçici koruma kimlik belgesine sahip kişiler Bakanlık Kurulunca belirlenecek sektör, iş kolu ve coğrafi alanlarda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvurarak çalışma izni alma hakkına sahiptir. Yabancıların çalışamayacağı iş ve mesleklere ilişkin hükümler saklı tutulmuştur. Yönetmelik'in 29. maddesinin 4. fıkrasına göre çalışma izni geçici koruma sona erdiğinde sona erecektir. Bu hükmün AB Geçici Koruma Yönergesine paralel olduğunu söylemek mümkündür.

Geçici koruma sağlanan yabancıların çalışma hakkı ve izinleriyle ilgili düzenlemeler getiren Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzin-

lerine Dair Yönetmelik 2016 yılında çıkarılmıştır. Bu Yönetmelik, çalışma hakkının kapsamı ve sınırlamaları bakımından önemli düzenlemeler getirmiştir. Yönetmelik'in 5.maddesinde geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma izni olarak kendi adına ve bağımsız çalışmaları, 11. maddesinde ise dernek, vakıf ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda çalışmaları düzenlenmiştir. Yönetmelik'e göre geçici koruma kapsamındakiler çalışma izni olarak çalışma hakkından faydalanabilir, ancak bu hak sınırsız değildir. Bu hak, il ve kota sınırlamaları ile yabancılar bakımından bazı mesleklerin yasaklanması gibi sınırlamalara tabidir.

2.1.3. Çalışma İzni

YUKK 89. maddede mülteci ve ikincil koruma statüsü kimlik belgesine sahip kişilerin çalışma izni almadan da çalışabilecekleri ifade edilmiştir. Mülteci ve ikincil koruma statüsündekilerin ayrıca çalışma izni almasına gerek olmaması, 2011 tarihli AB Vasıf Yönergesinin 26. maddesinde yer alan düzenleme ile uyumludur (Kaya, 2017: 67). Ancak geçici koruma statüsü sahipleri için durum farklıdır. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik'in 4. maddesine göre bu kişilerin çalışma hakkını kullanabilmek için çalışma izni almaları gerekmektedir. UİK 16. maddede geçici koruma sağlanan kişilere istisnai izin alma imkânı tanınmıştır. Herhangi bir statü ayırımı yapmaksızın yabancılar bakımından gerekli olan şart veya ön izinler, geçici koruma statüsündekilere de ayrıca uygulanacaktır (Doğan, 2021: 221). Yönetmelik'in 5.maddesinin 1. fıkrasında geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni başvurusunda bulunulabileceği düzenlenmiştir. Yönetmelik'in 6.maddesine göre çalışma izni başvurularının değerlendirilmesinde, Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinin 13. maddesi uyarınca Bakanlıkça değerlendirme kriterleri belirlenecektir.

Geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma izninin istisnası ise çalışma izni muafiyetidir. Yönetmelik'in çalışma izni ve çalışma izni muafiyeti başvurusu başlıklı 5.maddesinin 4. fıkrasında ise mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma sağlanan yabancıların çalışma

izni muafiyeti kapsamında olduğu ve muafiyet için geçici koruma sağlanan il valiliğine başvurmaları gerektiği ifade edilmiştir.

3. Türk Hukukunda Geçici Koruma Statüsündekilerin Çalışma Hakkına Getirilmiş Sınırlamalar

Devletlerin taraf oldukları uluslararası antlaşmalardan veya uluslararası teamül hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri, devletleri bu mutlak egemenliklerinin bir kısmından feragat ederek yabancılara birtakım hak ve özgürlükler tanımaya yönlendirmiştir. Geri gönderme yasağı çerçevesinde tanınan geçici koruma statüsü altındakilere sağlanması gereken hakların kapsamı belirlenirken, devletlerin ülke sınırları içerisindeki mutlak egemenlik yetkilerinin bir sonucu olarak vatandaşları ile yabancılara tanıdığı haklar arasında belli bazı ilkeleri de göz önünde bulundurarak ayrımlar yapabileceği hususu göz önünde tutulmalıdır (Doğan, 2021: 3-4). Bu husus BM Şartının antlaşmanın hiçbir hükmünün BM'ye devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediğini öngören 2. maddesinin 7. fıkrasında da belirtilmiş bir uluslararası hukuk ilkesidir.

Anayasa'nın 12. maddesinde herkesin temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu ifade edilerek yabancıların hakları bakımından eşitlik esası kabul edilse de 16. maddeye göre yabancıların temel hak ve özgürlükleri milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir. Dolayısıyla vatandaş ve yabancı açısından mutlak bir eşitlikten bahsedilememektedir. Yapılan düzenlemelerde zaman zaman yabancıların bazı haklardan yararlanmasının ek bazı şartlara bağlandığı gibi bazen de yabancıların bu haklardan yararlanmasına izin verilmediği görülmektedir (Doğan, 2021: 33). Örneğin, bazı işler veya çalışma alanları yabancılara tamamen yasaklanmıştır (Tiryakioğlu, 1997: 84). Türk hukukunda geçici koruma altındakilere verilen çalışma hakkı, sınırlama, izin ve kontenjan esası gibi kavramlarla sınırlandırılmıştır.

3.1. Sınırlama Esası

Devletler bazı haklardan yabancıların sınırlı ölçüde yararlanmasını isteyebilir. Örneğin Türk hukukunda bazı meslekler Türk vatandaşlarına hasredilmiş ve yabancıların bu işleri yapmasına izin verilmemiştir (Doğan, 2021: 40-41). Geçici Koruma Yönetmeliğinin 29.maddesinin 3.fıkrasında yabancıların çalışamayacağı iş ve mesleklere ilişkin diğer hükümler saklı tutulmuştur.

UİK'in 9. maddesinin 1.fıkrasının ç bendinde diğer kanunlarda Türk vatandaşlarına hasredilen iş ve meslekler için yapılan çalışma izni başvurularının reddedileceği ifade edilmiştir. Dış tabipliği, dişçilik, hastabakıcılık, eczacılık, veterinerlik, özel hastanelerde sorumlu müdürlük, avukatlık, noterlik, özel veya kamu kuruluşlarında güvenlik görevlisi, kara suları dahilinde balık, istiridye, midye, sünger, inci, mercan ihracı, dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, kaptanlık, çarkçılık, katiplik, tayfalık, gümrük müşavirliği ve turist rehberliği yalnızca Türk vatandaşlarının icra edebileceği, yabancılar bakımından yasaklanmış mesleklerdir.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik'te UİK'e paralel bir düzenleme yer almaktadır. Yönetmelik'in 6.maddesinin 2.fıkrasında yukarıda sayılan ve yalnızca Türk vatandaşları tarafından icrasına izin verilen iş ve meslekler için yapılan çalışma izni başvurularının değerlendirilmeyeceği ifade edilmiştir.

2016 yılında çıkarılan Yabancı Sağlık Meslek Mensuplarının Türkiye'de Özel Sağlık Kuruluşlarında Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik'in geçici 1. maddesine göre geçici koruma statüsü sahiplerine hizmet vermek üzere AFAD tarafından kurulan barınma merkezleri ile Sağlık Bakanlığı tarafından koordine edilen ve AFAD tarafından uygun görülen göçmen sağlığı merkezlerinde çalışmak isteyen Suriye uyruklu sağlık meslek mensupları mesleğini icraya yetkili olduğuna dair belge ibraz ederlerse 5. maddenin 1. fıkrasının (a) bendindeki diploma veya uzmanlık belgelerinin denkliği onaylanmış ve Bakanlıkça tescilleri yapılmış bulunma ve (b) bendindeki mesleğini icra etmesine kanunen engel hali bulunmama şartlarından muaf tutulacaktır. Ancak geçici koruma statüsü sahipleri ilgili

maddenin c, ç ve d bentlerinde yer alan Türkçe bilmek, ilgili mevzuata göre Türkiye’de çalışma ve ikamet izni almış olmak ve hekimler için zorunlu mesleki malî sorumluluk sigortası yaptırmak şartlarına tabidir.

3.2. İzin Esası

Yabancıların Türkiye’de çalışabilmesi için çalışma iznine sahip olmasının gerektiğine önceki bölümlerde değinilmişti. Geçici koruma statüsü sahipleri yabancı olduğundan, yabancıların çalışması ve istihdamına ilişkin esasları düzenleyen uluslararası İşgücü Kanunundaki esaslar geçici koruma statüsündekiler bakımından da geçerli olacaktır (Emir, 2021: 29).

Geçici koruma statüsü sahiplerinin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan alınacak çalışma izni başvurusunda bulunabilmeleri için Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik’in 6. maddesi 2. fıkrası uyarınca sağlık meslek mensubu olanların Sağlık Bakanlığından, eğitim meslek mensubu olanların ise Millî Eğitim Bakanlığından veya Yükseköğretim Kurulu Başkanlığından ön izin almaları gerekmektedir. Fıkranın devamında izin belgesi alınmadan yapılan başvuruların değerlendirme yapılmaksızın işlemde kaldırılacağı ifade edilmiştir.

Yönetmelik’in çalışma izni verilebilecek iller başlıklı 7.maddesine göre geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma iznine başvuruları, Geçici Koruma Yönetmeliğinin 24. maddesi uyarınca yabancıya kalmasına izin verilen illere yapılacaktır. Maddenin 3.fıkrasına göre İçişleri Bakanlığı tarafından bir ilde kamu düzeni, kamu güvenliği ya da kamu sağlığı nedeniyle çalışma izni verilmesinde sakınca görüldüğü bildirilirse bu ilde çalışma izni verilmesi Bakanlıkça durdurulacaktır. Daha önceden verilmiş çalışma izinleri var ise bu izinler uzatılmayacak ancak yabancıya bu ilde kalma hakkı devam ediyorsa, önceden verilen ve geçerliliği devam eden çalışma izinlerinin sona erdiği tarihe kadar kullanılmasına müsaade edilecektir.

3.3. Kontenjan Esası

Çalışma hakkından yabancıların faydalanması bazı hallerde vatandaşların belli bir oranı ile sınırlandırılmıştır. Türk hukukunda yabancıların belli alan veya işyerlerinde çalışması kontenjan esasına bağlıdır (Doğan, 2021: 41). Geçici Koruma Yönetmeliği'nin istihdam kotası başlıklı 8.maddesine göre çalışma iznine başvurulmuş işyerinde çalışan geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçemeyecektir. Aynı maddenin 2.fıkrasına göre toplam çalışan sayısı ondan az olan işyerlerinde, en fazla bir geçici koruma sağlanan yabancıya çalışmasına izin verilebileceği ifade edilmiştir.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik'in 5. maddesinin 5. fıkrasına göre İçişleri Bakanlığı mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma sağlanan yabancılara ilişkin il ve kota sınırlaması getirebilecektir. Yönetmelik'in 8. maddesine göre işletmelerde çalıştırılacak geçici koruma statüsü sahibi kişilerin sayısı aynı işyerinde çalışan Türk işçi sayısının yüzde onunu geçemeyecektir. Sınırdaki yer alan iller bakımından Yönetmelik'te belirlenen kotanın hangi iş kolları ve alanlarında uygulanmayacağı belirlenmesi özellikle önem taşımaktadır (Aygün, 2016: 128).

Kota esasının bazı istisnaları da mevcuttur. Yönetmelik'in 8. maddesinin 3. fıkrasına göre işveren tarafından işyerinin kayıtlı bulunduğu Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğünden çalışma izni başvurusu tarihinden önceki dört haftalık süre içerisinde yabancıya çalıştırılacağı işi yapacak aynı nitelikte Türk vatandaşı bulunmadığı belgelendirilirse istihdam kotası uygulanmayacaktır. Yönetmelik'in 12. maddesine göre Türkiye İş Kurumu tarafından aktif işgücü hizmetleri kapsamında düzenlenen kurs ve programlar kapsamında bir işyerinde mesleki eğitim ve işbaşı eğitimi görecektir kişilerin eğitim süresinin sonunda aynı işyerinde çalıştırılması için Bakanlığa başvuruda bulunulduğunda Bakanlıkça işyeri istihdam kotası farklı uygulanabilecektir. Dolayısıyla kota esasına sıkı sıkıya bağlı kalınmadığını ve bazı esneklikler getirildiğini söylemek mümkündür.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Uygulama Rehberinde hiç Türk vatandaşı çalışanı bulunmayan veya toplam çalışan sayısı ondan az olan işyerlerinde, geçici koruma sağlanan en fazla bir yabancıya çalışma izni verilebileceğine değinilmiştir. Ancak Rehber'e göre söz konusu işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçen her geçici koruma sağlanan yabancı için Bakanlığa çalışma izin başvurusunda bulunulması öncesinde il müdürlüklerine başvuruda bulunularak istihdam kotası uygulanmayabileceğine yönelik belgenin alınması gerekmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2022).

Sonuç

Geçici koruma statüsü sahiplerinin çalışma hakkı; sınırlama, izin ve kontenjan esasına tabi olmakla beraber, ilgili mevzuatın ve uygulama rehberinin ağır külfetler yükleyen şartlar öngörmediği ve sınırlama ile kontenjanlara esneklikler getirildiği için genel anlamda en azından kısıtlayıcı olmadığını söylemek mümkün görünmektedir.

Suriyeliler yasal veya yasadışı olarak kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlamak amacıyla çalışma hayatına katılmaktadır. Bu kişilere çalışma izni verilerek yasal olarak çalışma hayatına katılımlarının sağlanması kayıt dışı istihdamı önlemek açısından önem taşımaktadır. Kayıt dışı istihdam işsizlik, istihdam oranları, sigortalılık, iş kazası, meslek hastalıkları ve genel ücret düzeyleri bakımından olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.

Geçici koruma statüsü altındaki Suriyelilerin ülkelerine ne zaman dönecekleri hususunun neden olduğu belirsizlik bu bireylerin kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilecek şekilde çalışmalarının önemli bir sorun olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Suriyelilere geçici koruma statüsü verilerek kayıt altına alınmaları ve çalışma izni alarak çalışma hakkını kullanmalarına izin verilmesi kayıt dışı istihdamın önüne geçmek için atılabilecek en temel adımlardan biri olarak görülmüştür.

Kaynakça

Aslantürk, Oğuzhan, ve Tunç, Yusuf Erdem. (2018). “Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri: Suriyeliler Örneği.” *Ombudsman Akademik Cilt.5, No.9, s.41-180.*

Atasoy, Fahri. (2020). “Küreselleşme Sürecinin Göç Olgusuna Etkisi.” Sarp, Ç. (Ed.), *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Orion: 29-53.

Aygün, Mesut, ve Kaya, Cansu. (2016). “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon.” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt.7, No.1, s.87-142.*

Çelik, Neşe Baran. (2015). “Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri.” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı, No.1, s.67-148.*

Emir, Asiye Şahin. (2021). “Türkiye’de Geçici Koruma Statüsünde Olan Kişilerin Çalışma Hakkı.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt.23, s.23-42.*

Eren, Esra Yılmaz. (2016). “Geçici Koruma Statüsü ve Türkiye’deki Suriyelilere Sağlanan Hizmetlere İlişkin Bir Değerlendirme.” *Middle East Journal of Refugee Studies Cilt.1, No.2, s.109-139.*

Eren, Esra Yılmaz. (2017). “Mülteci Hukukunda Geçici Koruma”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, Cansu. (2017). “Türkiye’de Geçici Koruma Statüsü Sahibi Yabancıların Çalışma Hakları”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt.1, No.5, s.57-77.*

Koser, Khalid, and Black, Richard. (1999). “Limits To Harmonization: The “Temporary Protection” of Refugees in the European Union.” *International Migration Vol.37, No.3, s.521-543.*

Öztürk, Neva Özünç. (2017). “Geçici Korumanın Uluslararası Koruma Rejimine Uyumu Üzerine Bir İnceleme.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt.66, No.1, s.201-264.*

Sopf, Davor. (2001). “Temporary Protection in Europe After 1990: The “Right to Remain” of Genuine Convention Refugees.” *Journal of Law & Politics* Vol.6, No.1, p.109-156.

Tiryakioğlu, Bilgin. (1997). “Türk Hukukunda Yabancıların Oturma ve Çalışma Hakkı.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt.46, No.1, s.67-84.

Tutar, Kürşat. (2021). *Göç ve Çalışma İzinli Suriyeliler*, Orion Kitabevi: Ankara.

Carrera, Sergio Carrera. Ciger, Meltem Ineli. Vosyliute, Lina. Brumat, Leiza. (2022). “The EU Grants Temporary Protection for People Fleeing War in Ukraine.” *CEPS Policy Insights*, No.9.

Rasche, Lucas. “Implementing Temporary Protection in the EU”, Policy Brief, https://www.delorscentre.eu/fileadmin/2_Research/1_About_our_research/2_Research_centres/6_Jacques_Delors_Centre/Publications/202011216_French_Council_Presidency_Rasche.pdf, (6.12.2022).

Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=en>, (7.12.2022).

1994: UN General Assembly Note on International Protection para: 45-48, <https://www.unhcr.org/3f0a935f2.pdf>, (7.12.2022).

1951: Convention Relating to the Status of Refugees, <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>, (7.12.2022).

Worldwide/Ukraine: EU Temporary Protection for Ukrainian Citizens and Residents Implemented; Updates on Immigration Concessions for Ukrainian Citizens, <https://www.fragomen.com/insights/worldwideukraine-eu-temporary-protection-for-ukrainian-citizens-and-residents-implemented-updates-on-immigration-concessions-for-ukrainian-citizens.html>, (18.12.2022).

Living and Working in Austria: Information for Displaced Persons from Ukraine, https://www.ams.at/content/dam/download/flyer-folder-broschueren/oesterreichweit/ukraine/AMS_lebenundarbeiten_ukr_2022_EN_bfrei.pdf, (20.10.2022).

Employment of Ukrainian Citizens, <https://www.wolftheiss.com/insights/employment-of-ukrainian-citizens/>, (20.12.2022).

Poland: Parliament adopts law on assistance to Ukrainian refugees, https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/poland-parliament-adopts-law-assistance-ukrainian-refugees_en, (20.12.2022).

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından yayınlanan 'Suriye Raporu' https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/25337/xfiles/17a-Turkiye_deki_Suriyelilerin_Demografik_Gorunumu_Yasam_Kosullari_ve_Gelecek_Beklentilerine_Yonelik_Saha_Arastirmasi_2017.pdf (6.12.2022).

Göç İdaresi Başkanlığı tarafından geçici korumaya dair yayınlanan istatiki veriler, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (6.12.2022).

BM Şartı, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, (6.12.2022).

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Uygulama Rehberi, <https://www.csgb.gov.tr/media/47594/gecici-koruma-saglanan-yabancilarin-calisma-izinlerine-dair-uygulama-rehberi.pdf>, (23.12.2022).

Extended Summary

Since 2011 many Syrians have migrated to Türkiye in mass numbers due to the regimes pressure. Türkiye has recognized temporary protection status of Syrians migrating to Türkiye after the civil war in Syria through a mass influx and provided aid and services such as healthcare, education and accommodation of Syrians for longer than ten years now. Even though temporary protection is by nature a temporary solution and status the time limit for this status is unclear in Turkish legislation. Because of the principle of non-refoulment, foreigners under temporary protection shall either be sent to a third safe country or voluntarily go back to their homeland since the danger has ceased to exist. Despite being thought they will soon return their country, the civil war still goes on and it is unclear when will Syrians under temporary protection will move back to their homeland. Therefore it has become an important issue for the Syrians under temporary protection to legally be given the right to work to gain both their and their families' lives. If Syrians are not given the right to work or the right to work is provided with a heavy burden on them this situation will force them to be part of the illicit work. Illicit work affects national economy by leaving negative results on unemployment, ratios of work, insurance contingency, industrial accident, occupational illnesses and general wage levels.

In Türkiye the principle for the rights of foreigners is the equality principle since as a rule rights provided for foreigners and citizens are equal. However, due to the sovereignty of states in their land, it is possible in international law and in Turkish law to bring limits to the rights of foreigners by law and compatible to international law. In Turkish law foreigners must have work permit to be able to work. Most of the law about the right to work of foreigners under temporary protection go parallel with the general regulations about right to work of foreigners. The scopes of limits of right to work of foreigners under temporary protection may be found in International Workforce Law, Guide on Temporary Protection and Guide on the Work Permit of Foreigners under Temporary Protection. The limitations brought to right to work of foreigners under protections

are according to the three principles. First principle is the principle of restriction. In the law of some jobs it is indicated that these jobs are only envisaged for Turkish citizens. According to the principle of restriction foreigners under temporary protection can not pursue the jobs which only Turkish citizens can practice. The second principle is the permit principle. The foreigners in Türkiye must get a work permit from the ministry in order to legally work. The exception to this principle is exemption from the work permit. The foreigners under temporary protection status who wish to work as seasonal agricultural or stockbreeding workers are subject to exemption from work permit and can apply to governorship of the city where they are provided with temporary protection.

The last principle is the principle of quota. This principle explains that the numbers of foreigners under temporary protection in a work place shall not exceed the 10 percent of Turkish citizens working in the same work place. However this principle may also have some exceptions. If the employer fails to find another employee for the same job the foreigner under the temporary protection status within 4 weeks before the work permit application the principle of quota won't apply. The foreigners under temporary protection who get vocational education or on-the-job training in a workplace within the scope of the course and programs organised by Turkish Employment Agency as part of the active workforce services can apply to the ministry to work in the same workplace after the time limit of the education.

Türkiye's EU membership process has also affected the policies on migration. Therefore it was aimed to make the regulations on international and temporary protection parallel with the EU law. However the right to work of foreigners under temporary protection is very superficially regulated in EU law, leaving a large margin of appreciation to member states. EU has activated the Temporary Protection Directive for the Ukrainians fleeing war in 2022. Most of the member states of EU have enabled right to work by getting a work permit, although some of them did not require work permit and let Ukrainians with biometric passports

work in their country for a limited period of time. However, one must take into account that the temporary protection in EU lasts for up to one year and can be extended to maximum three years.

Despite being limited by the principles of restriction, permit and quota it seems reasonable to state that the regulations on right to work of foreigners under temporary protection in Türkiye is at least not restricting considering that the regulations do not seem to put unreasonable and heavy burden on foreigners with temporary protection who are willing to work and the principles of quota and quota have some exceptions.

1830-1840 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRESEL EKONOMİYE ENTEGRASYONU

İlyas Balcı*

Öz

Bu çalışma esas olarak Osmanlı Devleti'nin 1830-1840 yılları arasında küresel ekonomiye entegre olmasındaki iç ve dış etkenleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, ilk olarak küresel ekonomiye entegre olmanın ne olduğu ve gerçekleşme yolları açıklanmış, sonrasında Osmanlı Devleti'ni küresel ekonomiye entegre olmaya iten veya buna ortam hazırlayan dünyadaki ve Osmanlı'daki gelişmeler, güçler ve durumlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın temel bulgusu şu yöndedir: 1830-1840 döneminde Osmanlı Devletini küresel ekonomiye entegre eden temelde 6 faktör vardır ve bunlar şu şekildedir: Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanması (1830), Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı (1832), Balta Limanı Antlaşması (1838) (bu sürecin inşasında ve bu çalışmada merkez konumdadır.), Britanya ve Fransa başta olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya doğrudan yatırımları ve Osmanlı'nın dış borçları. Ayrıca bu entegrasyon sürecini şekillendiren dünyadaki ek diğer gelişmeler de bu çalışmada analiz edilmiştir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı anılan faktörlerin ve bu faktörlerin İmparatorluğun küresel ekonomiye entegrasyona etkisi üzerine olacaktır. Konunun analizinde Berkes, Erdilek, Lewis, Pamuk, Wallerstein gibi alanın en saygın entelektüellerinin çalışmalarını da kapsayan, literatürde bulunan, ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Ekonomiye Entegrasyon, Yurtdışı Eğitim, Yatırım, Dış Borçlanma.

* Araştırma Görevlisi, Dr. A., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ibalcı@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2221-6219>.
Bu makaleye atıf için: Balcı, İlyas. (2023). 1830-1840 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Küresel Ekonomiye Entegrasyonu, SDE Akademi Dergisi, 3(1), 103-130.

INTEGRATION OF OTTOMAN EMPIRE INTO GLOBAL ECONOMY BETWEEN 1830-1840

İlyas Balcı

Abstract

This study aims to reveal the internal and external factors that gave rise to the integration of The Ottoman Empire into the global economy between 1830-1840. With this regard, the meaning of the integration into the global economy, the ways for its realization were explained in the initial part of this study. The factors, forces and developments which pushed The Ottoman Empire to integrate the global economy were followingly analyzed. In this context, main finding of this study is as follows: There are basically 6 factors that integrated The Ottoman Empire into the global economy in the period between 1830-1840, and these are as follows: the beginning of sending students to Europe for foreign education (1830), the revolt of the Egyptian Governor Mehmed Ali Pasha (1832), Balta Limanı Treaty (1838) (it has a central position in the construction of this process and in this study), the direct investments of various European states, especially Britain and France to The Ottoman Empire, and The Ottoman foreign debts. Furthermore, global developments that shaped this integration process were also analyzed. With this respect, the scope of this study is the examination of the aforementioned factors and their impacts on the integration of the Empire into the global economy. Secondary sources in the literature were used to analyze the subject. The sources comprise the studies of the most respected intellectual in the field like Berkes, Erdilek, Lewis, Pamuk, Wallerstein.

Keywords: *Integration into World Economy, Foreign Education, Investment, Loans, Foreign Debts.*

Introduction

Ottoman Empire as a strong power which ruled three continents (Balkans, Middle East and North Africa) during 16 and 17th centuries stuck and struggled with a dichotomy for decades in the midst of 19th century following the decrease in its power and the development of capitalism in Europe. The dichotomy that the Empire was caught was choosing side between conserving its traditional economic and political life and getting integrated into the world economy. The Ottoman Empire was unable to achieve sufficient development and fell behind its rivals (especially Europe). The emergence and growth of capitalism and changing production and trade skills in Europe created an environment in which The Ottoman Empire became the dependent on the European production, politics, culture, science etc., which also composed the environment for its absorption or integration into the global economy. This addicted consumption habit of The Ottoman Empire and other under-developed non-European countries ensured the consistency and continuity of the European superiority and stability in areas of economy, science and politics for decades. This habit also composes an essence of central-periphery argument which was examined below.

Global economy, on the other hand, is defined by Wallerstein as “a single social economy containing multiple state-structures in capitalist way, in which capital accumulation is controlling social actions which is pursued through the free market.” (Wallerstein, 1979: 390). The key component of global economy is “free market” while the unequal and brutal side of global economy is that countries have not begun and continued at the same level of scientific, industrial and capitalist development. Integration into world economy, as Erdilek underlines, can take place in three ways which are through “international trade, labor movement and capital movement. Capital movement can be realized through foreign direct investment (FDI), foreign portfolio investment with or without equity and foreign bank borrowing. FDI is the most prominent form of recent glo-

balization and increased the growth rate of many developing countries.” (Erdilek, 2006: 17).

Almost any country in the world got integrated into the world economy in one way or another between 16th and 19th centuries. Modelski and Thompson noted as a result of their historical analysis that every century brings a global power which appears as a consequence of the combat of two powers (Modelski, 1988: 135). Britain as a country on which the sun never sets became global power and steered the world politics and economy in 19th century with its industrial production, imperial trade and colonialism across the world.” (Balci, 2020: 34). If the Britain was global power of the era, reading the concept of “integration into the global economy” through “integration into the global power of the relevant era” would not be wrong. In this way, The Ottoman Empire’s integration or boundary to the Britain is the reflection of its integration into the global economy as well. The Ottoman Empire went through some hard processes and events which ended up with its eventual integration into the world economy.

The literature lacks the overall analysis of the integration process of Ottoman Empire in global economy. Rather, it has some specific studies and analysis focusing on the specific events and processes covered in this study. However, such studies lack the holistic view and bigger function of the events they focus. Therefore, literature lacks a holistic analysis of the 1830-1840 era in the context of the integration or absorption of Ottoman Empire into world economy. In this context, this study aims to discover the factors that cause or force the Ottoman Empire into the absorption or integration into world economy. With this regard, the main dynamics and events led the Ottoman Empire’s integration into global economy will be analyzed in this study through the following main pillars: sending students Europe for foreign education (1830), Kavalalı Mehmed Ali Pasha Revolt (1831-1840), Balta Limanı Treaty (1838), Ottoman Bank, Direct Foreign Investments in Ottoman Empire, British Trade, Ceride-i Havâdis.

The significance of this study is that it will be a model indicating the absorption of an empire, a state into the world economy by either consent, compulsion or force. This study will be a light for further studies to discover the other effects that push, cause or lead the Ottoman Empire into global economy and, to discover the factors affecting the other countries' integration or absorption into global economy.

1. Sending Students to Europe (1830)

When individuals, institutions, or countries realize they are less developed than their competitors, they typically investigate how their competitors obtained success. Although The Ottoman Empire entered into the period of decline or transformation with the Karlowitz Treaty in 1699, it took The Empire too long to send students Europe (1830) for benchmarking or for the search of what and how they were doing better. In spite of the fact that there were many statemen or merchants who travelled the Europe and brought their observations to the Empire, it took too long to take them seriously and make systematic research on the points at which the Empire fall behind the Europe.

As Berkes (2012: 56) indicated, "Yirmisekiz Mehmed Çelebi was sent to Paris in 1770 to seek the possibility of an alliance with France as well as to recognize the French civilization and to bring information on what could be adapted or adopted. When Çelebi returned the Empire, in his Se-faretname, he describes his admire to what he saw in social, economic, scientific and political developments and practices in France." What carries significance here is sending a stateman to Europe to learn and bring their civilization as a whole which developed more than the Empire. However, this was not a comprehensive and systematic research for the restoration, and it was going to begin sixty years later, in 1830 with the students who were sent to Europe for foreign education and training by Sultan Mahmud II.

Beginning from the 17th century, the distortions in social, political and economic life in The Ottoman Empire left it behind its counterparts

and pushed it to find solutions. Sultan Mahmud II thought that underdevelopment of the Ottoman Empire compared to its European counterparts was caused by the education system. Therefore, The Sultan initiated a policy to send students to Europe for education in 1830 for the first time.

Sultan Mahmud II became the first in the Ottoman Empire who sent students Europe for education in a systematic way since his predecessors failed in such attempts before (like Sultan Abdulhamid I, Sultan Selim III). Serasker Hüsrev Pasha was the most important figure who contributed to the Sultan's decision on foreign education and its systematization. It is important to note that the students sent by The Ottoman Empire were all military-based and were aimed to take military education.” (Gençoğlu, 2020: 11). Furthermore, the Sultan intended to close the gap of military underdevelopment by embracing European education through sending students, while he did not abandon other underdevelopments. However, the way he pursued for the solution of others were different than foreign education to catch the Europe. One of them, for example, importing machines from Europe to create and increase production by state hand. As Pamuk indicated, “For initial reforms in the 1830s and 1840s, the government imported machines using the latest technology from Europe, set up a series of state- owned factories, essentially to meet the needs of the army, the navy, and the palace. The cotton and wool weaving plants, fez factory, armory, shipyards, and foundries were among the most important.” (Pamuk, 2018: 100)

The Sultan was aware of the underdevelopment of the empire in many fields compared to its European counterparts. Therefore, the Sultan initiated many reform policies varying from dress reform, modern postal service, first official newspaper (Takvim-i Vekayi). Moreover, he abolished many institutions or groups who resisted the reforms. (Gençoğlu, 2020: 8) In this context, abolishment of the guild of janissaries is one of the biggest actions the Sultan deployed. However, such abolitions were not regarded enough by the Sultan since there had to be modernized institutions, information and personnel to develop the Empire and help it catch its Euro-

pean counterparts. Therefore, The Sultan went on the quests of European knowhow, knowledge, experience and ability.

The Ottoman Empire of the era was not homogenous in terms of the development. While the center was trying to look for the ways to improve the state and catch up its European counterparts, another part of the state was already developed and caught its European competitors. One of them was Egypt Governor Kavalalı Mehmed Ali Pasha and he was governing the region like a sultan and modernized province earlier than the Ottoman Empire. In that, he initiated the foreign education in 1815 by sending students to Italy. Moreover, he sent many students to France during the following years to modernize and develop the province's military and scientific level. Sultan Mahmud II demanded educational assistance from Egypt, yet it never came. The option of bringing the European scholars directly to the Empire's military schools was regarded as costly and ineffective by the Sultan. Therefore, the only solution for the modernization of the Ottoman Empire was to get European development directly by the Ottoman students through foreign education (Gençoğlu, 2020: 10).

The students in consideration had varying status such as soldiers, students, engineers and technicians from varying military schools such as Asakir-i Mansure-i Muhammediye (established by Sultan Mahmud II in 1826), Mühendishane-i Berri-i Hümayun and Mekteb-i Harbiye. However, they all had the same mission: to transfer the knowhow, knowledge, experience and ability of the Europe to the Ottoman Empire.

Although there is no consensus on the exact number of the students sent by the Ottoman Empire to Europe for education in the literature, Gençoğlu (2020: 10-15) underlines throughout the Sultan Mahmud II era (1808-1839), the number of students sent abroad for education is 89 and 30 of them were sent to study in Austria, 27 in England, 24 in France, and 3 in Prussia in varying fields such as military, artillery, mining, navy. Almost all students were appointed as the head of very critical institutions and organizations (relevant to their training and education area abroad) in the state when they returned the homeland. The positions they appointed

and served with their foreign education experience includes vizier, mine directorate, chief engineer, general, colonel etc.

Although the foreign education of The Ottoman students was mainly aimed to have military education until 1838, it spread to other modern sciences like medicine after 1838 (Lewis, 2001: 84-85). Sending students to Europe for education by state's hand depicts that the great The Ottoman Empire realized and admitted its underdevelopment compared to Europe and it looked for the solutions. However, the initial admission of underdevelopment seems to be limited mainly to the military area and later spread to the other scientific areas. Anyway, this movement brought the Empire closer to Europe directly and the world economy indirectly. (Through the global powers in Europe) In other words, The Ottoman Empire understood its underdevelopment compared to its European counterparts and, it desired and expected to catch up their level by trying to learn how they succeeded through foreign education via students. With the foreign education step, The Empire acknowledged that it was not the pioneer and leading power of the world anymore. Rather, it sensed that The Europe was superior in varying fields such as military, science, technology, education, which pushed the Ottoman Empire closer to the Europe to fill the gap in question.

The Ottoman Empire understood its underdevelopment compared to Europe during the era of Sultan Mahmud II, and the Empire made its first direct contact with Europe through foreign education to close the gap. Because the Empire faced with internal political crises and gridlocks in the following years and the Empire applied to Britain, the global hegemonic power, for the solution of such problems. However, this first contact, the foreign education of the Ottoman students, was just the first step in practice on the path that takes The Empire to the integration into global economy. The Britain was going to took advantage of the difficult situation of the Ottoman Empire with Balta Limanı Treaty which dissolves the Empire's protective economy policies applied for decades to preserve its under-industrialized economy and merchants from advanced industries, which threw the Empire into the "free trade" sea.

Another step that takes the Empire to the absorption into global economy one step ahead was Kavalalı Mehmet Ali Pasha revolts. It was the most serious political gridlock that The Ottoman Empire faced in the era analyzed in this study. Since the Empire applied to Britain for the solution of this revolt, it led to broader results than expected and aimed. The journey of demanding foreign help which began with the foreign education, continued with Balta Limanı Treaty caused by Kavalalı Mehmet Ali Pasha revolt and resulted in The Ottoman Empire's absolute absorption into global economy.

2. Kavalalı Mehmed Ali Pasha Revolt

Mehmed Ali Pasha appointed as the governor of Egypt in 1805 and obtained a gradual but huge political and economic autonomy in Egypt in the subsequent years. He modernized and disciplined his army with the French supports. He also obtained the technological advancements achieved by Europe through the students he sent for foreign education. He substantially improved Egypt and attempted to expand his realm, which led to disputes with the Sultan of the Empire (Karakaya, 2019: 290-301). Moreover, the power and success he obtained poisoned his mind and Pasha consistently revolted against the Ottoman Empire and the Sultan between 1831-1840. Although the revolt was an internal issue at the beginning, it gained international dimension in the following years because of three main reasons which are the weakness of the Ottoman Empire, the cooperation of Pasha with European powers especially with France and, the desire of the global powers like Britain, Russia, France on the potential of Ottoman Lands.

The endless disobedience and revolt of Pasha brought the Empire on its knees eventually since it proceeded and conquered almost half of the Anatolia. In 1832, he arrived Kütahya which became a turning point for Sultan Mahmud II and he applied for the mediation of the Britain, France and Russia. The first two powers did not deal with the issue at first since

the first one did not take the issue seriously enough while the second one was supporting Mehmed Ali Pasha. The last one, Russia, made the mediation and sent a big troop to Istanbul for safety with the Treaty of Hünkâr İskelesi in 1833. The Treaty mobilized the global powers. The first two powers (Britain and France) realized the importance of the issue with the concerns about Russia's influence or domination on the region, they embarked on mediation activities. Treaty of Kütahya was signed in the same year as a result of this intervention. Critical changes took place on the status of Egypt, Damascus, Crete and Adana region. During the era, the governorships of Egypt, Damascus and Crete was given to Pasha with the Treaty of Kütahya in 1833. However, both sides were not satisfied and consistently clashed and tried to abolish one another. As a result, The Ottoman Empire applied again the mediation and aid of Britain to solve the ongoing problem with Pasha. In exchange of the support for the suppression of Mehmed Ali Pasha's revolts, Britain demanded some privileges from the Empire in 1838, which resulted in Balta Limanı Treaty that threw the Empire to a deep "free trade sea". In return, Mehmed Ali Pasha problem was dissolved with "London Treaty" or "Convention of London" pioneered by Britain, mediated by Austria, Prussia and Russia. Throughout the era, both diplomatic efforts and hard power of The Ottoman Empire and Britain with Pasha played major role in signing the London Treaty. The mediation of Britain on Ottoman Empire's internal problem had already found its return in Balta Limanı Treaty in 1838 which led the absorption of the Ottoman Empire into global economy as analyzed below.

Mehmed Ali Pasha Revolt was an internal problem of the Ottoman Empire at the beginning. However, it became an international issue with the Treaties of Hünkâr İskelesi (1833), Kütahya, Balta Limanı and London pioneered by Britain due to the inability or weakness of the Empire to resolve and suppress. The potential of the population and lands of the Ottoman Empire was promising to the global powers of the era, and they did not miss such an opportunity by signing the Balta Limanı Treaty (and

similar treaties signed with France, Netherlands, Norway, Spain, Sweden, Portugal, Denmark and Belgium in the following three years).

Mehmed Ali Pasha Revolt was not the only main pillar behind the integration of The Ottoman Empire into the world economy. It was only a triggering step of the fire. Many developments prepared this case both for The Ottoman Empire and Britain. Political, social, economic and military distortions weakened the Empire converted it into vulnerable against such interventions and aids. On the other hand, the Industrial Revolution in addition to colonialism and the battles like Seven Years Wars strengthened and turned the Britain into a global power which steered the world for decades in accordance with its interest just like The USA today.

Britain was experienced so much in the fields of linking countries to the global economy. So, The Ottoman Empire was not a new case for the Britain which completed its Industrial Revolution in 1820s and became a global power after defeating France. Britain signed free trade agreements with many countries from Latin America to China, by either agreeing with governments or using hard power when necessary. (Pamuk, 2007: 207) The Ottoman Empire with its economic, military and political problems could not sustain its protective policies against the pressure of Britain's trade demands after Mehmed Ali Pasha revolt broke out. When the increasing domination of Russia on The Ottoman Empire is taken into consideration, the role of Britain appears to maintain the territorial integrity of The Ottoman Empire in exchange of the commercial privileges it demanded. This series of incidents ended up with Balta Limanı Treaty in 1838 and they as a whole created a ground on which integration of The Ottoman Empire to the world economy developed.

3. Balta Limanı Treaty (1838)

In The Ottoman side, the effective factors creating the Balta Limanı Treaty were, in short, distortions in the economic, military and political order, Mehmed Ali Pasha Revolt, and underdevelopment compared to Eu-

rope as mentioned above. However, there were some effective factors that pushed the Britain in private and Europe in general to look for such treaties. As Dura and Altıparmak underlined, “the Industrial Revolution that began in Britain and lasted until 1840 provided the European countries with the ability to produce more than what they consume thanks to the transition to mass mechanic production, in exchange of hand production.” (Dura, 2000: 17-30). The excessive production in question pushed both the Britain and Europe to look for markets to sell their products. In addition, with the mass production, costs diminished relatively much while its transportation also became quite cheap thanks to the steamships. “The seek for raw materials to produce and the seek for new markets to sell them directed the European countries especially Britain to The Ottoman Empire and other similar states, which made them peripheral countries bounded to the Europe.” (Eşiyok, 2014: 67-108) The Ottoman Empire was regarded by those as a rare market for trade and this condition is the fundamental dynamics that created Balta Limanı Treaty in the Britain and European side.

There are different views towards the aim of Britain with Balta Limanı Treaty. Fahmy (2002: 13) underlines that the aim of Balta Limanı Treaty was to remove the commercial monopolies of Ottoman Empire in general and, Mehmed Ali Pasha in particular because of his success in the economy policy in Egypt. However, the treaty was signed with the Ottoman Empire in Istanbul; it was not signed with Mehmed Ali Pasha in Egypt. Moreover, the treaty affected the whole empire, not only the Egypt failed to battle with the cheaper and mas produced British goods, but also the rest of the Ottoman Empire failed to battle with the same goods.

Prior to the Treaty, The Ottoman Empire had a different economic-trade system named as “Yed-i Vahit” (The Ottoman Monopoly). In this system, Mercantilist structure shows its existence relatively much because it left no competitive space for foreign merchants in domestic trade which was totally granted to the monopoly of The Ottoman merchants. As it was underlined by many scholars such as Pamuk (2007: 205), “The trade of

many goods (especially export) was given to the monopoly of The Ottoman merchants in return for a license fee. The manufacturer or importer is obliged to sell his goods to these license holders. Taxes up to 12 percent were collected from domestic trade. Moving goods from one city to another requires obtaining a “license.” Yed-i Vahit System thus, was a barrier against the trade interest of the European countries since they face with a huge difficulty in competition with The Ottoman merchants due to the monopolistic trade structure or the privileges granted to The Ottoman merchants since internal trade was left only the pre-determined The Ottoman merchants. The absence of free trade in essence would be said to lead the treaty. Increasing productivity of the Europe and the huge and young consumer market of Ottoman Empire as well as its political, military, and economic crisis created the most proper environment for Balta Limanı Treaty.

As a consequence of such dynamics, Balta Limanı Treaty was signed on August 16, 1838, with the Britain while similar treaties were also signed with France, Netherlands, Norway, Spain, Sweden, Portugal, Denmark and Belgium in the following three years. The content of the Balta Limanı Treaty carries quite much importance in terms of integration of The Ottoman Empire to the global economy. The most prominent matters of the treaty are in short as follows (Pamuk, 2007: 205; Erdilek, 2006: 17-28; Dura and Altıparmak, 2000: 17):

1. “Yed-i Vahit System was abolished.
2. British merchants were allowed to trade in Ottoman empire freely.
3. The License permit (8 percent) demanded for the purchase or transportation of goods was abolished.
4. Tax Rate for exports was decided as 12 percent.
5. Tax Rate for imports was decided as 5 percent. (It was 3 percent prior to the treaty. However, transportation of the goods inside the Empire became free of taxes or license permit (8 percent).
6. Transit Trade through the empire was levied 3 percent of tax.

7. Foreign goods will pass freely through the straits. No tax was decided to be paid for the straits.
8. Other states also decided to benefit from the treaty.”

The treaty took the Empire quite away from its traditions and economic approach that had existed for centuries. It has long lasting effects that even today its legacy stays alive. It mainly linked the Empire to the worldwide economic system in many aspects. Each matter of the treaty above has different importance in terms of the break of The Ottoman Empire from its centuries-old tradition and of integrating the global economy. With the abolition of Yed-i Vahit System, the empire was taken from the system that it has produced and evolved in centuries. With the second and eighth matter, the British and other European countries were given an open market in which they were not admitted entering for trade before the trade. The Ottoman market was fabulous to satisfy the imperial demands of the industrial European countries since it can consume the productions of them while it could also provide them with the raw materials that they (imperial and industrial countries) need for their productions.

Before the treaty, there was an obligation of obtaining license permit to purchase or transport the goods in the Empire. The license permit was 8 percent as tax. With the treaty, this cost was abolished, and transportation became free for the foreigner merchants as well.

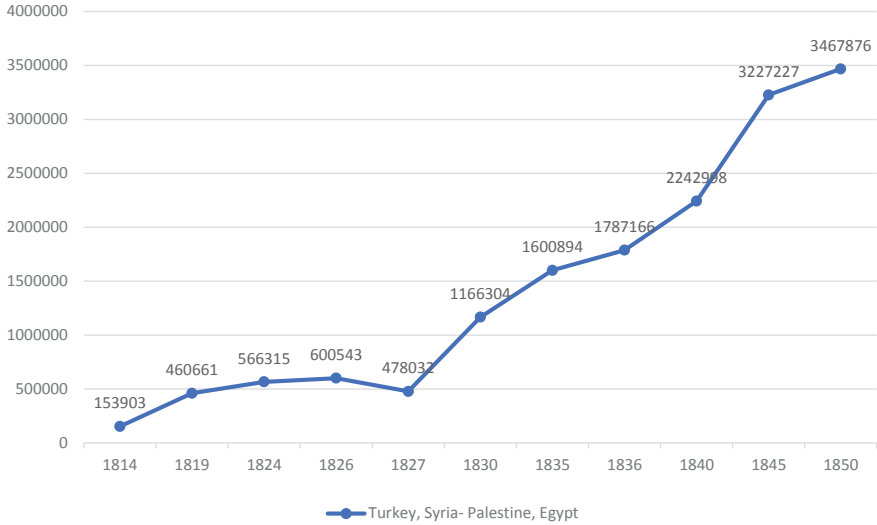
The high tax rate for exports (12 percent) weakened The Ottoman economy and affected its trade balance negatively. Compared to the tax for imports (5 percent), the tax advantage of imports encouraged foreign merchants to sell their products in Ottoman Empire while it abolished the domestic merchants' ability to compete with the imported industrial productions and prices. It in essence bounded the economy of the Empire to the Britain and other industrial countries signing the treaty in 1838 or in the following years. Because the treaty made The Ottoman merchants vulnerable by eliminating their ability to compete with the industrial productions of the Europe.

Ottoman merchants were simply left to compete with the European goods which were massively produced in industrial factories, carried by steamships, imported with lower taxes in the Empire, which composes much lower costs than domestic goods. Their entrance into the Empire with a lower tax and in an easier way simply converted the Empire into an open and domestic market of the Europe to obtain the raw materials they and to sell their products. Although it created a comfort place for a while for The Ottoman citizens to obtain cheaper goods, it created huge inflation in the Empire because of the trade deficit. As Dura and Altıparmak pointed out that “imported goods literally invaded the domestic markets. Between 1820 and 1914, foreign trade volume (import and export) increased by 12-15 times, and textile imports from Europe increased more than 100 times.” (Dura and Altıparmak, 2000: 23).

Figure 1 below indicates the changes in British exports to the specific region of Ottoman Empire covering Turkey, Syria- Palestine, Egypt Regions between 1814-1850 in Pounds £ - at annual averages. According to it, a dramatic rise after 1840 (with the Balta Limanı Treaty) in the British exports attracts attention. The British exports in question increased up to 50 percent in the following 22 years after Balta Limanı Treaty. Moreover, the integration of Ottoman Empire into global economy analyzed in this study covers the years between 1830 and 1840 since the main pillars of the integration appears during this era. When the figure 1 is examined in this context, the view will be clearer, which demonstrates the unbalanced effects of the integration. With this regard, at the beginning of integration period analyzed at this study, which is 1830, the British exports to the Ottoman Empire (Türkiye, Syria- Palestine, Egypt Regions) was £ 1.1 million while it doubled at the end of the integration period (in 1840) and became £ 2.2 million.

Figure 1: British Exports to Ottoman Empire (Turkey, Syria-Palestine, Egypt Region) 1814-1850 (£ - declared values) (annual averages)

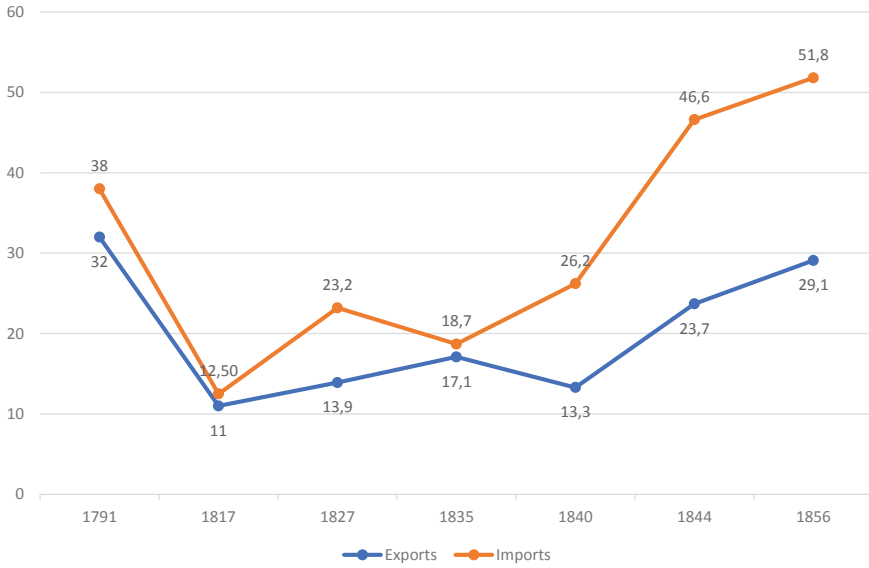

Source: Author's compilation based on the following source: Owen, Roger (1993). *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*. London; New York: I.B. Tauris. Pp: 85.

Figure 2 below indicates the French trade with the Ottoman Empire's Turkey Region between 1790-1856 at annual averages in millions of Francs. The figure illustrates the bilateral effects of the integration better since it includes both exports and imports of the Ottoman Empire with a strong European country and a strong part of global economy. According to it, a dramatic increase in the trade between the Ottoman Empire and France after the ends of 1830s (which corresponds to the Balta Limanı Treaty) attracts attention. As it was underlined above, France was one of the countries with which the Ottoman Empire signed a trade treaty in 1839 and it was similar to the Balta Limanı Treaty. Thus, the bilateral effects of the Balta Limanı Treaty which absorbs the Ottoman Empire to the global economy are more visible in the figure 2 below. According to it, the imports and exports of the Empire with France doubled after 1840 until 1856. Such increase (as shown with both France and Britain) indicates

the effects of the absorption process of The Ottoman Empire into global economy.

Figure 2: French Trade with the Ottoman Empire (Türkiye Region), 1790-1856 (Annual Averages in Millions of Francs)

Source: Author’s compilation based on the following source: Owen, Roger (1993). *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*. London; New York: I.B. Tauris. Pp: 87.

It can be put forth that Britain was the hegemonic power of the term in question, and it acted in accordance with its role. As Robinson defines the hegemony as a “dominant nation-state within the core that serves to anchor the world capitalist system or to impose the rules and enforcement that allows the inter-state system to function over time. Thus, there has been a succession of hegemonic powers in the history of world capitalism, e.g., from Dutch, to British and then to US hegemony.” (Robinson, 2005: 560). When Balta Limanı Treaty and its matters are considered together with the hegemony approach above, the British hegemony as a rule maker with coercion would become more visible.

There were two sides of European imperialism towards Ottoman Empire which were first selling industrial products in an imbalanced tax system while the second was to get the raw materials from The Ottoman Empire to make industrial productions. The treaty in essence opened the gates of these two paths. As Dura and Altıparmak (2000: 17) underlined that “a serious increase took place in the exports of raw materials in The Ottoman Empire after the treaty.” They turned The Ottoman Empire into a market that they would buy raw materials from it and sell it back by attaching added value.

The most striking result of the treaty is that it terminated the freedom or sovereignty of The Ottoman Empire’s economy policy. Namely, the economy policy of the Empire became bounded to the decisions of the Industrialized European powers especially of the Britain which steered the world economy and politics during the relevant era. It would protect itself from the destructive economic demands of the European powers. However, The Ottoman Empire became dependent to such powers instead of becoming free with the treaty.

The Balta Limanı Treaty and trade deficit led to a great economic crisis in the Empire, which caused to the great foreign borrowings which continued and ended up with the bankruptcy of the empire in 1875. Followingly, European creditors found the solution in establishing “Duyun-u Umumiye” in 1881 to collect the debts of the Empire. As Erdilek underlined that “the number of personnel in Duyun-u Umumiye was greater than Empire’s Ministry of finance. Duyun-u Umumiye reached every part of the empire and levied and collected tax of the Empire.” (Erdilek, 2006: 17). It converted the Empire into a semi-colonized state through its structure and functioning. Through the debts they lent to the Empire, European imperial powers steered its economy and policies for decades.

4. Ottoman Bank, Direct Foreign Investments in Ottoman Empire, British Trade, Cerîde-i Havâdis

As underlined above, Balta Limanı treaty and the obligations, regulations in the fields of economy, tax and trade broke all of its economic functioning since it couldn't levy or collect its taxes, it could not rule its foreign economic policy, it's handmade small merchant factories could not compete with the European industrial productions and overall, the empire was full of imported European products where trade deficit was alarming due to the absence of export. Therefore, the Empire borrowed foreign loans for decades. However, huge inflation took place in the Empire because of the absence of production, exports and abundance of the imports and loans. As Lewis underlined that "the rate of the Turkish piastre or its equivalent to the pound sterling, fell from 23 in 1814 to 104 in 1839. The effects of these changes on the economy of the Empire and on the standard of living and integrity of salaried officials were disastrous. In 1840, Ottoman bank was established and ordered to be formed along European lines." (Lewis, 2001: 111). The Ottoman Bank can easily be said that it facilitated the financial transactions of the Empire with the world especially with the Europe since most of The Ottoman loans were obtained from Europe.

1840 witnessed many developments which are important for the ties of The Ottoman Empire with the world. One of them was the formation of Cerîde-i Havâdis newspaper in 1840. A Britishman named William Churchill controlled the semi-legal newspaper. The newspaper served as the press bridge between the empire, Europe, and the rest of the world. It helped the European economic and political ideas to spread in the Empire. It brought the economic and political developments and ideas of the Europe to the Empire. As Özçelik underlined that "the newspaper fulfilled its mission to disseminate modern economic and political ideas in the empire until its owner died in 1846. The emphasis on British methods, examples, translations attract interest and the existence of the British interest in the content of newspaper is obvious." (Özçelik, 2003: 154). Although the newspaper could not reach majority of The Ottoman population, it served its mission.

When the variety of media owned by the world today is compared with the world in 1830s, it would be easily put forth that there is a huge gap between the numbers. The few numbers of the press organs existed between 1830s in Ottoman Empire somehow steered or affected the public opinion or at least spent effort to do it in favor of the British interests.

When the existence of the direct foreign investments, foreign goods and services in The Ottoman between 1830 and 1840 is taken into consideration, it can be easily noted that it the direct foreign investments reached its peak especially between the era covering Balta Limanı Treaty and the establishment of Duyun-u Umumiye. The relation between direct foreign investment and the integration into the world economy is obvious because as Erdilek stressed, it can take place in three ways which are through “international trade, labor movement and capital movement. Capital moves through foreign direct investment (FDI), foreign portfolio investment with or without equity and foreign bank borrowing. FDI is the most prominent form of recent globalization and increased the growth rate of many developing countries.” (Erdilek, 2006: 17).

Modelski and Thompson (1988:135), Pamuk (2007: 207) and Balcı (2020: 34) stressed that Britain was the global power of 19th century. Then, reading the concept of “integration into the global economy” through “integration into the global power of the relevant era” would not be wrong. In this way, Ottoman Empire’s integration or boundary to the Britain is the reflection of its integration into the global economy as well. The relations of The Ottoman Empire and Britain developed as underlined above developed tremendously weighing the interest of the Britain and in accordance with its demands. Taxes were designed for its interest, students were sent to Europe to take their military and scientific education, raw materials were swept by itself, direct foreign investments in the Empire’s national services like postal and electricity services in addition to the cotton and industrial products were made and carried out without considering the national merchants. Britain and the European powers also ruled the empire’s revenues for decades through Duyun-u Umumiye to take the loans

they gave to The Ottoman Empire. Overall, the empire became dependent to the Britain and the Europe completely between 1830 and 1840, which is also regarded as the launch of its integration into the world economy.

The existence of British investments in Ottoman Empire became obvious everywhere after Balta Limanı Treaty. The functioning and profitability of FDI companies in the empire were almost guaranteed through the exemption from corporate tax. "Huge investments of Britain focused especially on service sector like banking and insurance in addition to railways, ports, telephone, electricity, water and gas businesses. During this period, Britain established cotton farms and acquired large plots of farming in western Anatolia based on the legislation enabling foreigners to acquire land." (Erdilek, 2006: 16-18) As a result, foreign direct investments in the Empire were mainly dominated by Britain and France until the end of 19th century and afterwards German domination became visible, which as a whole contributed to Empire's integration into the world economy through their huge investments in the areas noted above.

Conclusion

Integration into world economy was an inevitable end of the countries beginning from 16. century until twentieth century. It occurred either in consent or in coercion. Although Ottoman Empire resisted against this integration for decades until 1830s, it managed to absorb it finally. In essence, the integration process in question appeared, evolved in time and developed step by step as a gradual result of sequential events instead of a fast one that emerged in one day. The inevitable and harsh result of the industrialization pushed the countries like Britain and France to look for new markets to sell their products meanwhile to obtain the raw materials they need for new productions. As many other countries, Ottoman Empire became another ring of this chain.

Sending students Europe for foreign education as a first time in 1830s merely implies that The Ottoman Empire started to detect that it fell be-

hind the Europe in terms of development in science and military, and the Empire was not the pioneer of the world anymore. Although it was an admission of the superiority of the Europe compared to the Empire, it was also an implication that the Empire was bounded to the European (indirectly to the global) education. In other words, Ottoman Empire was taught what European countries produced as a knowledge in military and technical sciences just like how it became dependent on the goods they produced after 1838 with the Balta Limanı Treaty.

Another turning point that takes the Empire closer to the integration into global economy was Kavalalı Mehmet Ali Pasha revolts which took place between 1831-1841. It was the most serious political gridlock that The Ottoman Empire faced during the era. Since the Empire applied for Britain's mediation for the solution of this revolt, it led to wider results than expected and aimed. The journey of demanding foreign support which began with the foreign education, continued with foreign mediation for internal issue (Kavalalı Mehmet Ali Pasha revolt) which led to Balta Limanı Treaty resulted in The Ottoman Empire's absolute absorption into global economy. The Britain converted the difficult times of the Ottoman Empire into advantage with Balta Limanı Treaty which removes the Empire's protective economy policies applied for decades to preserve its under-industrialized economy and merchants from advanced industries, which threw the Empire into the "free trade" sea. It was not a merely an elective decision. It included more coercion than consent. Although the integration has some advantages in the long run for the macro economy of Ottoman Empire; in the short run, it converted the Ottoman Empire into a market where British goods (with a mass, industrialized and cheaper production) were sold at cheaper prices which sends the Ottoman goods out of option for demand, which led the bankrupt of innumerable local merchants and manufacturers.

Balta Limanı Treaty is regarded as a transition to the liberal economy in the empire. However, it can be easily put forth the liberal economy should treat in a just way to both domestic and foreign investors or trad-

ers. What Balta Limanı Treaty brought is unjust in terms of the imbalance in the tax rates for imports and exports. It simply encourages the imports while discouraging or punishing exports and domestic trade. It's directly giving the trade of the empire to the developed or industrialized European countries, which is unfair. However, in terms of binding the world economy, the treaty binds the empire to the global economy well with the treaty followed by the huge direct investments. It should have bear more balanced and understandable structure taking the gap between underdeveloped/ unindustrialized economy of The Ottoman Empire and the developed and industrialized Britain and Europe.

As a conclusion, the integration journey of the Ottoman Empire into global economy began with the students sent Europe for foreign education and ended with the Balta Limanı Treaty and direct foreign investments and loans and they were found to be the main pillars behind The Ottoman Empire's integration into global economy. The effects of those integration are seen today, and it would be another study's subject. The number of academic research related with the integration of Ottoman Empire into the world economy has been increasing in the contemporary era. There have been many other factors affecting the integration process in question. The further studies would be inspired by this point and discover more factors in order to reveal the overall reasons and factors.

References

Balçı, İlyas. (2020). Effects of The USD Use on Global Politics. Master Thesis. Yıldırım Beyazıt University: Ankara.

Berkes, Niyazi. (2012). Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul. 18: 50-68.

Biber, Ahmet Emre. (2009). Ottoman Empire’s Integration Process into The World System and The Evolution of Underdevelopment. International Journal of Human Sciences. 6: 29-41.

Dura, Cihan and Altıparmak, Aytekin. (2000). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması : Nedenleri Ve Sonuçları . Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (16), 17-30. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/38177/444612>. (10.08. 2022).

Erdilek, Asım. (2006). Türkiye’nin Osmanlı’dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış. Muhasebe ve Finansman Dergisi. 30: 17-28. <https://search.proquest.com/scholarly-journals/turkiyenin-osmanlidan-gunumuze-kadar-uzanan/docview/1808851971/se-2?accountid=142289>. (13.08.2022).

Eşiyok, Ali. (2014). Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası:1838 Serbest Ticaret Anlaşması. Mülkiye Dergisi, 34 (266), 67-108. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mulkiye/issue/267/573>. (13.10. 2022).

Fahmy, Khaled. (2002). All the Pasha’s Men: Mehmed Ali His Army and the Making of Modern Egypt. American University in Cairo Press.

Gençoğlu, Mustafa. (2020). Osmanlı Devleti’nde Yurtdışı Eğitimin Öncüleri (1830-1839). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, 3 (2), 6-22. DOI: 10.47437/esogutd.823957.

Karakaya, Emre. (2019). Mehmet Ali Paşa Zamanı Mısır’da Askeri Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Dinamikleri ve Sonuçları (1805-1849). Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6 (7), 290-301. <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/47889/605278>. (16.10.2022).

Lewis, Bernard. (2001). *The Emergence of Modern Turkey (Studies in Middle Eastern History)*. Oxford University Press.

Modelski, George and Thompson, William. (1988). *Sea Power in Global Politics, 1494-1993*. Macmillan Press. p:135-40.

Owen, Roger. (1993). *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*. London; New York: I.B. Tauris.

Özçelik, Tarık. (2003). *Modern İktisadın Osmanlıya Girişi ve Ceride-i Havadis*. (PhD Thesis). Marmara University. <http://dspace.marmara.edu.tr/xmlui/handle/11424/16234>. (18.10.2022).

Pamuk, Şevket. (2018). *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey since 1820*. Princeton University Press. pp: 97-110.

Pamuk, Şevket. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914*. İletişim Yayınları: Ankara.

Robinson, William. (2005). *Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony, Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Routledge Publications. 8:4, 559-574, DOI: 10.1080/13698230500205243.

Wallerstein, Immanuel. (1979). *The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research*. Review (Fernand Braudel Center), 2(3), 389-398. <http://www.jstor.org/stable/40240805>. (22.10.2022).

Genişletilmiş Özet

Küresel ekonomiye entegrasyon, ülkelerin 16. ve 20. yüzyıl arasında kimi zaman rızayla kimi zaman da zorla kaçınılmaz sonu olmuştur. Wallerstein küresel ekonomiyi “sermaye birikiminin serbest piyasa yoluyla yürütölen sosyal eylemleri kontrol ettiği, çok sayıda kapitalist devlet yapısını içeren tek bir sosyal ekonomi” olarak tanımlanmaktadır. Dünya ekonomisine entegrasyon, Erdilek’in de altını çizdiği gibi “uluslararası ticaret, emek hareketi ve sermaye hareketi olmak üzere üç şekilde gerçekteşebilir. Sermaye hareketi, doğrudan yabancı yatırım (DYY), öz sermayeli veya öz sermayesiz yabancı portföy yatırımı ve yabancı banka borçlanması yoluyla gerçekteştirilebilir.

Osmanlı Devleti 1830’lara kadar uzun yıllar boyunca bu entegrasyona ya da bütünleşmeye karşı dirense de sonunda onu özümsemiş ve dahil olmuştur. Esasen söz konusu entegrasyon, bir günde gerçekteşen hızlı bir süreç değildir. Aksine, bu entegrasyon zamanla ortaya çıkmış, zaman içinde evrilmiş ve adım adım ardışık olayların sonucu olarak gelişmiştir. Dönemin en büyük ekonomilerinden olan İngiltere ve Fransa gibi ülkeler sanayileşme sürecinin kaçınılmaz sonucu olarak yeni üretimlerde ihtiyaç duydukları hammaddeleri elde etmek ve ürettikleri ürünleri satmak için yeni pazar arayışına gitmesiyle diğer birçok ülke gibi Osmanlı İmparatorluğu da bu zincirin bir halkası oldu.

1830’larda ilk defa Avrupa’ya eğitim için öğrenci göndermesi Osmanlı Devleti’nin bilim ve askeri alanda Avrupa’nın gerisinde kaldığını ve artık dünyanın öncüsü olmadığını anlamaya başladığının göstergesi olarak görölebilir. Bu gelişme, Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğuna göre üstünlüğünün bir kabulü olmasının yanında, İmparatorluğun Avrupa eğitimine ve dolayısıyla küresel eğitime entegre olduğunun da bir göstergesidir. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti nasıl 1838’de imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile Avrupa ülkelerinin ürettiği mallara bağımlı hale geldiyse, bu gelişme de aynı durumu askeri ve teknik bilimlerde meydana getirmiş ve Osmanlı Devletini küresel ekonomiye ve eğitime entegre etmiştir. Altını

çizmekte faydalı olacak husus şudur ki bu entegrasyon rızadan çok zorlamayı içeriyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda liberal ekonomiye geçiş ve küresel ekonomiye entegrasyon için temel dönüm noktası Balta Limanı Antlaşması olarak kabul edilmektedir. Ancak liberal ekonominin hem yerli hem de yabancı yatırımcılara veya tüccarlara adil davranması gerekirken, Balta Limanı Antlaşmasının getirdiği ithalat ve ihracat vergi oranlarındaki dengesizlik eşitsizlik üretirken, ihracatı caydırmakta veya cezalandırmakta aynı zamanda ithalatı teşvik etmekteydi. Antlaşma İmparatorluğun ticaretini doğrudan geliştirmiş ve/veya sanayileşmiş Avrupa ülkelerine vermektedir. Antlaşmanın ardından gelen devasa doğrudan yatırımlar ve krediler imparatorluğu küresel ekonomiye sıkıca bağlamaktaydı. Antlaşmanın az gelişmiş/sanayileşmemiş Osmanlı ekonomisi ile gelişmiş ve sanayileşmiş Britanya ve Avrupa arasındaki boşluğu dolduran daha dengeli, anlaşılır bir yapıya sahip olması iki tarafın da çıkarına olabileceken, tek taraflı çıkarı gözetilen bir formda olması bir tarafa büyük faydalar sağlarken, diğer taraflara büyük zararlar vermiştir.

Bu çalışma esas olarak “Osmanlı Devleti’nin 1830-1840 yılları arasında küresel ekonomiye entegre olmasındaki iç ve dış etkenleri” ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, ilk olarak küresel ekonomiye entegre olmanın ne olduğu ve gerçekleşme yolları açıklanmış, sonrasında Osmanlı Devleti’ni küresel ekonomiye entegre olmaya iten, buna ortam hazırlayan dünyadaki ve Osmanlı’daki gelişmeler, güçler ve durumlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda, 1830-1840 dönemi özelinde öğrencilerin yurtdışına eğitime gönderilmesiyle başlayan ve doğrudan yabancı yatırım ve kredilerle son bulan Osmanlı’yı küresel ekonomiye entegre eden gelişmeler bu çalışmada şu çerçevede incelenmiştir: Balta Limanı Antlaşması (1838) (bu sürecin inşasında ve bu çalışmada merkez konumdadır.), Avrupa’ya yurt dışı eğitim için öğrenci gönderilmeye başlanması (1830), Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’nın isyanı (1832), Britanya ve Fransa başta olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerinin Osmanlı’ya doğrudan yatırımları ve Osmanlı’nın dış borçları.

Ayrıca bu entegrasyon sürecini şekillendiren dünyadaki ek diğer gelişmeler de bu çalışmada analiz edilmiştir.

Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkması, büyümesi ile değişen üretim ve ticaret becerileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa üretiminin, siyasetinin, kültürünün vb. tüketicisi haline gelmesine ve aynı zamanda küresel ekonomiyle bütünleşmesine ortam oluşturan bir ortam hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avrupa dışındaki diğer az gelişmiş ülkelerin tüketim bağımlılığı, Avrupa'nın ekonomi ve siyaset alanlarındaki üstünlüğünün on yıllar boyunca istikrarını ve devamlılığını sağlamıştır. Bu alışkanlık aynı zamanda merkez-çevre argümanının bir özünü de oluşturmaktadır.

Çalışmadan incelenen bu entegrasyonun uzun vadeli etkileri bugün dahi sürmektedir gözlenmektedir ki bu başka bir çalışmanın konusu olacaktır. Kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine entegrasyon sürecini etkileyen daha birçok faktör olmuştur ancak en belirgin ve büyük etkiye sahip olanları bu çalışmanın araştırma konusuna dahil edilmiştir. Bu çalışmanın sonraki çalışmalara ilham kaynağı ve yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

EVALUATIONS ON SOME ELEMENTS OF TURKISH CULTURE

Özdem Altun – Rümeyşa Kıvrak

Abstract

Culture: It is a way of life and thought in which material and spiritual values such as language, religion, tradition and customs of a society are transferred from generation to generation and distinguishes a nation from other societies in the historical process. For this reason, the cultural characteristics of a society are actually the most important element that shows the identity of that society. Therefore, in this study, It is aimed to bring to light the common cultural values of the Türk states, which are members of the Türk States Organization, in their ancient history, and to make various suggestions about what needs to be done in order to keep them alive. National cultures that melt into the crucible of global culture tend to disappear over time, and this causes societies to lose the concept of national identity. So much so that it also brings societies face to face with cultural problems. In order for the structure of the Türk States Organization to gain strength, the first thing that needs to be done is to determine the common cultural values of the Türk society in the best way and to reinforce them with the cultural cooperation to be made afterwards. In this direction, written sources of Türk folk literature, epics, legends, proverbs, monuments, inscriptions and academic studies that will convey Türk Culture in the best way will be used. In the light of this information, the common values of Türk culture through the events to be organized every year and hosted by one of the member states of the Türk States Organization; It is aimed to introduce middle game, ancestral sports, rugs, jewelry, clothes, food and many more values. If all the intended goals are realized, it will enable Türk societies living in various geographies in the global world to coalesce, revitalize their cultural values, and introduce them to societies with different cultural values on the international platform through mass media. On the other hand, it is aimed to use the revenues from the activities in the projects planned by the organization for the future.

Compared to all communities that have taken their place in the rapidly changing world order; It is thought that the idea of unity and solidarity, which has an important place in the history of Türk culture, will bring success by preventing the extinction of Türk culture with the cultural cooperation made within the Türk States Organization.

Keywords: *Türk States Organization, Türk Culture, Identity, Cultural Events.*

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN BAZI UNSURLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Özdem Altun* – Rümeyşa Kıvrak**

Özet

Kültür; tarihsel süreç içerisinde bir toplumun dil, din, gelenek görenek gibi maddi ve manevi değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve bir milleti diğer toplumlardan ayıran yaşayış ve düşünce biçimidir. Bu sebeple bir toplumun kültürel özellikleri aslında o toplumun kimliğini gösteren en önemli unsurdur. Dolayısıyla bu çalışmamızda; Türk Devletleri Teşkilatı'nın birer üyesi olan Türk devletlerinin kadim tarihlerindeki ortak kültürel değerlerinin yeniden gün yüzüne çıkarılmasını sağlamak ve bunların yeniden yaşatılması için yapılması gerekenler konusunda çeşitli önerilerde bulunmak hedeflenmektedir. Küresel kültürün potasında eriyen milli kültürler zamanla yok olmaya yüz tutmakta ve bu da toplumların milli kimlik olgusunu kaybetmelerine neden olmaktadır. Öyle ki toplumları kültürel problemlerle de karşı karşıya getirmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın yapısının güç kazanabilmesi için öncelikli olarak yapılması gereken Türk toplumunun, ortak kültürel değerlerinin en iyi şekilde tespit edilmesi ve ardından yapılacak olan kültürel iş birlikleri ile bunların perçinlenmesi gerekir. Bu doğrultuda Türk Kültürünü en iyi şekilde aktaracak olan Türk halk edebiyatının yazılı kaynakları destanlar, menkıbeler, atasözleri, anıt, kitabe ve akademik çalışmalardan faydalanılacaktır. Edinilen bu bilgiler ışığında her yıl düzenlenecek olan ve Türk Devletleri Teşkilatı'na üye devletlerden birinin ev sahipliği yapacağı etkinlikler vasıtasıyla Türk kültürünün ortak değerleri; orta oyunu, ata sporları, kilimler, takılar, kıyafetler, yemekler ve daha birçok değer tanıtılması amaçlanmaktadır. Amaçlanan tüm hedefler gerçekleştirildiği takdirde küresel dünyada çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türk toplumlarının kaynaşmasına, kültürel değerlerinin canlandırılmasına, kitle iletişim araçları ile uluslararası platformda farklı kültürel değerlere sahip olan toplumlara tanıtılmasına imkân sağlayacaktır. Öte yandan etkinliklerden elde edilecek olan gelirlerin teşkilatın ileriye dönük planladığı projelerde kullanılması amaçlanmaktadır.

Hızla değişen dünya düzeninde yer edinmiş tüm topluluklara nazaran; Türk kültürünün Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yapılan kültürel iş birlikleri ile yok olmasının önüne geçilerek, Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan birlik ve beraberlik düşüncesinin de başarıyı getireceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Kültürü, Kimlik, Kültürel Etkinlik.

* Araştırma Asistanı, ozdemaltun1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2622-7866>.

** Araştırma Asistanı, kivrakrumeysa18@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6692-1342>.

Bu makaleye atf için: Altun, Özlem ve Kıvrak, Rümeyşa. (2023). Türk Kültürünün Bazı Unsurları Üzerine Değerlendirmeler, SDE Akademik Dergisi, 3(1), 131-150.

Giriş

Kültürün, geçmişten günümüze kadar farklı birçok tanımı dile getiril-diyse de genel anlamda kabul gören toplumların kendine özgü olan maddi ve manevi tüm değerleri kapsayan kavramdır. İnsan ve kültür olmadan dünyayı anlamlandırmak zordur (Alpar, 2014: xi). İnsana ve halka ait her şey onun kültürünü oluşturmaktadır (Alpar, 2013: 54). İnsan hayatında önemli bir yer edinen kültür; insanı düşünebilen, bilinçli ve kendi ilişkilerini sorgulayan bir varlık haline getirmektedir. Bu durumu toplum üzerinden düşündüğümüzde kimlik inşasında en önemli etken o topluluğun yaşadığı kültürel değerlerdir. Kimlik olgusu; içinde bulunduğu toplumun ulusal, kültürel değer ve görüşlerini kapsayarak oluştuğu için bireysellikten öteye özelliklerini edindiği toplumun bir temsilcisi halini alır (Aşkın, 2010). Bu bağlamda farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşim içinde olması kültürel bir zenginlik iken yaşanan süreç içinde herhangi birinin daha yoğun ve aktif olarak topluluğa tesir etmesi olağan olarak diğer kültürün yok olmasına sebep olacak bir tehdit haline gelebilmektedir. Küresel dünyada ise istenmeyen kimlik karmaşası sorununu ortaya çıkaracaktır. Küreselleşmeyle ortaya çıkan bu sorunsalı Türk kültürü açısından incelediğimizde; bazı araştırmacılar tarafından imparatorluktan milli devlete geçişin doğurmuş olduğu problemler olarak ifade edilirken, kimi araştırmacılar ise milli kültür ile batı medeniyeti arasında kalan Türk milli kimlik problemi şeklinde ifade etmiştir (Özkul, 2015). Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ilgili çalışmamızda; Türk Devletleri Teşkilatı'nın aracılığıyla kadim Türk kültürünün olası bir kültürel çatışma içinde yok olmasını engellemek ve devamlılığını sağlamak adına yapılacak iş birlikleri hakkında önerilerde bulunmak hedeflenmektedir.

Türk Kültürünün Farklı Coğrafyalara Yayılması

Türkler, tarih boyunca batıdan doğuya doğru yapmış oldukları göçler sonucunda farklı kültürel değerlerle etkileşimde bulunmuşlardır. 10. Asırdan itibaren Türk kavimleri Orta Asya bölgesinden sürekli batıya doğru akınlarda bulunarak; bugün ki Sibiryâ, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, Av-

rupa, Balkanlar, Orta Doğu, Anadolu, Afrika bölgelerine göç etmişlerdir. Sürekli yer değiştiren bu demografik hareketliliğe rağmen Türk boylarının kültürel ve dini yaşantılarında farklılıklar yaşansa dahi gittikleri yerlerde beraber yaşadıkları toplulukların kültürlerine her alanda tesir etmişlerdir. Farklı kültürel değerlere karşı hoşgörülü olmaları uyum içinde yaşamalarını sağlamıştır. Ziya Gökalp'ın de dediği gibi her bir milletin bir özelliği dünya toplumlarının içinden onları ayırt etmeye yetmiştir.

Bu durumu Gökalp; Yunanlılar estetikte, İsrail Oğulları ile Araplar din de gibi örneklendirirken Türklerin ahlaki özellikleri ile ön plana çıktığını ileri sürmüştür (Gökalp, 2017). Türk toplumunun ahlaklı tavırları nedeniyle gittikleri yerlerde bütünleşmeleri kolaylaşmış ya da kendi topraklarına gelen herkese bu ahlak üzere saygılı davrandıkları için çoğunlukla kendi kültür değerlerini kabul ettirebilmişlerdir.

Aynı ahlâka sahip olmayan bazı topluluklar tarafından ise Türk boyları büyük devletlerin baskısı altında kültürel değerlerinin yok olmaması için direnmişlerdir. Batı sınırları içinde var olan Macar, Bulgar ve Gagavuz topluluklarının yaşadıkları sorunlar kadim Türk kültürünün günümüzde hala yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğunu doğrular niteliktedir.

Ayrıca bu kültürel baskı batı toprakları ile sınırlı kalmayıp, Rusya ve Çin'de bulunan Türk boylarını da kapsamaktadır. Ancak tüm bu kültürel etkileşimlere rağmen Türkler kültürel değerlerini farklı coğrafyalarda büyük çoğunlukla yaşatmayı başaramışlardır.

Türklerin Sözlü ve Yazılı Kültürel Değerleri

Geçmişte konargöçer bir toplum yapısına sahip olan Türk boylarının efsanevi halk hikâyeleri yerleşik hayata geçtikten sonra da devam etmiştir. Türkler bu şekilde sözlü olarak aktardıkları destanlar, masallar, efsanevi halk hikâyeleri ile kendi yaşam tarzlarını, törelerini gelecek kuşaklara aktarmayı başarmışlardır. Tam olarak bu noktada kültür aktarımı için en önemli aracın dil olması su götürmez bir gerçektir. Yazının icadı öncesi dilin canlılığı Türk toplumunun değerlerinin unutulmasına engel olmuş-

tur. Yazının Türklerin hayatına girmesi ile birlikte sözlü olarak aktardıkları kültürel değerlerini kayıt altına almışlardır. Bu bağlamda Türk kültürüne ait değerleri yazılı olarak bize aktaran Orhun abideleri, Divan-u Lügâti't Türk günümüze ulaşmış en önemli kaynaklar arasındadır. Bir diğer kaynak olan Yusuf Has Hacib'in eseri Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte devlet yönetimi anlayışı, toplum ahlakı hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu iki kültürel eser aynı zamanda Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrası töreleri, önem verdiği değerleri hakkında karşılaştırma yapmak adına bizlere ışık tutmaktadır.

Dilin, aklın, felsefenin ve hoşgörülü yaklaşımın içinde Anadolu'yu Türkleştirmeyi hedefleyen Türk düşünürlerinin eserleri de kültürel değerlerin yok olmasını engellemiştir. Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'nin yazdıkları özdeyişler, şiirler okunduğunda sosyal hayat içerisindeki Türk topluluklarının dikkat etmesi gereken tutumları hakkında bizleri bu eserler aydınlatmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi, Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle birlikte Türk kültürü ve töresinin İslam dini ile kucaklaşmasını sağlayan önde gelen tasavvuf, şairlerimizdendir (Çelikkcan, 1994). İslam dini ile müşerref olan Türk kültürünün değerlerini insanı merkeze alan ve önemseyen müritleri ile adaleti, sevgiyi geniş bir coğrafyaya yaymıştır. Türklerin bu bakış açıları farklı kültürlerin arasında kendilerinin her zaman yer edinmelerini sağlamıştır. Aşağıda verilen özdeyiş ise; sevginin, hoşgörünün, barışın Türk töresi açısından önemini gözler önüne sermektedir.

“ “ NİYE.”

Sevgi varken bitmeyen nefret niçin?

Yol barışken insana şiddet niçin?

Yok deyip kardeşliğe hiddet niçin?

Yol açıkken dostluğa, kardeşliğe,

Hırs, didişmek çıkmaz aklından niye?

Hoşgörü, can meyvesi özgürlüğün,

Sırf didişmek uğruna doğmaz ki gün.

Hak, hukuk varken bu tutsaklık boşa,

Sevmemek özgürlüğü, gitmez hoş'a (Süzer, 1997).”

Hacı Bektaş Veli'nin özdeyişinden de anlaşılacağı üzere Türk kültürünün temelinde adalet ve sevgiye verilen önem gözlenmektedir. Öte yandan Orta Asya'da ozanların çalıp söyleyerek sözlü olarak aktardıkları hikâyeler zaman içerisinde bir tür şekil değiştirerek dini tasavvufi etki ile âşıklık geleneği halini almış saz eşliğinde bu gelenek devam etmiştir. Fuat Köprülü, İslam sonrası âşıklık ve meddahlıkla devamlılığın sağlandığını ileri sürer. Günümüzde eski yaygın durumu kalmasa dahi hala Anadolu da âşıklık geleneği sürmektedir.

Bir başka gelenek olan meddahlık âşıklık kadar şanslı ilerlemeyip, Per-tev Naili Boratav'ın araştırmalarına göre; 1930'lu yıllarda son temsilcisi olan Surûrî'nin de vefatı ile son bulmuştur (Çevik, 2014). Meddahlık, âşıklık sanatsal yönleri ile toplumsal sorunları aktarırken bu mesleği icra edenlerin ise geçim kaynağı olmuştur. Anadolu'da henüz küllenmemiş olan âşıklığın yanı sıra meddahlık geleneğini canlandırmak mümkün mü diye düşünmek gerekiyor. Günümüzdeki eğlence anlayışlarına nazaran tek bir kişinin sergilediği yüksek performanslı bu orta oyunu için metropollerde nasıl bir düzen ya da ortam sağlanır diye düşündüğümüzde yaptığımız araştırma neticesinde; geçmişte yapıldığı gibi kahvehaneler ve meydanlar olabilir. Anadolu'da 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra kahvehane kültürünün Osmanlı'da yayılması ile beraber kahvehaneler, bir şeyler içerken bunun yanı sıra âşıklar veya meddahların sergilediği performanslar için bir sahne halini almışlardır (Çevik, 2014).

Sosyal hayat ile iç içe geçmiş bu sanat çeşitliğinin o dönem topluluklarına hiç kuşkusuz keyifli anlar yaşatırken aynı zamanda düşündürücü hikâyeleri ile toplum bilinci de canlı tutmaktaydı. Günümüzde genellikle boş vakit geçirilen bu tarz mekânlarda bu geleneğin tekrar canlandırılması toplum bilincini sanat ile buluşturmakla kalmayıp geleneklerin aktarımını özgün bir ortamda sağlayacaktır. Türk devletleri teşkilatı, bu kültürel akımı sosyal hayat içinde bütünlüğe hale getirebilecek potansiyeli barındırmaktadır.

Türk Kültüründe Ata Sporları, El Sanatları ve Müziğin Yeri

Türk sporlarının ortaya çıkmasındaki en büyük etken Türklerin bozkır hayatında yaşamaları ve savaşçı bir karaktere sahip olmalarıdır. MÖ 2800 yıllarında atı evcilleştiren ve demiri işleyen Türk toplumu, atın bir binek aracı olarak kullanılmasının yanı sıra besin kaynağı, savaş, ulaşım, ticaret ve haber aracı olarak da kullanmıştır. İşlevsel olarak kullanılan sosyal ve kültürel hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Özkul, 2015). MÖ 200 yıllarında Türklerin daha küçük yaşlardan itibaren tahtadan yapılmış olan at ve kılıçlarla talim yaptıkları bilinmektedir. Kadın erkek her bir Türk bireyi ok atmayı, ata binmeyi ve kılıç kullanmayı öğrenerek olası bir savaşa hazır hale getirilirken, yaşadıkları topluluğun kaderini belirlemede aktif rol oynamıştır. Tarihe geçen İskit hükümdarı Tomris hatun ve amazon kadınları topluluğu, atı ehil şekilde kullanarak bu duruma örnek teşkil etmektedir. Atın Türk kültüründeki önemini belirtmek adına şu örneklerle bakılabilir. Hazırlanan On İki Hayvanlı Türk takviminde atın bir yıl adı olarak kullanılması, atın kıymetli bir hediye olarak hükümdarlara hediye edilmesi, ölen bir kişinin atının kuyruğunun kesilmesi ya da atın sahibi ile gömülmesi, kutsal sayıldığı için bazı dini törenlerde kurban edilmesi kaynaklarda gözlemlenmektedir. At ile oynanan ata sporları; cirit, gökbörü, çevgen, alaman bayge, bayge, düz at yarışları, çambı atmay, yar atlama, kızkovmaca, cop topuz çaptırganı, sağmen, atlı okçuluk, öpkü çarpış, cırğa tartu, cılanay çarpış, oğdarış, kunan yarış, rahvan yarış, aygır yarış, er ve bayan sayış, kuruş kapmak ve atlı avcılıktır (Karcıoğlu, 2017). Atsız oynanan ata sporları ise; tomak, çelik çomak, matrak, gürz kaldırma, orda, kılıç kalkan, kızgıntaş, urgan çekme, kösgüç, taz süzüstürü, bayrak, karsak, karakucak güreşleri, palvan güreşi, şalvar güreşi, apan güreşi, aba güreşi, yağlı güreştir. Bu ata sporlarının bir kısmı unutulurken bir kısmı ise bölgesel ve ulusal düzeyde kalmayı başarabilmiştir (İmamoğlu, Taşmektepligil, Türkmen, 2014).

Günümüzde ise bu spor faaliyetlerinin uygulanması geleneğin devam ettirilmesini, toplumsal kaynaşmayı, farklı kültürlere sahip toplulukların birbirleriyle kaynaşmasını sağlamaktadır.

Genel olarak bakıldığında atlı spor çeşitliliği Türklerin hayatının hemen her alanında var oluşu ve kutsal sayılmasından kaynaklanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lûgati't-Türk adlı eserinde “*At Türk'ün kanadıdır*” sözü bu durumu özetler niteliktedir (Karcıoğlu, 2017).

Güreşin çeşitliliğinin nedeni ise yakın savunma gerektiren durumlarda kullanılan tekniklerin spor faaliyetleri içerisinde yer edinerek, savunma sanatının etkinlikler içinde güdülenmesi olarak da düşünülebilir. Farklı coğrafyalardaki bu güreş çeşitliliğinin günümüze ulaşan kısmı ise; aba güreşi Türkistan'da, Özbekistan ve Kırım'da yapılırken, ülkemizde Hatay ve Gaziantep illerinde yapılmaktadır. Karakucak güreşi Batı Anadolu hariç Türkiye'nin hemen her yerinde devam etmektedir. Şalvar ve bayrak güreşleri ise Türkmenistan, Kırgızistan ve ülkemizin Kahramanmaraş bölgesinde oynanmaktadır (İmamoğlu, Taşmektepligil, & Türkmen, 2014). Türkiye'de ayrıca yağlı güreş festivalleri gerçekleştirilmektedir. Önemli bir ata sporu olan okçuluk ise günümüzde kaybolmamış olsa bile daha geniş sahalarda canlandırılması gereken bir kültürel değerdir. Uluslararası spor müsabakalarında ata sporlarımızın daha geniş yer edinmesi ve tanıtılması için özverili çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir.

Kültür aktarımını sözlü hikâyeler, yazılı kayıklar dışında el sanatlarında görmek mümkündür. Seramik, ahşap, maden işlemeciliği, halı dokuma gibi folklorik özellikler barındıran geçmişimizle aramızda bir bağ kuran ve bize kim olduğumuzu anımsatan el sanatları ürünleri kültürel aktarımın en önemli yapı taşıdır. Takı, ev eşyası, süs eşyası, hediyeelik eşya vb. ürünlerin üzerindeki motifler ve simgeler Türk geleneklerini soyut bir kavramdan öteye taşıyarak somut halde gözlemleyebilmemizi ve hissetmemizi sağlamaktadır. Örneğin; Gaziantep'te devam etmekte olan bakırcılık sanatında görülecektir ki; tarihi Türk motiflerinin yeni kültürel motiflerle iç içe geçerek sanat eseri halini alıp evlerde kullanılmayan yanı sıra ülke turizmi için de önemi bir hayli yüksektir. Gaziantep dışında Türkiye'de Şanlıurfa, Çorum, İstanbul, Kahramanmaraş, Ankara gibi bazı illerde de bu sanata rastlamak mümkündür. Fakat Gaziantep bakırcılığını diğerlerinden ayıran özellik lehim işlemi ile birleştirme yapılmadan tek parça halinde üretilmesidir.

Ayrıca bilinen çakma ve çizme işleminin yanı sıra çekiç ve çelik kalem ile de işleme yapılmaktadır. Bu şekilde üretilen tepsiler, siniler, kazan, tabak, sahan, ibrik, çaydanlık, cezve, semaver vb. ürünler estetik, özgün görünüşü ile Türk motiflerinin yok olmasına da set çekmektedir.(Özdemir & Ozan Kaya, 2011). Türklerin uzun yıllar boyunca icra ettiği ebru sanatı da günümüzde kısmen ilgi görmekle birlikte bu sanat dalı ile ilgilenen kitlenin arttırılması önem arz etmektedir. Türklerin ebru sanatı için kullandığı renkler; beyaz, siyah, sarı, aşı boyası, kahverengi, kırmızı, lahor çividi, çamaşır çivididir. Kendi içerisinde de battal ebru, çiçekli ebru, şal ebrusu gibi çeşitleri vardır.

Adeta görsel bir şölen olan sanat türü insanların üzerinde olumlu anlamda psikolojik etki oluşturduğu için kültürel değerin devamlılığını sağlayarak dingin ve huzurlu bir toplum inşa etmek kolaylaşacaktır. Bu sanatın çocuklar üstüne olan etkisi bazı çalışmalarda değerlendirilmiştir. Anaokulu öğrencilerinin üzerinde ebru sanatının etkisi için uygulanan çalışmada; çocuklarda el becerilerinin, hayal dünyasının ortaya çıkması dışında heyecan, mutluluk ve yapılan çalışmanın tekrar edilmek istendiği gözlemlenmiştir (Kaya, 2012). Bu çalışma örneği de göz önünde bulundurulduğunda sanat ile uğraşan bireylerin, el becerileri dışında bilişsel olarak sabırlı, anlayışlı, hoşgörülü, yaratıcılık ruhu gelişmiş kişiler olduğu saptanmıştır. Türklerin asırlar boyu ilgi odağı olan halı ve kilimler de kültür aktarımını sağlayan önemli sanat eserleri arasındadır. Çiçek, koçbaşı, koçboynuzu, süngü, ge-yik, aslan, kaplan, gongolak, çapalı vb. geleneksel motiflerini içinde barındıran ve çeşitli bitki türlerinden elde ettikleri boylarla ürettikleri bu halı ve kilimler Türk toplumunun tarih boyunca ticaretinin önemli bir kanadını oluşturmaktadır (Bozkurt, 1997). Üstelik gittikleri yerlerde bu yeteneklerini bölgenin etnik yapısı ile beraber uygulayarak fark yaratmayı başarmışlardır. Türk kültürünün tarih boyunca farklı kültür yapılarına nasıl tesir ettiğini anlamak adına Memluk halıları üzerine yapılan bir araştırma örnek gösterilebilir. Memlûklüler dönemine ait rastlanan halı motiflerinde Orta Asya'dan Mısır'a göç eden değişik Türk boylarına ait motifler gö-

rülmektedir. Memlûklüler kendi konumlarını ifade etmek için Türk arma motiflerini kullanmışlardır. Halılarında görülen kadeh motifi muhtemelen Türk kültüründen kaynaklanan ve hükümdarlığı simgeleyen bir detay olarak göze çarpmaktadır. Türk kültürünün izlerini taşıyan bu motifler zaman içerisinde eşyaların yanı sıra mimariye de yansımıştır (Okumura, 2003). Günümüzde ise bu Türk halı ve kilim motiflerinin yaşatılması adına canlı bir müze uygulaması ile müzede çalışmakta olan halı dokumacılarına bir yandan gelir kaynağı sağlanır iken öte yandan ise müze ziyaretçilerinin uygulamalı olarak tecrübe kazanmalarına ve ayrıca görsel mekanizmalarla Türk halı motiflerinin tarihsel süreçlerine değinerek önemi vurgulanabilir.

Toplumların kültürel değerlerinin ayrılmaz bir parçası olan müzik, duygu ve düşünceleri en iyi şekilde hitap eden ve yön veren sanat dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygu ve düşüncelere en iyi şekilde hitap eden, yön veren insanların günümüzde ayrılmaz bir parçası olan müzik toplumların kültürel değerlerinin neredeyse başında gelmektedir. Gelişen teknolojinin istenilen her şeye işitsel, görsel olarak kolay erişimini sağlamanın faydaları olduğu kadar zararları da mümkün olabilmektedir. Konfüçyüs; *“Bir milletin mutlu ve ahlaklı bir şekilde idare edilip edilmediğini anlamak isterseniz o memleketin müziğini dinleyiniz. Müzik devlet kurar devlet yıkar”* (İmik, 2012). Müziğin insan ve toplumsal kitle üzerindeki şaşırtıcı etkisini vurgulayan bu cümleler, bu sanat dalının etkisini kanıtlar niteliktedir. Orta Asya’daki ozanlardan günümüze değin her Türk devletinde de ayrı öneme sahip olan müzik toylarda, savaşta, eğlencelerde Türklerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Müzik, kültür aktarımı için bizden sonraki nesillere köprü olmaya devam eden canlılığını koruyan bir konuma sahiptir.

Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği gibi dalları ile ve çalgı çeşitliliğimizi de içine katarak bu geleneksel köprüyü kuvvetlendirmek görevlerimiz arasında olmalıdır. Müziğin Türk kültürünü günümüze nasıl ulaştırdığını ve bize geçmişteki yaşanan savaşta bir askerin duygularını nasıl aktardığını kavramak adına aşağıda vermiş olduğumuz dörtlüğü inceleyelim;

*“...Kamil'em der bende tutum bu destanı
Gider kalmaz bu dağların dumanı
Bizlere okundu seferberlik fermanı
Hani yeşil sancak tuğlar görünmez”*

Sarıkamış Yukarı Sallıpınar köyündeki 1298 (1882) doğumlu Perizat Çakır'ın ifadesine göre; yukarıda vermiş olduğumuz dörtlüğün Sarıkamış Harekâtında şehit düşen askerlerimizin, gömülme esnasında bir şehidimizin cebinden çıkan mısralar olduğunu öğrenmekteyiz (Solmaz, 2020).

İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Müzik Teorisi bölümünden mezun olan Mehmet Erkan Oğur, bu şiiri besteleyerek günümüzdeki nesillerin geçmiş ile bağını anlamlı hale getirmiştir. Sanatçının 'Dur Dağı' ismini verdiği türkü kültürel bir değerın müzik ile can bulmasının en güzel örneğidir. Yapılan bu çalışma ile genç nesillerin müzik aracılığı ile atalarının yaşadıklarını hissetmelerini ve yaşadığı toplumun değerlerine sahip çıkma arzusunu ortaya çıkardığını söylemek mümkündür.

Türk Kültüründe Evlilik ve Doğum Âdeti

Divânı Lûgati't -Türk ve Manas destanlarından elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda evlilik ile ilgili ortak noktalara ulaşmak mümkündür. Bu hususlar şunlardır; Türklerde genellikle aile dışından evlilikler yaygındır. Ancak bazı istisnalarda vardır. Kız kaçırma, siyaseten evlilik, kayınla evlenme gibi istisnalar görülmektedir. Bunun dışında başlık parası verme, kız evine dünürcü gönderme, çeyiz, sağdıçlık vb. adetler bugün bile farklı coğrafyalarda bulunan Türk toplulukları içerisinde devam etmektedir. Günümüzde ise dıştan evlilik ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda Kazakistan'da yakın akraba evliliklerinin yapılmadığı ve bunun sonucunda doğuştan sakatlık nadir görüldüğü tespit edilmiştir (Özkul, 2015). Türkiye'ye baktığımızda bu kültürün değiştiğini gözlemlemekteyiz. Bunun nedeni olarak da Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra bu bölgelerdeki farklı kültürler ile olan etkileşimleri gösterilebilir. Yapılacak olan düğün tören-

lerinde ok davetiye simgesi olarak kullanılırken, Türk topluluklarında bu davetiye ismi “okuntu” olarak adlandırılmaktaydı. Aynı zamanda ok devlet adamlarının harp ya da başka bir nedenle toplanmalarında da birbirlerine gönderdikleri bir semboldür (Karaduman, 2019).

Türkler’in en eski doğum adetlerinden biri olan albastı bugün bile büyük ölçüde önemini korumaktadır. Eski Türk inançlarından biri olan albastının kırmızı renkten korktuğuna inandıkları için lohusa kadınların beyaz bir yaşmağın üzerine kırmızı bir kuşak bağlanarak bu kötü ruhtan korunmasının mümkün olacağı fikri yaygındır. Bu gelenek günümüzde hala devam etmektedir. Anadolu’da yeni evlenecek gelin adaylarının bellerine kırmızı kurdelenin bağlanması bu geleneğin devamlılığını bizlere göstermektedir (Özkul, 2015). Yeni çocuk sahibi olan ailelere hediye götürülmesinin yanı sıra aile üyeleri tarafından dua eşliğinde yemek verme veya kurban kesme âdeti günümüzde gözlemlenmektedir.

Türk Mutfak Kültürü ve Yemekleri

Türk mutfağının dünyanın en zengin mutfakları arasında yer almasının sebebi Türk kültürünün köklü bir tarihi geçmişe sahip olmasının yanı sıra beslenme alışkanlıkları, çok geniş coğrafyadaki halklarla etkileşimleri ile Anadolu coğrafyasındaki yiyecek ve içecek ürünlerinin bol olmasıyla alakalıdır. Türkler tarih boyunca coğrafi, sosyolojik birçok sebepten dolayı farklı topluluklar ile kültürel alışverişlerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla bu durum hiç şüphesiz ki Türk mutfağına yansımıştır. “Yemek” tabiri eski Türk toplulukları tarafından “aş” kelimesi ile ifade edilmektedir. Türklerin en eski yazılı kaynağı olan Göktürk abidelerinde de “aş” tabiri ile geçmektedir. Türk mutfak kültüründeki yiyeceklerin en başında ise et ve süt ürünleri geldiğini görmekteyiz. Hunların başta koyun eti olmak üzere çeşitli hayvanların etlerini tükettiklerini, çok nadir olarak da at eti yedikleri bilinmektedir (Talas, 2005). MÖ 2. asırda üst düzey mevkide bulunan bir Hun ile evlenmiş olan Çinli Prenses; ülkesine olan özlemini aşağıdaki mısralarda ifade ederken, o dönemde yaşayan Hun Türk mutfağı hakkında bizlere bilgi vermektedir.

*“Yurdumdan ayrıldım kara bağlarım,
Şimdi de Hunların çadırı yerim,
Ocağım kül oldu ona ağlarım,
Dünyaya gelmemiş olmak isterim,
Yapağı eğirir keçe giyerler,
Gözüme bet gelir gönlüme kötü,
Koyunun kokmuş etini yerler,
İçemem bakırla sunulan sütü,
Davulu her gece döverler,
Dönerler ta güneş dönene kadar,
Fırtına bozkırda gök gibi gürler,
Yolları toz duman boğana kadar...” (Talas, 2005).”*

Türkler tarih boyunca savaşçı ruha sahip oldukları için sık sık et tüketimini güç toplamak adına doğru bulmuş olabilirler. Öte yandan geçmişte göçebe oldukları düşünülürse uzun süre ekip biçemedikleri için daha çok hayvansal gıda tüketimi yapmış olmaları mümkündür. Oğuzların yaptıkları arpa, buğday, darı ve mısır gibi tahıl ürünlerinin karışımından elde edilen “boza” isimli koyu tatlı meşhur içecek günümüzde özellikle Batı Anadolu’da oldukça yaygın olarak tüketilmektedir. Uygurlar; karpuz, üzümün yanı sıra bakla, bezelye ve kişniş yetiştiriciliği ve şarap üretimi de yapmışlar, ticaretle uğraşarak başarılı olmuşlardır. Öte yandan Sosyolog Mehmet Eröz’ün Türk beslenme kültürüyle alakalı yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Türk töresinin ve sosyal hayatının hemen her aşamasında yemek kültürünün çok önemli bir yerinin olduğu belirtilmiştir. Bunlara örnek vermek gerekirse; yufka, yoğurt, keşkek, mantı, tutmaç, tarhana, bulamaç, akıtmaç ve samsa eski Türk yemeklerinden sadece bir kaçıdır (Talas, 2005).

Türk halklarının yemekleri büyük oranda aynıdır. Bilhassa toy (düğün), ölüm gibi toplu olarak bir araya geldikleri zaman dilimlerinde aynı yemekleri hazırladıkları görülür. Orta Asya’da yapılan kazılarda da görülmüştür ki Türkler yemek dışında mutfak eşyalarına özen göstermişlerdir.

Düz tabanlı ağız geniş kulpsuz kaplarının şık ve süslü olması Türk mutfak kültürünün estetik yönünün yansımasıdır. Küçük bıçaklar, kaşıklar, kulplu güveçler, fincanlar ile örnekler çoğaltılabilir. (Solmaz & Gülger Altınar, 2018). Günümüzde ise bu geleneklerin halen Türk devletleri tarafından devam ettirildiğini görmekteyiz. Misafirperver özelliği ile ön plana çıkan Türklerin bu zengin mutfak kültürü ülkeye gelen yabancı ziyaretçileri de cezbetmiştir. Turizm açısından düşünüldüğünde de bu zenginliğin devamlılığını sağlamak elzemdir.

Sonuç

Bireylerin niteliklerini oluşturan kimlik kavramının kültürel değerlerle oluştuğu düşünülürse; kültür özelden genele yayılan örgütlenmenin tesiri ile birbirinden farklı toplulukları ortaya çıkarıp, etkileşimler neticesinde yenileyip geniş manada etki alanı ve çeşitliliği oluşturmaktadır. Türk toplumunun Orta Asya'dan dünya coğrafyasına yayılması olağan olarak bu kültürel etkileşimi yaşatmıştır. Çeşitli gelenek ve görenek yelpazesi bazı yerlerde unutturulmaya çalışılmış, bazı yerlerde ise görülecektir ki Türk kültürüne ait değerlerin farklı topluluklarla kaynaştığı tarihsel dönüm noktaları yok sayılarak, kendilerine ait olduğunu söyleyip Türk toplumuna ait değerleri sahiplenmişlerdir. Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında birlik ve beraberlik düşüncesi ile yapılacak çalışmalar geniş bir sahaya yayılan Türk topluluklarının riskleri bertaraf etmesini mümkün kılacaktır.

Türk kültürünün küresel kültürün içinde yozlaşmaması adına başta Türk Devletleri Teşkilatı'nın alacağı önlemler önem kazanmaktadır. Teşkilata üye devletlerin ev sahipliği yapacağı şenlikler, kültürel etkinlikler unutulmaya yüz tutmuş kültürel değerleri de canlı kılacaktır. Unutulmamalıdır ki bu birleşmeyi sağlayan ve farklı coğrafyalardaki Türk devletlerini bir kılan yegâne güç ortak kültürel değerlerimizdir. Ayrıca uluslararası platformlarda Türk kültürü unsurlarının, iletişim araçları vasıtası ile tanıtılması istenilen hedef kitleye ulaşılmasını kısmen de olsa sağlayabilir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın yanı sıra toplumun da kültürel değerlerini önemseyip tarihte olduğu gibi gelecek nesillere aktarması gerekmektedir. Kurumsal

organların yapacakları çalışmalar kadar, toplumun da kültürel değerlerini yaşam şekillerine yansıtması ve sahip çıkması önemlidir. Gelecek kuşakların olası kimlik çatışmalarının önüne bu sayede geçmek mümkün olabilir. Türk kimliğini oluşturan bu kadim değerler sadece Türklerin değil, onların ahlâkından fayda sağlayacak tüm insanlık için umut teşkil etmektedir. Son zamanlarda dünyada yaşanan olumsuz olayların medyaya yansıyan küçük bir kısmında bile Türklerin manevi değerleri doğrultusunda hareket ederek barış yanlısı tutum sergilemeleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Zira Türklerin adalet, ahlak, sevgi ve güven veren erdemli tutumları her zaman kendi ardıllarına değil diğer milletlere de en değerli miraslarıdır.

Kaynakça

Alpar, Güray. (2014). Antropolojik Bakış Açısıyla Stratejik Dünya Tarihi. Palet Yayınları.

Alpar, Melek. (2013). "Bingöl Ağzı ve Folkloru Üzerine Bir İnceleme", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/4 Spring 2013, p. 53-65, Ankara.

Aşkın, Muhittin. (2010). Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler, 10(2), 213-220. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Bozkurt, Nebi. (1997). Halı, 15, 251-262. İstanbul: İslâm Ansiklopedisi.

Çelikcan, Hüseyin. (1994). Türk- İslam Kucaklaşması Hoca Ahmet Yesevi ve Bilinmesi Gereken Gerçekler. 14(88), 366-374. Ankara: Türk Yurdu Dergisi.

Çevik, Mehmet. (2014). Kültürel Değişim, Gelenek ve Türk Halk Hikâyeciliği. 9(12), 113-123. Ankara: Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.

Gökalp, Ziya. (2017). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: Kapı Yayınları.

İmamoğlu, O., Taşmektepligil, M. Y., & Türkmen, M. (2014). Türk Kültüründe Spor. 10(1), 145-150. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.

İmİK, Ünal. (2012). Türk Kültürünün Yaşatılmasında Müziğin Önemi ve Genç Dinleyiciler Üzerindeki Etkileri. 2(4), 47-59. Malatya: İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi.

Karaduman, H. Melek. (2019). Türklerde Dayanışma Kültürü ve Toplumsal Empati. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KarCIOğlu , Uğur. (2017). Türk Kültüründe Atın Önemi ve Ata Sporlarımızdan Atlı Cirrit Oyunu. (2), 167-198. 3 Aylık Ulusal Hakemli-Sürekli Dergi.

Kaya, Sedat. (2012). Ebru Sanatının Çocuklar Üzerindeki Rolü ve Düzce İstiklal Anaokul Örneği. 5(10), 54-70. Akdeniz Sanat Dergisi.

Okumura, Sumiyo. (2003). Memluk Halılarında Türk Kültürünün İzleri. 1-280. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Türk Sanat Tarihi Doktora Programı.

Özdemir, M., Ozan Kaya, F. (2011). Günümüzde Gaziantep İlinde Bakırcılık. 10(3), 1149-1170. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Özkul, Osman. (2015). Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Kültürel Değerler. 4(8), 166-185. Hak- İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi.

Solmaz, Gürsoy. (2020). Yaşayanların Dilinden Erzurum-Sarıka-
mış-Kars'ta Ermeni Zulmü (1918-1920). Erzurum.

Solmaz, Y., Gülger Altınır, D. (2018). Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme. 1(3), 108-124. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi.

Süzer, Hasan. (1997). Hünkâr Hacı Bektaş Velî'den Özdeyişler. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu (Şef).

Talas, Mustafa. (2005). Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri. (18), 273-283. Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Extended Summary

Culture: It is a way of life and thought in which material and spiritual values such as language, religion, tradition and customs of a society are transferred from generation to generation and distinguishes a nation from other societies in the historical process. For this reason, the cultural characteristics of a society are actually the most important element that shows the identity of that society.

Therefore, in this study, It is aimed to bring to light the common cultural values of the Türk states, which are members of the Türk States Organization, in their ancient history, and to make various suggestions about what needs to be done in order to keep them alive.

National cultures that melt into the crucible of global culture tend to disappear over time, and this causes societies to lose the concept of national identity. So much so that it also brings societies face to face with cultural problems.

In order for the structure of the Türk States Organization to gain strength, the first thing that needs to be done is to determine the common cultural values of the Türk society in the best way and to reinforce them with the cultural cooperation to be made afterwards. In this direction, written sources of Türk folk literature, epics, legends, proverbs, monuments, inscriptions and academic studies that will convey Türk Culture in the best way will be used. In the light of this information, the common values of Türk culture through the events to be organized every year and hosted by one of the member states of the Türk States Organization; It is aimed to introduce middle game, ancestral sports, rugs, jewelry, clothes, food and many more values. If all the intended goals are realized, it will enable Türk societies living in various geographies in the global world to coalesce, revitalize their cultural values, and introduce them to societies with different cultural values on the international platform through mass media. On the other hand, it is aimed to use the revenues from the activities in the projects planned by the organization for the future.

Compared to all communities that have taken their place in the rapidly changing world order; It is thought that the idea of unity and solidarity, which has an important place in the history of Türk culture, will bring success by preventing the extinction of Türk culture with the cultural cooperation made within the Türk States Organization.

In conclusion; Considering that the concept of identity, which constitutes the characteristics of individuals, is formed by cultural values; Culture reveals different communities from each other with the influence of the organization spreading from the private to the general, renewing it as a result of interactions and creating a wide range of influence and diversity. The spread of Turkish society from Central Asia to the world geography has normally kept this cultural interaction alive. Various traditions and customs have been tried to be forgotten in some places, and in some places it will be seen that the historical turning points where the values of Turkish culture merged with different communities were ignored, and they claimed that they belonged to the values of the Turkish society. The works to be carried out with the idea of unity and solidarity under the umbrella of the Organization of Turkish States will enable Turkish communities spread over a wide area to eliminate risks.

In order not to degenerate Turkish culture into global culture, the measures to be taken by the Organization of Turkish States are gaining importance. Festivals and cultural events to be hosted by the member states of the Organization will also revive the forgotten cultural values. It should not be forgotten that the only power that provides this unification and unites the Turkish states in different geographies is our common cultural values. In addition, the promotion of Turkish cultural elements in international platforms through communication tools can partially reach the desired target audience. In addition to the Organization of Turkish States, the society should also care about its cultural values and transfer them to future generations as in history. It is important for the society to reflect and protect its cultural values on their lifestyles as well as the work of institutional bodies. In this way, it may be possible to prevent possible

identity conflicts of future generations. These ancient values that make up the Turkish identity constitute hope not only for the Turks, but also for all humanity that will benefit from their morals. Even in a small part of the negative events in the world that have recently been reflected in the media, the fact that Turks act in line with their moral values and display a pro-peace attitude proves this situation. Because the virtuous attitudes of the Turks, which give justice, morality, love and trust, are always the most valuable heritage of other nations, not to their own successors.

Volume 3 • Issue: 1 • January 2023 • pp. 151-154

LETTER TO THE EDITOR

THE SUDANESE TURKISH RELATIONSHIP

Nadir Yousif Eltayeb
Sudan Ambassador to Ankara

Sudan and Türkiye enjoy strong and deep ties that goes back to the year 1555 AD when the eastern part of Sudan was ruled by the Ottoman Empire, and they established what is known as the Eyala of Al-Habash which included eastern Sudan and part of the current state of Eritrea, and the capital of that governorate was the city of Suakin. The diplomatic representation between Sudan and Türkiye started right after the independence of the Sudan in 1957 when Türkiye opened its embassy in Khartoum, and Sudan established its first diplomatic mission in Ankara in 1981 and the same year witnessed the first visit of a Sudanese president to Türkiye.

The great impact of the Turkish engagement with Sudan is more noticeable in agriculture, crafts, industrial professions, health and medical services as well as food culture, and language. Both Sudan and Türkiye enjoy strategic geopolitical location, which give them an instrumental role regionally, and globally, while Sudan represent a gate way to Africa and links central East Africa, with Asia and Middle East, Türkiye also links Europe to Asia and Middle East.

This fact necessitates more coordination and co-operation between them. Since Türkiye is genuinely planning to strengthen its political and economic cooperation with Africa. Sudan will always remain the best gateway. Both Countries are active member of OIC, and the UN, they share similar values and principles that call for Justice, peace and respect for human rights, and real reform for the international order. They also share similar values and principles on global issues like, illegal human trafficking, terrorism, and climate change.

The bilateral relations between the two countries are governed by excellent mechanisms, starting from the presidential level, there is high council for strategic cooperation which is chaired by the two presidents established in 2018, then the 2 political consultation committee, of the two foreign ministries, and the economic cooperation committee, which is chaired by the vice president of Türkiye and the prime Minister of the Sudan, and include many Ministries; also there is a joint business council representing the private sector. Apart from that there are many bilateral agreements covering areas, of trade investment, education, health, and tourism. Agriculture sector is one of the promising areas of co-operation between the two countries, Sudan is endowed with vast fertile land amounts to 73 million hectares and diversified water resources (ground water, rains, rivers), and good climate, is capable of feeding the whole region, if these resources are well utilized.

Türkiye is an advanced agricultural country, with an advanced technology and well trained human resources; A genuine partnership between the two countries in the field of Agriculture will help to narrow the food gap worldwide. Türkiye made a very good step towards strengthening co-operation in agriculture by establishing a branch for Ziraat Bank in Khartoum the first in Africa. On 20 January 2023, the two countries signed a Memorandum Of Understanding, on co-operation in agriculture by establishing a pilot project in Sudan in an area of 24,000 hectares. This project will encourage the Turkish private sector to invest heavily on agriculture and agro industry in the Sudan. What further enhances these excellent relations between the two countries; is people to people interaction. There are more than eleven thousand Sudanese citizens

in Türkiye, nearly to four thousands are students studying in Turkish universities and institutes in various scientific fields. Also hundreds of Turkish citizens live in Sudan; some of them are students, or investors or workers in both Sudanese and Turkish companies, which have added big value towards strengthening bilateral relations between the two countries. In addition, there are also many marriages on both sides, which consolidate the bonds, and the social communication.

Both countries also exchange scientific scholarships and training programs in different fields especially in post graduate studies, there are more than 200 post graduate 3 Sudanese students in different fields which represent one of the positive aspects of cooperation in this field, likewise; there are a lot of Turkish students study in different Sudanese universities. Health sector also plays great role in enhancing the bilateral relations; thanks to the health protocol signed between the two countries, through which a number of Sudanese get opportunities for free treatment in Türkiye and also doctors from both sides benefit from mutual training opportunities.

On the other hand, Türkiye established Neyala hospital in west Darfur and Kalakla hospital in Khartoum as sign of the constructive friendship between the two countries. The tourism sector also represent positive sign in development of bilateral relations between the two countries, the projects that were implemented by TICA such as the rehabilitation of Sultan Ali Dinar Palace in Alflashir in North Darfur state beside the rehabilitation of Suakin Island in eastern Sudan, emphasizes the importance of this field in the course of bilateral relations especially as it helps in strengthening the economy of Sudan. In trade sector; there are a lot of companies from both sides working in Sudan and Türkiye to increase the rate of trade between the two countries. The mutual trade still below the expectations for the people of the two countries as the volume of trade has reached 500 million US dollar, although Sudan and Türkiye are bound by a trade agreement that should encourage trade, and the two countries are working hard to reach 2\$ billion of volume of trade very soon.

With the security and military challenges the world is facing today in light of the growing internal, regional and international conflicts, the desire

to strengthen relations between the two countries in this important aspect emerges. The cooperation is moving forward between the two countries in order to ensure security and stability at the internal levels. Also to strengthen relations, it is necessary to continue joint work in the relevant fields, such as cooperation in fighting terrorism, and human trafficking. In conclusion, one would like to emphasize that, the Sudanese Turkish relations are making good progress, and moving forward slowly but confidently, there are some external factors that negatively affected the level of co-operation during the last few 4 years. Including, Covid 19, the war between Russia and Ukraine, and the global economic crisis. The complexity of the transitional period in the Sudan, needs more understanding and continuous support from the Turkish side, meanwhile, the Turkish private sector is invited to make more courageous steps, and get involved in direct investment, in the Sudan, especially in the fields of Agriculture, mining, oil and gas, and renewable energy sectors.

HAKEMLİ SDE AKADEMİ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

I. Genel Kurallar

Stratejik Düşünce Dergisi 2020 yılından itibaren “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda üç sayı (Ocak, Mayıs, Eylül) olarak yayımlanmaktadır.

Stratejik Düşünce Dergisi’ne Türkçe gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik İngilizce öz, İngilizce gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik Türkçe özün verilmesi gerekmektedir. Türkçe yazılan makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla İngilizce özet “Extended Summary” eklenecektir. Aynı şekilde İngilizce yazılan makaleler için makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla “Genişletilmiş Özet” eklenecektir. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulgularını kapsamalıdır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak (3) anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu dergi formatında 5.000-8000 sözcük arasında olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Stratejik Düşünce Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulu’nun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu proble-

matikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.

Yazarlar tarafından sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından incelenerek makalenin değerlendirilmeye alınıp alınmamasına karar verilir.

Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayınlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve ORCID (Open Researcher ve Contributor ID) numarasını bildirmelidir. (<http://orcid.org>)

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç (1) ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

SDE Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın e-posta aracılığıyla yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

Yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmemektedir.

II. Yazım Kuralları

Yazı, word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times (New Roman) karakterinde yazılmalıdır.

Yazının giriş ve sonuç bölümlerine numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça:

Metin içinde yapılacak atıflar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu atıf sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki atıf ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap için metin içi yollama:

(Karpaz, 2011:49).

Kaynakçada:

Karpaz, Kemal H. (2011). Türk Siyasi Tarihi, Çev. Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları.

Makale için metin içi yollama:

(Tanrısever, 2015:11).

Kaynakçada:

Tanrısever, Oktay. (2015). "Energy Diplomacy in an Increasingly In-terdependent and Globalizing World", Energy and Diplomacy Journal, 1(1), s. 5-16

Editoryal yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Alpar, 2020: 273).

Kaynakçada:

Alpar, Güray. (2020), "Clifford Geertz", Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite: 271-281.

Kurum yayınları:

Metin içindeki yollamada:

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada:

(Pınar, 2020).

Kaynakçada:

Pınar, Abuzer. (2020), “Corona Pozitif Faiz Negatif”, <https://www.sde.org.tr/abuzer-pinar/genel/corona-pozitif-faiz-negatif-kose-yazisi-16531>, (20.09.2020)

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

İletişim Bilgileri

Adres: Stratejik Düşünce Enstitüsü

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Yazılar Word formatında tek dosya halinde

makale@sdeakademidergisi.org mail adresine gönderilmelidir.

Tel : +90 312 473 80 45

Fax : +90 312 473 80 46

E-mail : makale@sdeakademidergisi.org

Web sitesi : www.sdeakademidergisi.org

Taranan Indexler ve Veri Tabanları
Indexes&Databases

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ASOS
indeks

”ACARINDEX

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12
Çankaya-Ankara
Telefon: (0312) 473 80 45
E-posta: makale@sdeakademidergisi.org
www.sdeakademidergisi.org

